

SCIENTIA
KIADÓ
2023

TRANSYLVANIA XX

Bakó Rozália Klára
Nistor Laura (szerk.)

KÖTŐDÉSEK. HELYI KÖZÖSSÉGEK EGY GLOBALIZÁLÓDÓ VILÁGBAN

BAKÓ ROZÁLIA KLÁRA –
NISTOR LAURA (SZERK.)

*KÖTŐDÉSEK.
HELYI KÖZÖSSÉGEK
EGY GLOBALIZÁLÓDÓ
VILÁGBAN*

SAPIENTIA KÖNYVEK

SAPIENTIA
ERDÉLYI MAGYAR
TUDOMÁNYEGYETEM

**BAKÓ ROZÁLIA KLÁRA – NISTOR LAURA
(SZERK.)**

**KÖTŐDÉSEK.
HELYI KÖZÖSSÉGEK
EGY GLOBALIZÁLÓDÓ
VILÁGBAN**

| Scientia Kiadó |
| Kolozsvár · 2023 |

SAPIENTIA KÖNYVEK

Transylvania XXI

Kiadja a

Scientia Kiadó

400112 Kolozsvár, Mátyás király (Matei Corvin) u. 4.

Tel./fax: +40-364-401454, e-mail: scientia@kpi.sapientia.ro

www.scientiakiado.ro

Felelős kiadó:

Sorbán Angella

Lektor:

Sántha Ágnes (Marosvásárhely)

Borítóterv:

Tipotéka Kft.

Fotók: Demény Norbert

Kiadói koordinátor:

Szabó Beáta

A szakmai felelősséget teljes mértékben a szerzők vállalják.

Első kiadás: 2023

© Scientia 2023

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás, a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket illetően is.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

Kötődések : helyi közösségek egy globalizálódó világban/ Bakó Rozália Klára,

Nistor Laura (szerk.). - Cluj-Napoca : Scientia, 2023

Conține bibliografie

ISBN 978-606-975-081-0

I. Bakó, Rozália Klára (ed.)

II. Nistor, Laura (ed.)

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	11
-------------	----

Tamás Dénes

Ökofalu: megoldás vagy válságtünet?.....	17
--	----

Hubbes László Attila

Hagyomány és újítás diskurzusai egy virtuális ökofalu Facebook-csoportban.....	27
---	----

Sólyom Andrea

Nagyragadozók a médiában. Sajtóelemzés	51
--	----

Nistor Laura – Bálint Gyöngyvér – Bálint Blanka

Vásárlási szokások a használt ruhák piacán. Székelyföldi előzetes helyzetkép	95
---	----

Bakó Rozália Klára

Barkácsközösségek a digitális korban.....	123
---	-----

Székely Kinga Katalin

Kihívások a turisztikai kommunikációban. A székelyföldi turisztikai szereplők kommunikációs tevékenysége a világjárvány idején	135
--	-----

Gergely Orsolya

Tudós nők. Erdélyi magyar kutatói pályák és az esélyegyenlő(tlen)ség	147
---	-----

Baliga Béla

A dolgozó mém. Klasszikus és digitális mémek közösségformáló hatásának elemzése dawkinsi, Star Trek- és Trollfoci-mémeken keresztül.....	169
--	-----

Rezumate	187
Abstracts	191
A szerzőkről.....	197

CUPRINS

Introducere	11
<i>Dénes Tamás</i>	
Satele ecologice: soluție ori simptome ale crizei?	17
<i>László Attila Hubbes</i>	
Discursurile tradiției și inovației într-un sat ecologic virtual pe Facebook.....	27
<i>Andrea Sólyom</i>	
Carnivore mari în mass-media. Analiza conținuturilor de presă.....	51
<i>Laura Nistor – Gyöngyvér Bálint – Blanka Bálint</i>	
Comportamente de consum pe piața produselor second-hand. Date preliminare din Secuime (România).....	95
<i>Rozália Klára Bakó</i>	
Comunități de bricolaj în era digitală.....	123
<i>Kinga Katalin Székely</i>	
Provocări în comunicarea turistică. Comunicarea din cadrul serviciilor turistice din Ținutul Secuiesc în timpul pandemiei.....	135
<i>Orsolya Gergely</i>	
Femeile de știință. Cariera cercetătoarelor maghiare din Transilvania și (in)egalitatea	147
<i>Béla Baliga</i>	
Mema în lucru. Analiza efectelor de formare a comunități memelor clasice și digitale prin meme-uri Dawkins, Star Trek și „Trollfoci”	169

Rezumate	187
Despre autori	197

CONTENTS

1. Introduction.....	11
----------------------	----

Dénes Tamás

Ecovillages: Are They Solutions or Symptoms of Crisis?.....	17
---	----

László Attila Hubbes

Discourses of Tradition and Innovation in a Virtual Ecovillage Facebook Group.....	27
---	----

Andrea Sólyom

Large Carnivores in Mass Media. Content Analysis	51
--	----

Laura Nistor – Gyöngyvér Bálint – Blanka Bálint

Consumer Behaviour on the Market of Second-Hand Products. Preliminary data from the Szeklerland Region (Romania)	95
---	----

Rozália Klára Bakó

Repair Communities in the Digital Age.....	123
--	-----

Kinga Katalin Székely

Challenges in Tourism Communication. Communication of Tourism Services in Szeklerland during the Pandemic	135
--	-----

Orsolya Gergely

Female Scientists. Careers of Female Hungarian Researchers from Transylvania and (In)equality	147
--	-----

Béla Baliga

The Working Meme. Analysis of the Community-Forming Effect of Classical and Digital Memes through Dawkins, Star Trek and “Trollfoci” Memes	169
--	-----

Abstracts	191
About the Authors.....	197

ELŐSZÓ

Már a kilencvenes évek közepétől kezdődően Castells (1996) megalapozta az információrobbanás és a technológiai fejlődés monumentális elméletét, a *hálózati társadalom* fogalmába sűrítve azt: egy olyan ideáltípust definiált, amelynek jelentésköre túlmutat a 20. századvégi gazdasági és társadalmi átalakulásokon, és magába foglalja a kulturális, illetve a politikai szféra változásait is. A kommunikáció hálózatai változatos kódok és értékek mentén rendeződnek át az internet elterjedésének köszönhetően. Ebben a behálózott világban (Barabási 2003; Benkler 2006) kapcsolataink felértékelődnek, akár reális interakciók térben zajlanak, akár egy virtuális, „elképzelt közösségben” (Anderson 2006). Minden kommunikációs technológiai vívmány egy lépéssel előbbre viszi az emberek közötti kapcsolattartás lehetőségeit: napjainkban a széles sávú internet és az információs forradalom lehetővé tesz egy eddig soha nem tapasztalt összekapcsoltságot.

A közösségi hálózatok fogalma rávilágít felgyorsult korunk sokrétű társas interakcióira. Lehetőséget teremt arra, hogy egy koherens elméleti keretbe illesszünk egymástól látszólag független, mégis összekapcsolódó társadalmi jelenségeket, és felfűzzük korábbi eredményekből született kérdések fonalára. A kötetben helyet kapó tanulmányok mindegyike egy-egy példa arra, hogy a globális világ jelenségei, éppen zajló folyamatai, krízisei hogyan képeződnek le a lokalitások szintjén. A látszólag tőlünk távol zajló globális folyamatok valójában a mindennapi létet keretezik, a digitális hálózatok közelítik hozzánk korunk aktuális kihívásait, és ezekre születnek sajátos, lokális válaszok. Legyen szó napjaink ökológiai válságáról, a fenntartható fogyasztás kihívásairól, az esélyegyenlőségről, a közelmúlt világjárványáról – ezek a jelenségek sajátos helyi válaszokat generálnak a közösségekből. Az internet, a digitális hálózatok nemcsak a globális trendek gyors szétterjedését teszik lehetővé, hanem arra is megoldást nyújtanak, hogy a lokális válaszokat kommunikáljuk, lenyomatokat hagyjunk arról a módról, ahogyan a közösségek értelmezik ezeket a kihívásokat és keresnek rájuk megoldásokat. Többek közt a közösségi média fogja össze azt a sok lokális válaszreakciót, amelyek szerte a világban megfogalmazódnak a globális kihívásokkal kapcsolatosan.

Kötetünkben a *Közösségek és hálózatok* Egyetemi Kutatási Program¹ keretében készült tanulmányok kaptak helyet. A kutatási programban számos terepkutatás, kvalitatív és kvantitatív társadalomtudományi elemzés készült. Konferenciákat, szakmai műhelyeket szerveztünk, ahol a kutatási projekt résztvevői meghívott előadókkal közösen nyújtottak betekintést különböző lokális közösségek életébe, a közösségekre jellemző kisebb-nagyobb változásokba, valamint arra, hogy a globális kort alapvetően meghatározó változások, trendek és hálózatok mennyire nyomják rá bélyegüket a lokális közösségekre.

A kötetben közölt nyolc tanulmány mindegyike valamilyen módon – esszéik, illetve empirikus munkák formájában – a fenti kérdésekre reflektál: a helyzetek ismertetése nem marad független azoktól a globális változásoktól, kihívásoktól, amelyek a világban zajlanak. Hogyan egyeztethetők össze a lokális közösségekben tapasztalható helyzetek és problémák a tágabb térben megnyilvánuló trendekkel – minden esetben ott találjuk ezeket a kérdéseket. Vagy úgy, hogy a lokális helyzetek ismertetése felveti a globálisabb keretezés kérdését, vagy úgy, hogy a helyi problémák megoldásához nemzetközi jó tapasztalatokat mutatnak meg az írások, vagy úgy, hogy a jövőre nézve potenciális forgatókönyveket vázolnak fel.

Az ökofalu-mozgalommal foglalkozó két tanulmány egy korszerű környezeti problémát – a fenntartható közösségi létet – és a tradícióval, illetve az innovációval kapcsolatos habitusokat és etikai dilemmákat tematizálja. Tamás Dénes esszéje filozófiai és etikai dilemmaként értelmezi az ökofalu-jelenséget, arra keresve a választ, hogy melyek a modernitás válságtünetei, és ezek miként találkoznak a globális ökofalu-diskurzusok problémafelvetéseivel és lehetséges megoldásaival. Az ökofalvak egyszerre globálisak és lokálisak. A pontszerűen feltérképezhető sajátos települési formációkat közös eszmék, megoldási lehetőségek, illetve a digitális világ hálózatai kapcsolják össze. Hálózati szempontból az ökofalvak bizonyos értelemben ellentmondásosak: igyekeznek leválni a modernitást működtető struktúrákról, hálózatokról (pl. gazdaság, energiaszállítók stb.), mégis egybefogja, hálózatosítja őket az a gondolati sík, amely mentén elhelyezkednek: a megoldáskeresés a válság(ok)ra. Struktúrájukat tekintve az ökofalvakat így a hálózati társadalom példáiként, kikristályosodott formáiként, a globális

1 Kutatási Programok Intézete, 2019. 06. 12/21/1/. Kutatásvezető Bakó Rozália Klára.

és a lokális, a tradicionális és az újszerű ütközéspontján elhelyezkedő csomópontokként is értelmezhetjük. Ezek a formációk folyamatosan át- meg átalakulnak: keresik a helyüket az újraélesztett hagyományok, spirituális mozgalmak közepette, az éppen aktuális globális válságokra reagálva próbálnak létezni. A szerző arra a következtetésre jut, hogy az ökofalu-mozgalom kihangosítja azokat a válságtüneteket, amelyek egyben a modernitás válságát is jelzik, a közösségi létnek egyfajta kizökkenését. Ugyanakkor az is látszik, hogy az ökofalu globális tematizációi értékhorizontok: korunk barométerei, viharjelzői inkább, mint konkrét megoldásokat kínáló, világmegváltó programok.

Hubbes László Attila tanulmánya is abból indul ki, hogy az ökofalu-mozgalom a globális válság egyik fő okának a globalizációt tekinti, de ennek ellenére maga az ökofalu-mozgalom is globális jellegű. Napjainkban azt látjuk, hogy a kezdeti agrárkommunák elszigetelt kísérletei mára egy világot átfogó hálózattá nőttek és kapcsolódtak össze. Az ökofalvak közösségeit hatékonyan segítik az internetes kommunikációs hálózatok, különösen a közösségi média. Ugyanakkor a globális ökofalu-hálózat sajátos lokális mintákban valósul meg, így értelmet nyer ezeknek a hálózati csomópontoknak a vizsgálata. A szerző a Székely Ökofalu Facebook-közösség diskurzusait a tradíció és az innováció témáinak tükrében elemzi, és arra a következtetésre jut, hogy az innovatív megoldások keresése mellett a tradíciók felélesztése és újraértelmezése a virtuális közösség fő érdeklődési köre. A környezettudatos gondolkodás és cselekvés a csoport diszkurzív terében ölt testet, kerül megvitatásra, a közösségi média interaktivitása révén. A közösség narratívái ötvözik a tradícióra épülő szerves műveltség fogalmát az ökofenntarthatóság gondolatával, és egy olyan életstílusmodellt alkotnak, amely – szándékai szerint – alapjául szolgálhat egy életképes ökofalu-közösség felépítéséhez.

A lokális szintű megküzdések, problémareprezentációk és ökológiai tudatosság talaján maradva, Sólyom Andrea tanulmánya Székelyföld emblematisztikus állata, a medve, illetve az új keletű medve–ember konfliktusok apropóján végez tartalomelemzést úgy, hogy módszeresen vizsgálja meg a közbeszéd eme napirenden lévő témájának sajtóban történő keretezését. A szerző egy magyar nyelvű regionális portál, illetve egy román nyelvű országos napilap 2019-ben publikált anyagait veszi górcső alá. A medve–ember témában írt sajtóanyagok kvantitatív és kvalitatív-értelmező elemzése alapján a szerző úgy összegez, hogy a sajtóban közölt anyagok legtöbb esetben nem szakszerűek, nem távolságtartók. Így a

médiareprezentáció is hozzájárul ahhoz, hogy a közbeszédben jelen lévő tévhitek a közösségi médiában további indulatokat szüljenek, amelyek révén a mítoszok megerősítést nyernek és a hangulat fokozódik. A cikkek többsége szenzációhajhász módon tárja fel a témát, ez a megközelítés nem idegen a nagyvadak kapcsán korábban jegyzett nemzetközi tartalomelemzések kontextusában sem. Az elemzések alapján a szerző aggodalommal tekint a székellyföldi medve–ember konfliktusok irányába, és leszögezi, hogy a szakemberek, környezetvédők körütekintőbb bevonására, illetve informáló, tudatosító kampányok, tevékenységek bevezetésére van szükség, és erre nézve tanulságul szolgálhatnak azok a sikeres nemzetközi gyakorlatok, amelyeket a szerző a tanulmányában felvázol.

Nistor Laura, Bálint Gyöngyvér és Bálint Blanka a globális fenntarthatósági trendek és a lokális megküzdések keresztt metszetében empirikus kutatás nyomán a használsruha-fogyasztás gyakorlatát vizsgálják a székellyföldi fogyasztók körében. A szerzők azokból a legújabb trendekből indulnak ki, amelyek szerint a használsruha-fogyasztásnak (már) nemcsak anyagi, szűkösség miatti motivációi lehetnek, hanem ez a fogyasztási gyakorlat a tudatos, környezetre figyelő életmód példája is lehet. Az online kérdőíves kutatás eredményei nem reprezentatívak, mégis alkalmasak arra, hogy felvázoljanak egy helyzetet és egy várható trendet: a székellyföldi fogyasztók használsruha-fogyasztásában fontos elem az ár–érték arány, a használsruha-vásárlás elsősorban a tradicionális motivációk mentén alakul, az anyagi szűkösség indikátora egyfajta sikeres megküzdési módként értelmezhető. Ugyanakkor – írják a szerzők – körvonalazható egy olyan (főleg városi, magasan képzett fiatal nők) szegmens, amely esetében a használsruha-vásárlás a környezettudatos fogyasztás új trendjébe való becsatlakozásra is lehetőséget ad, tehát még a vizsgált, gazdasági szempontból hátrányos régióban is megtalálhatók a tudatos, fenntarthatóságra törekvő fogyasztás csírái.

Bakó Rozália írása két, látszólag különálló témát kapcsol össze: a digitális eszközhasználatot és a környezettudatosságot. A két témát a barkácsközösségek esetén keresztül járja körül, a hungarikumnak számító „teleházaktól” a kutyűjavító londoni közösségi rendezvényekig. Elemzése összegzi az alulról szerveződő barkácsmozgalmak fő vonásait, társadalmi háttérét és hatását. Az elektronikus és elektromos eszközök javításához való jog problémaköre a civil mozgalmak nézőpontját tükrözi, három tematikusan összeérő kutatás alapján: az egyik a nemzetközi Globális Információs Társadalmi Figyelő, a másik a Digitális Eszközök

Körkörös Gazdasága, a harmadik pedig a Kutatási Programok Intézete támogatásával végzett Új fogyasztói gyakorlatok a közösségi hálózatok korában. Az előző – Nistor és társai által jegyzett – tanulmányhoz hasonlóan itt is kérdés, hogy az eszközjavítást milyen mértékben motiválja a szűkösség, illetve a fenntarthatóság. A zöld átállás érdekében fontos mozzanat lenne, hogy mind a gyártók, mind a fogyasztók a hosszú élet-tartamot helyezték előtérbe, és az eszközjavítás a fenntarthatósághoz vezető út magától értetődő állomását képezze. Lokális viszonylatban a nemzetközi példák, közösségi kezdeményezések fontos példát képeznek – mutat rá a szerző.

Székely Kinga Katalin írása a világjárvány lenyomatait is tartalmazza: a szerző azt vizsgálja, hogy a pandémia kontextusában hogyan kommunikáltak a székelyföldi turisztikai szolgáltatók. A pandémia globális válsághelyzetet, különleges helyzetet teremtett a székelyföldi turisztikai szolgáltatások számára, a lezárások közepette a szállodák, panziók bezártak, a hirtelen jött változásra a legtöbb szolgáltató nem volt felkészülve. A sokk hatására a vállalkozások különböző kommunikációs megoldásokba kezdtek: egyesek elhallgattak, a közösségi médián lévő profiljukon semmit nem posztoltak a *lockdown* ideje alatt, mások tétován ugyan, de különböző tartalmakat osztottak meg. Olyan proaktív szereplők is akadtak, akik a lezárást lehetőségként, új startként élték meg: a tevékenységek újraszervezésén, a szálláshely felújításán munkálkodtak, közösségi oldalaiukon pedig folyamatosan kommunikáltak a követőkkel, megosztva velük egészségbiztonsággal kapcsolatos információkat is. A tanulmány végén a szerző megjegyzi, hogy a járvány kontextusában felértékelődnek azok a szolgáltatások, amelyek egészségi szempontból biztonságosak, az utazók egyre inkább igénylik a turisztikai szolgáltatóktól, hogy az egészségvédelem kapcsán tett megoldásaikról is tájékoztassák őket. Így a versenyt azok a szolgáltatók nyerik, amelyek aktívan, sokféle információt megosztanak a közösségi médiában.

Gergely Orsolya erdélyi tudós nők akadémiai pályájáról szóló beszámolóin keresztül arra keresi a választ, hogy mennyire van jelen az esélyegyenlő(tlen)ség az egyetemi-kutatói szférában. A nemzetközi szakirodalom vonatkozó kutatásainak ismertetéséből kiderül, hogy az akadémiai versenyben a nők, és főleg a gyermeket vállaló nők gyakran hátránnyal indulnak, ugyanakkor a szerző arra nézve is mutat adatokat, hogy a probléma relatív, hisz a nőiesebb tudományterületeken a probléma kevésbé érzékelhető. Tizenkét interjú másodelemzéséből az derül ki,

hogy az erdélyi tudós nők változatosan tekintenek az esélyegyenlőségre: a ranglétra magasabb fokán állók kevésbé tematizálják a problémát, a kisgyermeket nevelő, karrierjük elején-közepén álló nőknek fokozottabb kihívás megfelelni az akadémiai verseny követelményeinek. A szerző tanulmánya arra is javaslatokat tesz, hogy az esélyegyenlőség növelése érdekében milyen – nemzetközi síkon már létező – pozitív gyakorlatokat lehetne átültetni az erdélyi akadémiai szférába.

Baliga Béla egy aktuális újmédia-témát boncolgat: a mémek két típusát – a klasszikus és a digitális memet – veti össze a hétköznapi gesztusvilág látszólag jelentéktelen, valójában gyorsan replikált és replikálható elemeinek tükrében. Egy kézfogás imázsa vírusként terjedhet a közösségi média interaktív terében, és egyénre, közösségre egyaránt hat. Vizuális és kreatív volta teszi fogyaszthatóvá, replikálhatóvá és érdekessé. A mémek egyszerre globálisak és lokálisak: a lokális szubkulturális vonatkozásoknak a globális (pop)kultúra ad keretet, megkönnyítve a mémek gyártását, fogyasztását, értelmezését.

Irodalomjegyzék

ANDERSON, Benedict

2006[1983] *Elképzelte közösségek*. Budapest, L'Harmattan.

BARABÁSI Albert László

2003 *Behálózva*. Budapest, Magyar Könyvklub.

BENKLER Yochai

2006 *The Wealth of Networks. How Social Production Transforms Markets and Freedom*. New Haven–London, Yale University Press.

CASTELLS Manuel

1996 *The Rise of the Network Society*. Oxford, Blackwell.

A szerkesztők

TAMÁS DÉNES

ÖKOFALU: MEGOLDÁS VAGY VÁLSÁGTÜNET?

Összefoglaló. A válság gondolata már a 19. század második felétől a modernitás diskurzusának részévé vált. Ez a válsággondolat vonult át a 20. századon, számtalan alakot öltve magára. Az ökofalvak megszületését a klímaválság érzékeléséhez szokták kötni, és valóban, az ökofalvak a negatív globalizációs hatásokra adott válaszkísérletként is elgondolhatók. A tanulmány azokat a válságra adott megoldási javaslatokat tekinti át, amelyet világszerte az ökofalvak felmutatnak. Kérdés, hogy minek tekintsük ezeket: megoldásoknak vagy válságtüneteknek?

Bevezető

Napjainkban az ökofalu-mozgalom továbbgyűrűzésének vagyunk tanúi. Egy világmozgalomról beszélünk, amelynek kezdeményezései, még ha részlegesen is, már elérték tájainkat (Bakó et al. 2021). A nyilvánvaló elterjedtség, népszerűség mellett az ökofalvak alternatív együttélési formáknak tekinthetők, amelyek különböző megoldási javaslatokat is próbálnak nyújtani napjaink válságtüneteire. Jelen tanulmány az ökofalvaknak erre az aspektusára helyezi a hangsúlyt, és azokat a válságra adott megoldási javaslatokat próbálja rendszerezni, amelyeket az ökofalvak felmutatnak. Kérdés, hogy minek tekintsük ezeket: megoldásoknak vagy válságtüneteknek?

A válság napjaink talán legnyilvánvalóbb közösségi életérzése. Válságkultúrában élünk – mind a hétköznapi, mind a tudományos nyelvhasználat könnyen ebben a benyomásunkban erősíthet meg bennünket. Ez a diagnózis gyakorlatilag a természeti és a társadalmi rendszerek összességére kezd kiterjedni, ezért beszélnek egyre többen klíma-, gazdasági, politikai, oktatási, egészségügyi, szellemi, kulturális válságról. Nem

csoda, hogy ebben a közbeszédben maga a fogalom is inflálódott, mind az egyéni, mind a társadalmi élet változásainak, azok állapotleírásainak alapfogalmává vált (Balogh 2009).

Ugyanakkor nemcsak a zsurnalizmusok szintjén kell számolni a fogalom térhódításával. A szociológiai szakirodalom tulajdonképpen már Émile Durkheim óta számol a „permanens válság” gondolatával. Durkheim *Az öngyilkosság* című nagy ívű munkájában az anómia fogalmának kibontásakor használja ezt a fogalmat. Az anómia eleve a társadalmi értékrendben, az egyének együttműködésében beálló zavar, amit a társadalom integrációs erejének megrendülése vált ki, így tulajdonképpen bármilyen nagyobb fokú változás, legyen az pozitív vagy negatív jellegű (Durkheim 2003). Ulrich Beck egyenesen kockázat-társadalomról beszél, korunk jövőorientált, kiszámíthatatlan, gyorsan változó társadalmára utalva, amelyben folyamatosan előidézett kockázattal kell számolni, elsősorban a technológiai tevékenységeknek köszönhetően (Beck 2003). Ezekből a társadalmi diagnózisokból kiindulva megalapozottnak tűnik az a megközelítés, amely a válságot a modernitás egyik kulcsfogalmának, illetve valamennyi folyamata lényegi elemének tartja. Arról a modernitásról van szó, amelynek lényege a racionalitás, a szervezés, az innováció, a korlátlan fejlődés gondolata, s amelyet a tudományos világkép dominanciája jellemez. A modernitás válsága idézte elő a posztmodern fordulatot a kultúrában.

Ökofalvak: válságtünetek vagy megoldások?

Az ökofalvak megszületésénél elsősorban egy bizonyos válságtípust, illetve az arra adott reakciót találhatjuk. A klímaválságról van szó természetesen, illetve az arra adott reakcióról, a környezettudatos gondolkodásról, idegen kifejezéssel az environmentalizmusról. Az idekapcsolódó gondolkodásmódnak hosszú története van, amit legpontosabban Ramachandra Guha indiai szociológus térképez fel az *Environmentalism: A Global History* (2000) című művében. A szerző a környezettudatos gondolkodásnak két nagy hullámát különíti el. Az első hullám már a 19. században jelentkezett, az ipari forradalom, az iparosodás kibontakozásának idején, amikor a korszak érzékenyebb elméi jelezték az átalakulás visszasságait, és megoldást is próbáltak találni rá. A 20. században

induló második hullám legfontosabb sajátossága, hogy a felmerülő és folyamatosan elmélyülő ökológiai problémákat *krízis*ként azonosítják, ami már nemcsak egy szűk csoport érdeklődésére tarthat számot, hanem globális problémaként érzékelődik. A globális ökológiai válság érzékelésének a következménye a környezettudatos gondolkodás, ami nem merül ki a válság kiterjedtségének, a válság okainak a feltérképezésében, hanem rá hárul a megoldások kidolgozása is.

Már a fenti gondolatmenetből világossá válhatott, hogy a környezettudatos gondolkodásnak egyszerre létezik egy elméleti-gondolati és egy mozgalmi aspektusa. Az elméleti-gondolati aspektus azoknak a filozófiai és etikai gondolatoknak az összességét foglalja magába, amelyek a környezethez, a természethez való viszonyulásmódnak az új lehetőségeit keresik. Az elméleti felismerések ugyanakkor gyakorlati megoldásokat igényelnek. A környezettudatos gondolkodásnak a mozgalmi része azoknak a megoldásoknak a keresésében realizálódnak, amelyek mérsékelik, esetleg felszámolják a környezeti problémák okozta károkat. Ebben a vonatkozásban a *fenntarthatóság* válik kulcsfogalommá, a környezettel való összhang megtalálása. És itt tudunk visszakapcsolódni az ökofalvak problematikájához, ugyanis a megoldási lehetőségek és törekvések között szerepel az önfenntartó közösségek létrehozásának a kísérlete is. Ilyen önfenntartó közösségeknek tekinthetők az ökofalvak is, amelyek a fent említett negatív globalizációs hatásokra adott válaszkísérletekként is elgondolhatóak. Robert Gilman szerint az ökofalu olyan „emberi léptékű, minden jellemzővel rendelkező települést jelent, amelyben az emberi tevékenységek károsodás nélkül építhetők be a természeti világba, méghozzá oly módon, hogy az elősegíti az egészséges emberi kiteljesedést, és sikeresen folytatható a végtelenségig” (Gilman 1991. 23.). A cél egy adott hely ökológiai eltartóképességéhez való illeszkedés, annak céljából, hogy elérhetővé váljon a hosszú távú fenntarthatóság.

Ugyanakkor hiba lenne az ökofalvakat csak a klímaválságra adott ellenreakcióként szemlélni. Az ökofalvak létrejötte mögött ugyanis változatos társadalmi és spirituális motivációk fedezhetők fel. Az ökofalvak többnyire a főáramú nézetekkel szemben (piacgazdálkodás, kapitalizmus, államiság, hagyományos oktatás, történelmi egyházak hitrendszere stb.), azok alternatívájaként fogalmazzák meg létjogosultságukat. Érdekes látni, saját maguk legitimizációs bázisát keresve, hogyan szívják fel a különböző válságdiskurzusokat. A globális és a lokális, a tradicionális és az újszerű ütközéspontján helyezkedve el, hogyan keresik a helyüket

az újraélesztett hagyományok, spirituális mozgalmak közepette. Szociológiai bázisuk, politikai értékrendjük is nagyon különböző lehet.

Ebből következik, hogy ha világosan akarjuk magunk előtt látni az ökofalvak alapvető jellegzetességeit, a válságnak egy tágabb fogalmából kell kiindulnunk. Ezért a következőkben egyszerre kell beszélnünk gazdasági, közösségi, oktatási, egészségügyi és vallási-spirituális válságról, ugyanis az ezekre a válságokra adott megoldási javaslatok, gyakorlati praktikák, spirituális útmutatások alkotják az ökofalvak lényegét. Fontos kiemelni, hogy egyetlen ökofalu sem létezik, amely teljességében megfelelné az ökofalu fenti definíciójának. A létező ökofalvak esetében elsősorban célkitűzésekről, irányultságokról, részleges megvalósulásokról lehet beszélni. A következőkben, még ha legtöbbször a kulcsszavakra fókuszálva is, a különböző válságtípusokhoz hozzárendelhető megoldási javaslatokon keresztül próbáljuk meg szemléltetni az ökofalvak működését.

A gazdálkodással kapcsolatos megoldások

Az ökofalvak megpróbálják kivonni magukat a kapitalista termelés és piacgazdaság, illetve az azzal szorosan összefüggő környezetrombolás áldatlan körforgásából. Ezért a fenntarthatóság válik működésük vezérszavává, gazdasági alapjaikat úgy próbálják megteremteni, hogy minimalizálják a környezetrombolást, minél jobban beilleszkednek a környezetükbe, illetve hatékonyan használják ki erőforrásaikat. Természetesen, ahogy más vonatkozásban, úgy a gazdasági megoldások keresésében is nagy a szórás, ezért egyszerre találhatunk a legmodernebb alternatív technológiákra alapozó, a gépesítést a lehető legjobban kiiktató ökofalut, valamint a két végletet ötvözni próbáló ökofalut is. Az alapelv azonban mindenhol ugyanaz: környezetkímélő technológiákat kell alkalmazni, az ökofalvak ezért részesítik előnyben a vegyszermentes gazdálkodást és a megújuló energiaforrásokat. Az újrahasznosítás, illetve a visszafogott fogyasztás szintén az alapvető irányelvek közé tartozik. Ahogy a legmodernebb technológiák mellett a legtöbb esetben a hagyományos ökológiai tudás is hasznosulni tud.

A hagyományos ökológiai tudás (traditional ecological knowledge) tulajdonképpen az élőlények (beleértve az embert is) egymás közötti és környezetükhöz fűződő viszonyáról szóló, kulturálisan továbbadódó, alkalmazkodási folyamatok során létrejövő és nemzedékeken át örök-

lődő tudás, gyakorlati tapasztalat és hitvilág (Kimmerer 2002). Ahogy kiemelendő a *permakultúra* elterjedése is, amelynek az úttörője Seep Holzer ausztrál gazdálkodó. A permakultúra egy olyan törekvés, amely az emberi élőhelyek és mezőgazdasági rendszerek kialakítása érdekében a természetben zajló ökológiai folyamatokat utánozza, veszi mintául (Molison 1978).

Közösségi megoldások

Az ökofalvak esetében már kezdetektől általános társadalmi problémaként merül fel az igazi, összetartó közösségek hiánya. Az ökofalvak lakói sok esetben a modernizáció és a globalizáció veszteségeinek érzik magukat, az eltömegesedést, az individualizációt negatív folyamatokként élik meg, gondolkodásukat pedig áthatja az elvesztett kollektivitás utáni vágyakozás. Mindegyik ökofalu autonómiára törekszik, ahogy Farkas Judit magyar ökofalu-kutató is mondja, megpróbálnak „leválni a köldökszínóról” (Farkas 2017), azaz céljuk függetlenedni a különféle függést okozó hálótól, legyen az szociális, infrastrukturális, gazdasági. Ugyanakkor az ökoközösségek szervesen csak ritkán alakulnak ki már meglévő településekből, többségük úgynevezett tervezett, megalkotott közösség (intentional communities), amelyeknek célja egy szoros társadalmi kapcsolathálón alapuló mikrotársadalom létrehozása. A tervezettség ebben a vonatkozásban azt jelenti, hogy az új tagok felvételéről a már meglévő tagok döntenek, és egy többlépcsős folyamat szükséges ahhoz, hogy valaki a közösség teljes jogú tagjává váljon. Természetesen a cél egy jól működő, erős kötődésű közösség kialakítása, ami azonban egy nagyon nehéz és zökkenőkkal tarkított folyamat, amit – hiába a közös célok – az eltérő szocializációs minták csak nehezítenek. Utópisztikus menekültek vagy proaktív közösségek? – nehéz eldönteni, hogy közösségi szempontból minek tekintsük az ökofalvak lakóit. Az világos, hogy a cél a világ társadalmi-ökológiai rendszerébe való beágyazódás, a működőképes alternatívák felmutatása.

A társadalmi rendszerek reformja, átalakítása

Ha jól működő, de ugyanakkor alternatív közösségekben próbálunk gondolkodni, szükség van a hivatalos, állami intézményes működések reformjára, átalakítására. Olyan nagy társadalmi rendszerekre kell itt gon-

dolni, mint az oktatás, az egészségügy, a kereskedelem. Ezek lényegesen átalakulnak az ökofalvak keretei között, megpróbálnak emberléptékűvé válni, a természet tisztelete, a közösség érdekei felől meghatározni működési elveiket. A kulcsszó ebben a vonatkozásban az „alternatív” lesz, ezért beszélhetünk alternatív oktatásról, alternatív gyógyításról, szülésről, alternatív társadalomszervezésről stb. A következőkben néhány példán keresztül szemléltetjük ezeket a megvalósításokat.

Terapeutikus ökofalunak minősül az oroszországi Kitezh, amely az alternatív gyerekotthonok számára mutat példát, amelyben fontos a gyerekek traumatizáltságának a gyógyítása. A spanyolországi Lakabe közösség tréningeket és műhelymunkákat tart önkormányzati és döntéshozatali tapasztalataikról leendő közösségeknek. A törökországi Günesköy ökofalu a városi és a falusi élet közötti rést igyekszik áthidalni. Fontos projektjük a Községi Finanszírozású Gazdálkodás, amelynek keretében tanítják a tudatosabb és organikus gazdálkodási módszereket. A Nyugat-Afrikában, Togóban található Natoun nőknek szóló kezdeményezés, amely organikus mezőgazdálkodási iskolát, újraerdősítési és vízprojektet, illetve egy falubankot is működtet.

A példák még gazdagon sorolhatók (lásd még: Ökofalvak a Világban 2015). De az eddigiekből is kitűnik, hogy milyen sokrétűen, a társadalmi együttlétezés számtalan szegmensére kiterjedően működnek az ökofalvak. Nem az összes rendszer párhuzamos átalakítására kell itt gondolni, a legtöbb ökofalu csak néhány megvalósítással jeleskedik, de azokat legtöbb esetben úgy munkálják ki, hogy a tágabb környezetük számára is példaértékű legyen, illetve a megélhetés forrásaként is szolgálhasson.

Vallási-spirituális válaszok

A vallásnak, a hitnek, a spiritualitásnak óriási szerepe van az ökofalvak életében. Azt is mondhatjuk, hogy a vallási-spirituális válaszok kidolgozása a legösszetettebb részét teszik ki az ökofalvak jelenségének.

Az utóbbi évtizedekben a világvallások és a történelmi egyházak is felfedezték maguknak a környezettudatosságot és a környezetvédelmet.¹ Ennyiben az ökofalvak életében is jelen van a vallásosságnak a hagyományos formája, többek között a keresztény tanítás formájában is.

1 Lásd az 1986-os Assisi nyilatkozatot, amelyben az öt nagy világvallás képviselői fogalmazták meg üzenetüket a természet és az ember kapcsolatáról. A nyilatkozat angol változata: <http://www.arcworld.org/faiths2776.html?pageID=179>

Ahogy a szerves műveltség spirituális tanításában is jelen van a terem-
tőerőre való hivatkozás, ami hasonlóságot mutat a hagyományos vallási
nézetekkel (Grandpierre 2012). Azonban ami leginkább meghatározó az
ökofalvak legitimációs diskurzusában, az a valláshoz és az egyházhoz
nem köthető természetközpontú spiritualitás. Habár összetett a viszony
a vallás, a vallásosság és a spiritualizmus között, ahogy Farkas Judit ma-
gyar ökofalu-kutató is jelzi, míg a vallást inkább intézményesedettnek,
ritualizáltnak, személytelenebbnek tekinthetjük, addig a spiritualitást
a személyes tapasztalattal és fejlődéssel, a világnak és benne az egyén
helyének a mélyebb megértésével azonosíthatjuk (Farkas 2017).

Az ökológiai mozgalmakhoz köthető természetközpontú spiritua-
litást *ökospiritizmus*nak nevezi Bron Taylor vallástudós (Taylor 2010).
Ennek lényege a természethez való tartozás mély átérése, minden lény
azonos értéke és szoros, kölcsönös függése egymástól. Az ököspiritiz-
musra gyakran jellemző a panteizmus, a holisztikus szemlélet. Hívei
ökocentrikus etikát vallanak, mely szerint az ember nem a teremtés
csúcsa, hanem csak egy szereplője, aki szorosan függ a természettől, és
kölcsönhatásban áll minden más létezővel. Bron Taylor az ököspiritiz-
must a vallásos gondolkodás környezettudatossá válása felől értelmezi.
A természet szentségének gondolata számos más hitrendszerben elő-
fordul, úgymint az animizmusban, a panteizmusban, a *New Age* moz-
galomban, az újpogány mozgalmakban és az ún. *természetvallásokban*
(*nature religion*). A természetvallás szintén egy gyűjtőfogalom, amelyet
Catherine Albanese amerikai vallástudós vezetett be a *Nature Religion
in America: From the Algonkian Indians to the New Age* című művében
(1991). Minden olyan vallás idetartozik, amelynek része a természet mély
tisztetele és az ezt megnyilvánító gyakorlat. Gyakori, hogy ezek a vallási
rendszerek a természet egészét valamilyen isteni, szent, spirituális erő
megnyilvánulásának tekintik. Szintén idekapcsolódó irányultság az *öko-
pogányság* (*eco-paganism*), amely az újpogányság egyik ága, hitvilágának
gyökerei a környezeti filozófiákban, a jelenkori pogányságban és a törzsi
vallásokban található meg.² Tagjai olyan személyek, akik spiritualitásuk-
at környezetvédelmi akciókkal és az ellenállás rítusaival is kifejezik.
Lechter szerint a tipikus ökopogány olyan személy, aki egyszerre hisz

2 Az újpogányság egyik változata az *etnopogányság* (etnopaganism), amely nem-
zetközpontú eszmékből és valamely ősi pogány hiedelemvilág elemeiből épül
fel, ötvözve a nosztalgikus revizionizmust, nacionalista ideológiát, morális fel-
háborodást a különböző vallásos hiedelmekkel (Hubbes 2012).

a Földet behálózó energiavonalakban, a neosámán kozmológiában és a reinkarnációban (Letcher 2008. 80.). De saját „spirituális eklekticizmusuknak” megfelelően egyaránt meríthetnek vallásos képzeteket a teozófiából, a buddhizmusból, a hippimozgalmakból, a helyi folklórból, és ezeket kombinálják egy pogány képzetkör köré (Partridge 2005).

Mindezek a vallási képzetkörök világosan jelzik, hogy az ökofalvak vallásossága mennyire sokszínű, mennyire heterogén tartalmakat foglal magába, ahogy azt is, hogy a közös hitnek számottevő identitásképző és közösségszervező ereje van.

Végigkövetve az eddigi gondolatmenetet, talán világossá válhatott, mire vonatkozhat a válság fogalma az ökofalvakkal kapcsolatban. Egy komplex diagnózis megvonását jelenti, miszerint valami totálisan elromlott közösségi-társadalmi berendezkedésünkben. E diagnózis szerint el vagyunk vágva szellemi gyökereinktől, hagyományainktól, környezetünkre, közösségi berendezkedésünkre nézve pedig romboló életformát folytatunk. Az önfenntartó közösségek kialakítása ezeknek a problémáknak az orvoslását célozza, a fent részletezett módon.

Kezdeti kérdéseink azonban még megválaszolatlanok. Még mindig nehéz eldönteni, minek tekintjük az ökofalvakat: megoldásnak vagy válságtünetnek? Lakói vajon menekülők, akik egyfajta romantikus eszképizmustól vezettetve létrehozzák a saját szűkös enklávójukat? Vagy résztvevőknek tekinthetők, egy új közösségi építkezés pionírjainak, akik egy előremutató társadalmi-gazdasági kísérlet alanyaiként gondolhatnak magukra?

Ha a megoldási kísérleteket, javaslatokat nézzük, azokra egyfajta szinkretizmus jellemző, a Lévi-Strauss által használt „barkácsolás” (Lévi-Strauss 1962), miszerint a kultúra különböző szegmenseiből az ökofalvak kiválasztják és felhasználják azokat a kézenfekvő elemeket, amelyek leginkább megfelelnek ennek a viszonylag új közösségi építkezésnek. Ebben az építkezésben ezért találhatunk egyszerre alternatív, hagyományos, újraélesztett, ahogy teljesen korszerű, modern elemeket is. Ezek jelenlétének aránya ad más és más karaktert a különböző ökofalvoknak.

Ami még egyértelmű, hogy rendszerszintű megoldást nem tudnak még létrehozni az ökofalvak, hiszen elsősorban a krízisre adott reakcióként jöttek létre, és a résekben való létezés jellemzi őket. Ugyanakkor kidolgoznak olyan közösségi, önfenntartási megoldásokat, amelyek mintaként szerepelhetnek más közösségi berendezkedések számára, replikátor hatást idézve elő.

Irodalomjegyzék

ALBANESE, Catherina

1991 *Nature Religion in America: From the Algonkian Indians to the New Age*. Chicago, University of Chicago Press.

BAKÓ Rozália Klára–HUBBES László Attila–TAMÁS Dénes

2021 Eco-Discourses in a Virtual Rural Community. *Sustainability* 13. 3083.

BALOGH László

2009 A válság patológiája. 2000. 9.

BECK, Ulrich

2003 *A kockázat-társadalom – Út egy másik modernitásba*. Budapest, Századvég Politikai Iskola Alapítvány.

DURKHEIM, Émile

2003 *Az öngyilkosság*. Budapest, Osiris Kiadó.

FUKK Bálint

2015 Ökofalvak a Világban. Stratégiakutató Intézet.

GRANDPIERRE Attila

2012 *Az élő világegyetem*. Budapest, Titokfejtő Könyvkiadó.

LETCHER, Andy

2003 Gaia Told Me to Do It: Resistance and the Idea of Nature within Contemporary British Eco-Paganism. *Ecotheology* 8. 61–84.

LÉVI-STRAUSS, CLAUDE

1962 *The Savage Mind*. Chicago, University of Chicago Press.

CHRISTIAN, Diana Leafe

2003 *Creating a Life Together: Practical Tools to Grow Ecovillages and Intentional Communities*. Gabriola Island, BC, New Society Publishers.

FARKAS JUDIT

2018 *Levélalni a köldökszínorról*. Budapest, Publisher L'Harmattan.

GILMAN, Robert

1991 The Eco-Village Challenge. *Living Together* 29. 10, <https://www.context.org/iclib/ic29/gilman1/>

GUHA, Ramachandra

2000 *Environmentalism: A Global History*. New York, Longman.

HARDIN, Garrett

1974 Living on a Liveboot. *Bioscience* 24. 10. 561–568.

HOPKINS, Rob

2014 *The Transition Handbook: From Oil Dependency to Local Resilience*. Cambridge, UIT Cambridge Ltd.

HUBBES László Attila (szerk.)

2012 *Retorikai fogások a hálón innen és túl: etno-pogány rítusok és mítoszok*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület.

JONES, Olive

2011 *Keeping It Together: A Comparative Analysis of Four Long-Established Intentional Communities in New Zealand*. Hamilton, University of Waikato.

KIMMERER, Robin Wall

2002 Weaving Traditional Ecological Knowledge into Biological Education: A Call to Action. *Bioscience* 52. 5. 432–438.

MOLLISON, Bill

1989 *Permaculture One: A Perennial Agricultural System for Human Settlements*. Transworld Publishers.

NAESS, Arne

1973 *The Shallow and the Deep, Long Range Ecology Movement*. London, Routledge.

PARTRIDGE, Chris

2005 *The Re-enchantment of the West*. Vol. 2. New York–London, T&T Clark International.

TAYLOR, Bron

2010 *Dark Green Religion: Nature Spirituality and the Planetary Future*. Berkeley, University of California Press.

HUBBES LÁSZLÓ-ATTILA

A HAGYOMÁNY ÉS ÚJÍTÁS DISKURZUSAI EGY VIRTUÁLIS ÖKOFALU FACEBOOK- CSOPORTBAN¹

Összefoglaló. A Székely Ökofalu Facebook-csoport diskurzusait két fő téma uralja: a hagyomány és az újítás témáit láthatjuk kibontakozni mint a jelen válságaira válaszoló megoldások keresését. A csoport nyilvános kommunikációjának ismeretében állítható, hogy a hangsúly a hagyomány megőrzésére, újrafelfedezésére, felélesztésére, megélésére helyeződik. Jelentős azonban az újítás kérdésköre is. E tanulmány azt vizsgálja, hogy miként jelennek meg a két irányultság szövegei a csoport kommunikációjában.

Bevezetés

Az ezredforduló világában egyre szélesebb körben, egyre több társadalmi szegmensben éljük meg korunkat globális válságkorszakként. A jelenség nem egyedi, nem is új, hiszen az előző századforduló Európáját, a múlt század korszellemét is hasonlóan kiterjedt válsághullámok, válsághangulatok hatották át világszerte, és korábbi korok társadalmait sem kímélte a krízistudat. Az újdonság a válság forrásában rejlik. Bár környezeti, élővilági válságokat éltek át, érzékelték korábban is különböző korokban, különböző területeken – enyhébbeket is, súlyosabbakat is, amiket átvészelték vagy beleroppantak vidékek, népek vagy akár egész civilizációk. Mégis a 20. század közepétől egyre sürgetőbbnek, fenyegetőbbnek – mindent meghatározónak és mindenek fölött valónak – a globális ökológiai válságot érezzük (azzal együtt, hogy sokan hangoz-

1 Jelen írás a 2021-ben megjelent *Eco-Discourses in a Virtual Rural Community* című tanulmány (Bakó et al. 2021) elméleti alapvetésére, empirikus eredményeire támaszkodik, és felhasználja annak megfogalmazásait.

tatják: ez egy mesterségesen, a politikum és a média által gerjesztett, felnagyított álkrízis). Ugyanakkor nemcsak a válság okában, de a rá adott válasz(ok)ban is újszerűségről beszélhetünk – új tudományterületek, új ideológiák, új mozgalmak, új pártok, új cselekvéspolitikák, új ellenállási formák jöttek létre az ökológiai szemléletmód jegyében, amelyeknek központi gondolata az, hogy a környezet, a természet pusztulásának felelőse az ember. Ezen megoldáskereső válaszutak egyike – ha nem is a legfőáramúbb – az ökofalu-mozgalom.

Az ökofalvak mozgalma általánosan nem csupán az egész világot sújtani érzékelt környezeti válságra keres és kínál megoldást, hanem magára a modernitásválságára igyekszik egyszerre elutasító, fenntartható és élhető választ adni (Farkas 2022). Nemcsak a technikai és ipari civilizáció, és egyáltalán, a globalizáció természetromboló aspektusaira, de annak dehumanizáló, elidegenítő krízisére is bírálattal és ellenmegoldásokkal reagálnak.

Bár a globális válság egyik fő oka, az egyik fő rossz a mozgalom híveinek a szemében éppen a globalizáció, maga az ökofalu/mozgalom is globális jellegű. A kezdeti, úttörő sporadikus agrárkommunák elszigetelt kísérletei mára egy világot átfogó hálózattá nőttek és kapcsolódtak össze. Kevés olyan ország van, ahol ne lennének ökofalvak² (Fukk 2015). Azonban ez korántsem jelenti azt, hogy egynemű mozgalomról, mindenhol hasonló ökofalvokról lenne szó világszerte. A cél közös, ám a megoldások helyi jellegűek. Ez a lokalitás pedig nem egyszerűen a helyi adottságokból fakad, hanem abból is, hogy sok helyen az ökofalvak lakói, a tervezett ökoközösségek igyekeznek a helyi, népi, nemzeti, kulturális hagyományokba beágyazódni – éppen a globalizmus ellensúlyozására. Az ökofalvak a globális mozgalom lokális változatai – ebben nyilvánul meg sajátos jellegük: a glocalitás (vö. D’Ambrosi 2017; Schiffer 2018).

Magyar vonatkozásban az ökofalvak immár több évtizedes hagyománnyal rendelkeznek (Kilián 2014a, 2014b), és számuk, ha lassan is, de egyre gyarapodik (Farkas 2014a, 2018a; Havasi 2019). A magyar ökofalvak esetében a lokális jelleg még hangsúlyosabb: többségük esetében a központi eszme a hagyományos életmód, a népi hagyományok felélesztése, továbbvitele. A magyar gazdálkodó közösségek, települések esetében a hagyományközpontúság és a szerves műveltségen alapuló szemlélet olyannyira lényegi, hogy felvetődhet a kérdés: vajon az általá-

2 <https://ecovillage.org/projects/map/>

nos nemzetközi szakirodalmi értelemben vett ökofalvokról vagy inkább „hagyomány-falvokról” (önmegnevezéssel: élőfaluról³) beszélhetünk? Ugyanakkor, éppen ezen az irányvonalon, a hálózatosodás is erőteljesen jellemző: szerves *élőfalu-hálózatban*⁴ kapcsolódnak egymással.⁵

Ökofalvak Romániában és a székelyföldi térségben

Némi késéssel, a kétezres évek elején Romániában is elindult az ökofalu-mozgalom (Mardache 2013, 2016; Stănică–Stănică–Olaru 2017; Marian 2018), elsősorban Erdélyben és a Bánságban, inkább az európai, nemzetközi ökofalumintákhoz igazodva. Székelyföld sajátos kettősséggel csatlakozott ehhez a trendhez. Egyrészt már évtizedek óta egyre növekvő számú család vagy egyéni gazdálkodó költözik vidékre, ahol a magyarországi hagyománykövető élőfalu modelljéhez igazodva igyekszik a szerves műveltség eszméje szerint folytatni életét. Másrészt a nemzetközi standardokhoz idomulóbb, komplexebb ökofalu-, de legalábbis ökoközség-kezdemenyezés is született már (Kovács 2013, 2015). A magyar hagyományos gazdálkodás és életmód megőrzésére, felélesztésére irányuló törekvés mindkét esetben éppolyan központi szerepű, mint a magyarországi ökotanyák és élőfalvak hálózatában – amelyekkel a székelyföldiek többnyire élő, szerves kapcsolatot is ápolnak. A legfontosabb ilyen ökofalu-iniciatíva a vizsgált térségünkben az először Kászonban 2008-ban néhány család által elindított *Székely Ökofalu* közösségkezdemenyezés (Kovács 2014, 2015).

A hagyományos településektől, faluközösségektől eltérően az ökoközösségek esetében sokkal nagyobb fontossággal bír a tudatos csoportalapítás és csoportépítés – amit a szakirodalom *tervezett közösségnek* (Havasi 2019) vagy *megalkotott közösségnek* (Farkas 2022) (*intentional*

3 <http://ecolounge.hu/eletmod/elofalvak-nyomaban>

4 <http://elofaluhalozat.hu/>; https://elofalu.blog.hu/2016/07/06/bemutakoznak_az_elofalvak

5 Fontos tényező, hogy a közösségi média révén a virtuális térben is – ennek éppen tanulmányunk szempontjából van különös jelentősége, és további vizsgálatok lehetőségét, szükségességét veti fel.

community)⁶ nevez. A hangsúlyos tervezett jelleget, amely a kezdetektől meghatározta a „vidéken újrakezdő” személyek, családok közösségeit, hatékonyan segíti az internetes kommunikáció, különösen a közösségi média. A jelen tanulmányban vizsgált ökofalu-közösség kezdeményezés esetében a tervezettség meghatározó eszköze éppen a közösségi média: a *Székely Ökofalu* egy virtuális térben formálódó Facebook-csoport. Ezért kézenfekvő, hogy az ökofalu-formálódás elveit, vezérlő gondolatait a közösségi média platformon zajló nyilvános csoport kommunikációja mentén próbáljuk megközelíteni. A virtuális székely ökofalu közzétett üzenetei jól tükrözik a csoport céljait, eszméit, a közösségalakítás mikéntjét, a folytatott és követni kívánt gyakorlatokat, mintákat – ezek beszédcselekvéseként nyilvánulnak meg a Facebook-csoport kommunikációjában. A bejegyzésekből jól látható, hogy a csoport tagjai a kibontakozó dialógusokban a környezeti és életviteli válság kérdéseire keresnek megoldásokat. Ezekben az ökodiskurzusokban két fő érvelési vonal rajzolódik ki: a hagyomány és az újítás narratívája.

Székelyföld elsődlegesen egy rurális térség. A hagyományos gazdálkodás és életvitel fennmaradása egyszerre jelenti a vidék viszonylagos gazdasági elmaradottságát, de ugyanakkor azt is, hogy a falvak itt eleve közelebb állnak az ökofalu-mozgalom eszményeihez, mint a modern nagyipari termeléshez alkalmazkodott nyugat-európai vidéki települések.⁷ Másrészt Székelyföld szigetszerűen döntő többségű magyar lakossága révén szervesen ágyazódik bele a magyar kultúrába,⁸ és a

6 Az angol „intentional community” (Schehr 1997) jobban jelzi a közösségalakítás szándékolt, tudatos voltát.

7 A székely falvaknak, falusi életmódnak ezt a szinte szerves ökojellegét külön hangsúlyozza Kovács Áron, a helyi ökofalu kezdeményezés elindítója, aki ebben a megőrzött-fennmaradt hagyományosságban látja a székelysége háruló feladatát, küldetését: „Kiderült, hogy a Székelységben még számos olyan érték lelhető fel, ami már Nyugaton eltűnt. A nyugati önellátó közösségek irdatlan erőfeszítéseket kell ma tegyenek azért, hogy újra felfedezzék azt a tudást, ami itt nálunk még megtalálható. Azt hiszem, hogy méltó módon végezzük a feladatunkat a világban azzal, hogy őrizzük ezeket a több évezredes tapasztalatokat. Viszont fel kell ismerjünk azt, hogy nem csupán a magunk számára őrizzük. Hamarosan az egész világnak szüksége lesz erre a tudásra, talán az életben maradás záloga lesz. Ezért meg is kell osztani, életre kell hozni, kivirágoztatni. Egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik ebben az irányban, és hiszem, hogy erre akár megélhetési lehetőséget is alapozhatunk.” Kovács 2016, interjúrészlet in Hubbes et al. 2020 (2015–16). 184–185.

8 Ez két – egyformán fontos – sajátos vonatkozásban nyilvánul meg: a magyarországi nemzeti kulturális diskurzusok (és ezen belül az élőfalu-mozgalom közösségei) az erdélyi, különösen a székelyföldi tovább élő hagyományokhoz fordulnak for-

hagyományok töretlen továbbélése egyszerre működik identitásmegőrző, életszervező erőként az állam román többségi kultúrájával szemben, valamint a globalitás modernizációs válságai ellenében is.

Jelen tanulmány szempontjából éppen az utóbbi aspektus a fontosabb. Az ökofalu-mozgalmak, a fenntarthatóságot keresve, a globális industrializáció árnyoldalai, a modernitás válsága ellen szökkentek szárba, elsődlegesen a legiparosodottabb országokban. Az ökofaluk a modern trendekkel szemben részben az elhalványuló hagyományos gazdálkodáshoz, a hagyományos életmódhoz térnek vissza, Székelyföldön ezek a hagyományok kézenfekvően többnyire eleve adottak. Az ökológikus szemléletben a természethez alkalmazkodó, a környezetet kímélő régi, népi gazdálkodásmódok fontossá válnak, a helyrehozás, a gyógyítás eszközeiként definiálódnak. Ezt a környezet- és világgyógyító szemléletet képviselik az itthoni ökoközösségi kezdeményezések is.⁹

Korunk legsúlyosabb(nak érzett) krízisére, a környezeti válságra azonban nem csak a hagyományos gazdálkodás felé fordulásban látják az ökológiai mozgalmak a választ. A fenntartható fejlődés, vagy szigorúbban véve a fenntarthatóság eszközeit éppen az a technológiai újításkeresés is biztosíthatja, amely egyébként a környezeti válságot okozó technikai iparosodás mozgatórugója. Éppen ezért az ökofalvak, ökoközösségek – a(z) ipari) gépesítés elutasítása mellett – világszerte keresik azokat a technológiai újításokat, amelyek lehetővé teszik a megújuló energiaforrások, a hulladékmentesség, a környezetkímélő növénytermesztés (és kisebb mértékben: állattenyésztés), újrahasznosítható nyersanyag-feldolgozás révén az önfenntartó közösségek természetbarát gazdálkodását, működését (Farkas 2022). A felfedezett technológiai újítások gyakran egyszerűen a meglévő műszaki eszközök meglepően egyszerű alkalmazására, a környezetszennyezést okozó ipari termékek visszabontó vagy semlegesítő használatára épülnek. Az európai, nemzetközi szinten ismert ökofalvak esetében ez utóbbi, technológiai fenntarthatóságra irányuló figyelem hangsúlyosabb.

rásként, a székelyföldi magyar közösségek (és ezen belül kimondottan az ökofalu-mozgalom kezdeményezői) pedig a magyarországi mintákat, a magyar élőfalu-hálózat elveit, gyakorlati megvalósításait igyekeznek követni.

- 9 Ennek legkiemelkedőbb példájára, a *Székely Ökofalu* Facebook-csoportra éppen egy korábbi kutatás során figyeltünk fel (Hubbes et al. 2020 [2015–16]), amelyben azt vizsgáltuk, hogyan illeszkednek a székelyföldi nemzet- és közösséggyógyítás diskurzusok tényleges és konstruált hagyománynarratívái a szélesebb új magyar nemzeti mitológiákba.

Mindemellett, bár jellemző a médiatechnológia – egyáltalán: a tömegmédia – kerülése, ugyanakkor az ökoközösségek erőteljesen támaszkodnak a közösségi média lehetőségeire. „A Globális Ökofalu Hálózat virtuális tereit a kollektív érdekek integrációjának és összevonásának elősegítésére használják. A hozzájuk kapcsolódó portálok és közösségi média támogatják a kommunikációs áramlásokat, és elősegítik a tudáscserét minden területen; egyben kapcsolódási pontot is jelentenek a különböző ökofalu-tapasztalatok között” (D’Ambrosi 2017. 45.). A közösségi média ilyen kiaknázása a magyar ökofalvak esetében is hangsúlyosan jelen van.¹⁰ A *Székely Ökofalu* kezdeményezés – az ökofalvak nagy többségéhez és a magyar élőfalvakhoz hasonlóan – szerves eszközként használja a közösségi média lehetőségeit, aminek legfontosabb platformja a közösség Facebook-csoportja.¹¹

A Székely Ökofalu közösségi média csoportja

A *Székely Ökofalu* Facebook-csoportjának diskurzusaiban a fentebbi két domináns érvelési irányvonalat: a hagyomány és az újítás témáit láthatjuk kibontakozni mint a jelen válságaira válaszoló megoldások keresését. Korábbi tanulmányunkban és előadásainkban megvizsgáltuk, hogy milyen témákból épülnek fel a közösség ökodiskurzusai (Bakó et al. 2021), valamint hogy milyen válaszokat kínálnak a csoport narratívái a jelen válság(ok) kérdéseire (Bakó et al. 2021; Tamás 2021a, 2021b). A csoport nyilvános kommunikációjának ismeretében állítható, hogy a hangsúly a hagyomány megőrzésére, újrafelfedezésére, felélesztésére, megélésére helyeződik – és ennek szellemében a magyarországi élőfalvakhoz, szerves műveltségszemléletű közösségekhez, családi tanyákhoz való igazodás. Jelentős azonban az újítás kérdésköre is, és ezzel párhuzamosan az európai és a romániai ökofalu-projektek iránti érdeklődés, mintakeresés. E tanulmány azt vizsgálja, hogy miként jelennek meg a két irányultság szövegei a csoport kommunikációjában.

A *Székely Ökofalu* Facebook-csoport kommunikációjában azonosítható a hagyományközpontú és az újításszemléletű ökológiai diskurzu-

10 Sajátos példák erre a *Magyar Élőfalu Hálózat* (MÉH) blogjai, honlapjai – lásd fentebb a 4. lábjegyzetet.

11 <https://www.facebook.com/groups/1471018349828024>

sainak elemzéséhez szükségünk van néhány kulcsfogalom megértésére. Tekintve, hogy a korábbi közös tanulmányunkban (Bakó et al. 2021) a globális ökológiai eszmék (másképpen: ökodiskurzusok) tükröződésének, alkalmazásának és értelmezésének megértését vizsgáltuk egy lokális közegben alakuló virtuális (öko)falu-közösségben, ott magának a vizsgált közösségnek a leírásához szükség volt a megnevező fogalmak meghatározására. A *Székely Ökofalu* Facebook-csoportot akkor „virtuális rurális közösségként” jellemeztük. A „virtuális” annak jelzésére szolgált, hogy a csoport tagjai egy internetes közösségimédia-plafonon kommunikálva alkottak közösséget, valamint arra is vonatkozott, hogy a csoport elsődlegesen a virtuális térben szerveződik, anélkül, hogy tényleges, helyhez köthető településre épülne. A „rurális” jelzőn a tágabb környezet – a hagyományosan vidéki térségnek számító Székelyföld – értendő, ahol a csoport tagjai élnek, vagy ahová költözni kívánnak egy ökofalu létrehozásának céljából. (Megjegyzendő, hogy a „virtuálisan rurális” jelleg sem áll messze az igazságtól, ugyanis a tagok többségének látható adataiból az sejlik ki, hogy városban élő személyek.) A „közösség” szó, azon túl, hogy egy Facebook-csoportot jelöl, voltaképpen a csoporthoz csatlakozó tagok laza hálózatát jelenti, akik közös értékeken és eszméken osztoznak, és egy ökológiai település létrehozására irányuló kifejezett vágyuk, szándékuk vagy érdekük egyesíti őket. Érdemes ugyanakkor megjegyezni, hogy bár a csoportot eredetileg egy létező, működő ökofalu (Kovács 2013, 2014, 2015, 2016) internetes kommunikációra szolgáló platformjaként hozták létre,¹² jelen állapotában valóban egy virtuális ökofalu-közösség marad (Bakó et al. 2021).

Szükséges pontosítani a hagyomány és az újítás jelen tanulmányban értendő fogalmait is. Az *újítás* fogalmán itt olyan (elsősorban építészeti, mezőgazdasági, energiafelhasználási) technológiai vagy gyakorlati innováció értendő, amely egyszerűsége, könnyű kivitelezhetősége és környezetkímélő jellege miatt eszményien alkalmazható a fenntartható, ökológiai gazdálkodásban. A *hagyomány* – az általános szótári és megszokott köznyelvi jelentésén túlmenően és ugyanakkor annál szűkebben – jelenti mindazokat a fennmaradt vagy feledésbe merült, de újrafelfedezett történelmi, népi, szellemi, gyakorlati gazdálkodási

12 Akárcsak az ezt megelőző – azóta megszűnt – honlapot, amely a *Kászonszéki Ökofalu Törekvés* ismertetésére szolgált: <http://kaszonszek.tk/>.

öröklött elemeket, értékeket, amelyek általánosan a magyar néphez, és különösképpen a székelységhez köthetők. Ugyanakkor fontos szerepet töltenek be olyan kitalált hagyományok is, amelyek – alapuljanak bár ténylegesen dokumentálható és/vagy újkori szerzők által megkonstruált elemekre – mitikus és misztikus dimenziót kölcsönöznek a magyarság, a székelység Kárpát-medencei szerepének. Ezek közül is kiemelt fontosságú a *szerves műveltség* eszméje,¹³ valamint a vele szorosan összefüggő *MAG-misztika*¹⁴ (Hubbes 2014, 2015; Hubbes et al. 2020 [2015–16]. 182.).

Az utóbbi aspektust fontos külön hangsúlyozni, ugyanis egy korábbi kutatásunkból (Hubbes et al. 2020 [2015–16]) az derült ki, hogy Székelyföldön az ökofalu-mozgalom szellemisége elválaszthatatlan egy misztikus-spirituális nemzeti szemléletmódtól: „a természet felé forduló, a szerves műveltség eszméjére építő ökologista eszmékkel organikusan összefonódnak a [helyreállítás, gyógyítás küldetéstudatának] szálai, és egyszerre hagyomány- és jövőorientált életviteli mintákat, valamint élő, működő közösségeket hoznak létre (önellátó gazdálkodó életmód, MAG-közösségek, ökofalvak)” (Hubbes et al. 2020 [2015–16]. 172.). Akkori kutatásunkban kimutattuk, hogy ezek az elemek együttesen (és több más törekvéssel, jelenséggel együtt) a gyógyítás eszméjét képviselik, egy olyan új nemzeti jellegű mitológiát, amely a magyarságnak – és azon belül a székelységnek – a világ helyrehozatalának, meggyógyításának egyetemes küldetését tulajdonítják. A székelyföldi ökofalu-kezdeményezés

13 A szerves műveltség gondolatát az alábbi szemelvény foglalja össze legérzékletesebben: „A magyar társadalom szerveződése (egykor) szerves rendszert alkotott. A magyar nép rítusai, szokásai, cselekedetei szorosan kapcsolódtak az évkör rendjéhez. Képi alkotásai a világ működését ábrázolják. Nyelvében, zenéjében, táncaiban a világ működése képeződik le. (...) A magyar műveltségben kialakult társadalmi és gazdálkodási szokások mindenekelőtt az életet szolgálják. A magyar emberek serkentő gazdái a rájuk bízott földnek. Vagyis: nem parazitaként pusztítják, amiből élnek. Ez jelenti azt is, hogy meg kell metszeni a fát, ha meg kell metszeni. Vagyis: nem magára hagyni, hogy nőjön buján. (...) A magyar nép cselekedeteit a Teremtő erőre hangolódva végezte. (...) Rítusai, ünnepei az évkör rendje szerint folytak, a Nap látszólagos útjához igazodtak. Időszzerűen éltek. »Mindennek helye és ideje van« – ez volt a vezérlő gondolat.” <https://www.fenymagtar.hu/szerves-muveltseg/>, részletesebb kifejtésben lásd: Grandpierre 2013; Pap 2015.

14 Géczy Gábor szemléletes megfogalmazásában: „A MAG program célja a Föld és az emberiség gyógyítása. Ez a cél megegyezik a magyar nemzet vállalásával és küldetésével. Programunk abban segít, hogy emberként és magyarként kevesebb zsákutcával járassuk végig Istentől rendelt utunkat. Ha az ember letér a Teremtés útjáról, megbetegszik. Ha az emberiség zöme hibásan teremt, a Föld betegszik bele” (Géczy 2000. o. n.).

(a magyar MAG-eszmét vállaló, hirdető élőfalu-mozgalom részeként) tehát ilyen értelemben is gyógyítás, mindenekelőtt: közösséggyógyítás.¹⁵ A központi eszme, ahogy kimondva vagy kimondatlanul benne rejlik ezekben a narratívákban, a világ – és benne a nemzet, a magyarság – „egész-ségének” helyreállítása.¹⁶

A hagyomány újraélesztésének és az újításnak ez a kettőssége, a tradíció és az innováció együtt alkalmazásának kívánalma a közösség, a világ egész-ségének visszaállítása érdekében, a „megújítva megőrzés”, a renováció eszményét helyezi a *Székely Ökofalu* kezdeményezés középpontjába. A renováció gondolata fejeződik ki a csoport üzeneteiben, beszélgetéseiben a múlt eszményített életviteli és gazdálkodási módjainak felelevenítésétől, a hagyományos termőfajtákat újranepszerűsítő magbörzék meghirdetésétől az újszerű, harmonikus együttélést elősegítő település- és közösség-szervezési elvek megvitatásán át a fenntarthatóságot vagy éppen a fenntartható fejlődést elősegítő földművelési, építészeti, klímabarát energiagazdálkodási műszaki újdonságokat érintő ismertetésekig.

Kutatási előzmények és hiányok

A *Székely Ökofalu* Facebook-csoportjának elemzése előtt előre kell bocsátanom néhány kutatási megjegyzést. Jóllehet a tárgyalt érdeklődési témákat számos tanulmány vizsgálta (csak a közvetlenül felhasználtakra utalva: Andreeva 2019; Díaz-Garcia et al. 2015; Farkas 2014a, b, 2018, 2022; Fukk 2015; Havasi 2019; Kilián 2014a, b; Kunze–Avelino 2016; Litfin 2009; Losardo 2016; Mardache 2016; Meijering 2012; Moravčíko-

15 A 2015–16-os kutatásunkban a gyógyítás eszméjét három szinten találtuk vizsgálhatónak: egyrészt a(z alternatív) *testi, fizikai gyógyítás és lelki-szellemi* gyógyítás Székelyföldön is felvirágzó jelenségében (népi gyógyászat, gyógynövényismeret, természetgyógyászok, táltosok/sámánok, javasok), másrészt a *közösséggyógyítás, a nemzetgyógyítás és nemzet-egész-ítés* eszmeiségében, harmadsorban pedig a magyarságot misztikus-messianisztikus küldetéssel felruházó *földgyógyítás, emberiséggyógyítás és világgyógyítás* gondolatában. Hubbes et al. 2020 (2015–16).

16 „A világgyógyítás (szoros összefüggésben a nemzet- és földgyógyítással) lényegében magyarsággyógyítás. A magyarság messianisztikus küldetésének, kiválasztott nép mivoltának hirdetése, az egységes Kárpát-medence globális, történelmi, (szakrális) földrajzi központiségének hangsúlyozása, a magyar nyelv önelsődlegességének protokronisztikus tana, a misztikus MAG-tudat mind egy célt szolgál – a magyarság szétzilálódott önképének, nemzeti öntudatának meggyógyítását és politikai-történelmi szétszakítottságának kiengesztelő, újrasszentelő egész-ségét.” Hubbes et al. 2020 (2015–16). 180–181.

vá–Fűrjészová 2018; Schiffer 2018; Wagner 2012), sem a Bakó Rozáliával és Tamás Dénessel együtt folytatott kutatás (2021), sem a jelen elemzőmunka előkészítése során nem sikerült számottevő releváns esettanulmányokat találni, amelyek kimondottan az ökofalu-társulások, hálózatok közösségi médiabeli kommunikációját vizsgálta volna. Azok, amelyek mégis érintették valamilyen módon a digitális média használatának közösségépítő témáját (D'Ambrosi 2017; Gerbaudo 2012; Horsbøl 2007; Pavan–Felicetti 2019; Schehr 1997), egyáltalán nem vagy nem elsődlegesen az ökofalu-törekvések kommunikációjára fókuszáltak. Kevés olyan tanulmányra hivatkozhatunk, amely nem csak elvi vagy általános megfigyelésekkel szolgált volna (Cerratto-Pargman et al. 2016; D'Ambrosi 2017; Esteves–Abusalama 2020; Flores et al. 2016), és mivel ezek sem az újítás és a hagyomány kérdésköreinek kommunikációját vizsgálták elsődlegesen, így nem jelentettek valós összehasonlítási alapot. Ezen okoknál fogva, a jelen elemzés szükségszerűen a megalapozó kutatás (Bakó et al. 2021) adataira szorítkozik.

A Facebook-csoport kommunikációjának vizsgálata

Vizsgálatunk elkezdésekor azért választottuk a *Székely Ökofalu* Facebook-csoportot esettanulmányunk tárgyául, mert korábbi kutatások (Hubbes et al. 2020) kimutatták, hogy szorosan kapcsolódik az etnikai identitással, a néphagyományok megőrzésével és a nemzet szakralizálódásával kapcsolatos diskurzusokhoz. Ezek az új nemzeti mitológiák szorosan összefonódnak a gyógyítás retorikájával, a szerves műveltség eszméjével, és együttesen olyan életmódminták és közösségek létrejöttéhez járulnak hozzá, amelyek egyszerre mutatnak a hagyományok és a jövő felé. A *Székely Ökofalu* Facebook-csoport eszményi virtuális közösségépítő platformot és megfelelő terepet biztosított a digitális etnográfiai elemzéshez (Bakó et al. 2021), amelyet jelen tanulmány folytatni kíván.

A *Székely Ökofalu* egy 2014. szeptember 26-án létrehozott, nyitott, nyilvános, magyar nyelvű Facebook-csoport, 710 taggal (2021. január 11-én). A csoport fejlődése sajátos, összetett dinamikát mutat: a 2014. szeptember 26-i alapítástól 2021. január 11-ig a csoport létszáma 710 tagra nőtt.¹⁷ 2015. január végére elérte a 100-at, a következő három hónapban 200-ra, majd három hónappal később, 2015. június végén 300-ra nőtt; a

17 Frissítés: a FB-csoport létszáma 2021. december 21-én 838 tagot mutat.

szimbolikus 500-as küszöböt 2016 márciusában érte el, 2020. december 12-én pedig meghaladta a 700-at.

Az alapító (A)¹⁸ a következőképpen határozta meg a csoport célját és küldetését:

„Ez a csoport azért jött létre, hogy lendületet adjon székellyöldi fenntartható közösségek létrejöttéhez. Ösztönözni szeretnénk azokat az embereket, akik terveznek vidékre költözni, és egymáshoz kapcsolódva tudatosan szerveződnek. Egy eszköz arra, hogy az érdeklődők megtalálják egymást, csapatok szerveződjenek, megfelelő helyszíneket találjunk, közösen tervezünk és elinduljunk a megvalósítás útján. Meg lehet itt osztani az ötleteket, gondolatokat, tapasztalatokat, vágyakat.” (2018. október 11-én átfogalmazott változat).

Első vizsgálatunkhoz az empirikus kutatást két fontos szakaszban végeztük. Első lépésben összegyűjtöttük, válogattuk és rendszereztük az adatokat, majd a kiválasztott adatokat ökon nyelvészeti, ökokritikai diskurzuselemzéssel (Stibbe 2014, 2020) értelmeztük. Az adatgyűjtéskor egy részletes adatbázist hoztunk létre a 2014. szeptember 24. és 2021. január 11. között közzétett 467 bejegyzésből, amelyeket először időbeli sorrendbe rendeztünk, majd 15 kategóriát hoztunk létre a bejegyzések fő témái alapján. Ezután újra rendszereztük a bejegyzéseket a bennük kifejezett kulcsértékek alapján, majd pedig osztályoztuk a Facebook-csoport legfontosabb kommunikátorait az általuk közzétett bejegyzések száma alapján. Ebben az első elemzésünkben három kommunikátortípust különböztettünk meg: nagyon aktív véleményvezéreket (VV: több mint 12 bejegyzéssel és nagyszámú hozzászólással), aktív közreműködőket (AK: legtöbb 11 bejegyzéssel vagy legalább öt hozzászólással) és csendes megfigyelőket (CsM: bejegyzések nélkül, ritka vagy hiányzó hozzászólásokkal, reakciókkal). Ez a felosztás akkori elemzésünkben arra szolgált, hogy azonosíthassuk a témameghatározókat (hat véleményvezért és 13 aktív közreműködőt), akiknek a bejegyzései a leginkább mozgósították a csoport tagjait. Az adatgyűjtési időszak végéig (2021. január 11-ig) a csoport idővonalán jelen lévő 467 bejegyzés közül a 19 kommunikátor 374 posztját választottuk ki (lásd Bakó et al. 2021), amelyeket temati-

18 Az előző tanulmányunkban (Bakó et al. 2021) OL1 kóddal jelöltük (az angol Opinion Leader rövidítéseként) mint első számú véleményvezért (VV). Itt indokoltabbnak tűnik alapítóként és adminisztrátorként (A) is kiemelni fontosságát.

kailag relevánsnak tekintettünk. A legfőbb véleményvezér várhatóan maga a csoport alapítója és adminisztrátora volt (VV1),¹⁹ aki a vizsgált időszakban több mint 200 bejegyzést tett közzé.

Az élénk kommunikációval jellemezhető csoportban archivált médiatartalmak rövid áttekintése a vizsgált időszakban 467 bejegyzést, 317 képet és két albumot mutat be (az egyik a Krisna-völgy ökofaluról szól, 50 fotóval). A releváns bejegyzések között 44 rendezvényt, 18 akciófelhívást, hét szavazást, tíz vetőmagvásárlási vagy cserehirdetést, 16 előadást (kilenc saját, négy külső rendezvény, öt belinkelt videó), öt meghirdetett képzést, hét meghirdetett műhelyfoglalkozást, hét ötletbörzét találunk, hat prezentációt, és ami a legfontosabb, 126 különböző műfajú és hosszúságú bejegyzést (kilenc kevésbé releváns), amelyek ökofalvakat, közösségi kezdeményezéseket, önfenntartó családokat, egyéni gazdálkodókat vagy ökoonthonokat mutatnak be. Amint ebből a felsorolásból is látható, a bejegyzések témái igen változatosak. Az adatgyűjtés és -rendszerezés során hét fő témacsoportba soroltuk őket, ezek mindegyike több altémát tartalmaz. Az egyes bejegyzések gyakran több témát is tartalmaznak, például az önfenntartó gazdálkodási gyakorlatokra vagy az ökofalunak szánt helykeresésre vonatkozó posztok szorosan kapcsolódnak a népi hagyományokhoz, a kulturális örökséghez vagy a misztikus természetszellemiséghez és szervesen a közösségépítő törekvésekhez. Így az első tanulmány írásakor jó néhány esetben előfordult, hogy a bejegyzések több különböző témakörbe voltak besorolhatók, ami azt eredményezte, hogy a kategorizált tételek száma meghaladta a tényleges bejegyzések számát a csoport idővonalán (Bakó et al. 2021).²⁰

A hét fő témakategória a következőképpen foglalható össze: 1. ökoideológia; 2. hagyomány és kultúra; 3. spiritualitás; 4. innováció; 5. gyakorlatok; 6. modellek; és 7. közösség. Az első, *ökoideológiának* vagy *ökoszellemiségnek* címzett kategória különféle altémákat foglal magában, mint például a fenntarthatóság, a megőrzés és a biodiverzitás, valamint a kortárs társadalmi, gazdasági rendszerek, a globalizáció, az urbanizáció, az iparosodás, a gazdaság, a kapitalizmus, a környezet-

19 Bár a csoport nyilvános, és a bejegyzések is nyilvánosak, kutatásetikai megfontolásokból a tagok neveit nem közöljük, hanem az első tanulmányban használt kódjelekkel (VV, AK, CsM) és számokkal jelöljük.

20 Az egyszerűsített adatgyűjtési és osztályozási táblázat (angol nyelven) a kutatócsoport blogján érhető el: <https://semeistos.wordpress.com/projects/> az *Eco Discourses on the Szekler Ecovillage Facebook Group* című rovat alatt.

szennyezés és általában a modern életmód ellen irányuló gyakori kritikákat is. A második, *hagyomány és kultúra* címkepárossal ellátott (és eredetileg két külön rovatba szánt) kategória altémái: hagyományőrzés (a régi hagyományok újrafelfedezése és felelevenítése), építészet (épített örökség, település(falu)szervezés, paraszti építészet), etnikai és regionális identitás (nemzeti történelem, helyi népi sajátosságok és szokások, regionális interetnikus és interkulturális kapcsolatok és hagyományok), valamint idetartoznak a szerves műveltségre vonatkozó bejegyzések is. A harmadik, *spiritualitás* kategória klasszikus értelemben vett vallásos eszméket tartalmaz; misztikus eszméket (a fentebb említett szerves műveltség eszméje ide is sorolható), ám idetartoznak az ökopogány, etnopogány vagy új vallási szellemiségekre vonatkozó posztok is. A negyedik kategória az *innováció*, az újítás csoportja: műszaki innovációk, mezőgazdasági, építészeti innovatív technológiák – elsősorban az alulról építkező innovációs megoldások, valamint társadalmi innovációs elképzelések. Az ötödik kategória a *gyakorlatok* címszó alatt az előző kategóriához gyakran kapcsolódó vagy akár azok témáját átfedő csoportosítás mezőgazdasággal, permakultúrával, vadkertészettel, erdei kertészettel, építészettel és településszervezéssel, újrahasznosítással, vetőmagpiacokkal és -cserékkel, képzésekkel foglalkozó bejegyzéseket tartalmaz. A hatodik, nagyon gazdag osztály *modelleket*, jó gyakorlatokat ismertet – „kivonuló” egyének, családok, ökoközösségek, tanyák, ökofalvak (számos nemzetközi példával). Itt a legtöbb népszerűsített ökofalu/élőfalu magyarországi, azonban romániai ökofalvak is gyakran dicséret követendő példák. A hetedik kategória a *közösség* címet kapta: többnyire belső, a csoporthoz kapcsolódó bejegyzéseket tartalmaz, amelyek a virtuális és valós közösségépítéssel és hálózatepítéssel, egy ökofalu létrehozásának céljával foglalkoznak (Bakó et al. 2021).

A felsorolt kategóriák a hagyomány és az újítás tágabb dimenziója szerint is elkülöníthetők, bár az alájuk tartozó bejegyzések sok esetben mindkét kritériumnak megfelelnek. Így a második és a harmadik kategória, a *hagyomány* és a *spiritualitás* bejegyzései szinte kizárólag a hagyomány irányvonalát képviselik, a negyedik, az *innováció* kategóriája egyértelműen az újítás gondolatmenetét erősíti, míg az első (*öko-ideológia*), az ötödik (*gyakorlatok*), a hatodik (*modellek*) és a hetedik (*közösség*) bejegyzései sorolhatók a hagyomány vagy az újítás eszmeisége alá, vagy képviselhetik egyszerre mindkettőt is párhuzamosan.

Az alábbiakban néhány szövegpéldát szeretnék kiemelni a *Székely Ökofalu* Facebook-csoport kommunikációjából, amelyek egyfelől a hagyomány diskurzusait, másfelől az újítás eszmeiségét jellemzően jelenítik meg.

A hagyomány ügye első perctől végigköveti a Facebook-csoport beszéd témáit. Az alapító (A) már a nyitó küldetés-üzenetében a következőképpen fogalmaz:

„Van egy álmom: ÖKOFALUBAN szeretnék élni! Az Ökofalu, amelyről álmodok, legyen a Kárpát-medencén belül, Erdélyországban, lehetőleg Székelyföldön, mert itt érzem otthon magam... hagyományörző, a magyar kultúrából merít, felhasználva a több száz éves tapasztalatokat, bölcsességeket...” (A 2014. szeptember 28.)

A Martin Luther King híres 1963-as álom-szónoklatát megidézve, mintegy *ars poeticáját* nyújtja az ökofalu-építés iránti elköteleződésének – és bár pontonként végigsorolja az ideális ökofalu elveit, a hagyomány iránti figyelem az élre kerül, az első pontok közé.

A sajátos székely történelmi hagyományokra figyelés köszön vissza az egyik legkorábban csatlakozott aktív közlő bejegyzéséből is, amikor az ökofalu működése kapcsán ír a csoport falára vitaindítót:

„(...) sok ilyen kezdeményezés azért bizonyult sikertelennek mert hiányoztak a közösség működését, egymással szembeni kapcsolatok szabályozását lefektető rendszabályok. *Mi székelyek, akiknek az ősei jól ismerték a székely rendtartást,²¹ a székely falutörvények világát nem követhetjük el ugyanazt a hibát.* Kellenek falutörvények, kell vezetőség. Érdem(a)lapon²² kell működjön. Kell működjön a kitaszítás intézménye a közösség elleni súlyos vétkek esetében. Ellenkező esetben szétmegy a közösség. (...) Meg kell hányni-vetni részletesen ezeket a dolgokat mert akkor *sokkal kevesebb surlódás lesz amikor létrejön a székely falutörvények világán alapuló ökofalu.*” (AK2 2014. október 18. – kiemelés tőlem)

21 Utalás a rendtartó székely falu több évszázados belső szabályrendszerére (Imreh 1973).

22 Az idézeteket az eredeti írásmód szerint közlöm – csak ott szúrok be zárójelben betűket, ahol hiányuk értelemezavaró lenne.

Az alapító válasza a hagyomány fontosságának elismerése mellett árnyalja a hagyományos szokásrend alkalmazhatóságát az alapítandó ökoközösségekre:

„Lényegében egyetértek, de a szabályok lefektetése egy következő lépés kellene legyen. Eleinte befogadónak kell lenni, mert mindenre szükség van, aki hasonlóan gondolkodik, és keresi a helyét egy ilyen közösségben! A többi majd kialakul közös megegyezés szerint. A hagyományos Székely Rendtartó Falu más korszakban, más körülmények között és más életvitellel működött. *Egy mai ökofalu kiinduló pontnak veheti a hagyományt, de sajnos azt folytatni már nem lehetséges* (szerintem!).” (A 2014. október 18. – kiemelés tőlem)

A magyar hagyomány meghatározó szerepe köszön vissza a csoport-alapító európai ökofalvakat ismertető beszámolójából, amelyet fontossága miatt érdemes hosszabban idézni:

„2008 nyarán volt szerencsénk körbejárni Európát, és meglátogatni több »ökofalut«, olyan közösségeket, akik tudatosan törekszenek a fenntartható életmódra. (...) Látogatásunk célja a tapasztalatszerzés és az ismerkedés volt, felvenni a kapcsolatot másokkal, hírt hozni róluk, és elvinni nekik egy erdélyi ökofalu épülésének gondolatát. A következtetésünk az volt, hogy *a saját kultúránk olyan fontos értéket képvisel, amely univerzális szemszögből nézve is jelentős és a jövőendő kulcsát jelentheti.*

Mindenhol, ahol jártunk, érdeklődtek a mi kultúránk iránt, és szándékoznak meglátogatni minket. *Úgy tűnik, számukra is fontosak lehetnek az itt meglévő hagyományok, a földművelés, kézművességek, népi építészet és szellemi örökség mögött álló többszáz éves tapasztalat. Hiszen ezek nekik igencsak hiányosságok, pedig a mindennapi élethez elengedhetetlenül szükségesek volnának.*

Ezért hát kötelességünknek tekintjük a magyar hagyományok és kultúra megőrzését, éltetését, és belőle egy új világ kibontakoztatását, amely képes szembenézni a mai világ viszonyaitól és kihívásaival, és új utat tud mutatni a fiatal generációk számára, egy új életet, amely az ősi gyökerekből fakad. A magyar hagyományok egy olyan fontos alapot szolgáltatnak, amelyre kötelességünk építeni, ha fenntartható közösséget szándékszunk létrehozni. A nyugati példák csak részleteiben lehetnek mérvadóak, egy itthoni törekvés gyökeresen más kell legyen. Egy hozzánk hasonló, igazán

közeli példát ez alkalommal nem volt szerencsénk találni, *a magyar mentalitás a Kárpátmedencében keresendő!*

És felelősek vagyunk a más nemzetek iránt is, akiknek nem adatik meg egy ilyen erős, gyökeres, értékes kultúra, mint nekünk, Magyaroknak. Feladatunk hát közel engedni őket magunkhoz, és lehetővé tenni, hogy méríthessenek a mi kultúránk kútfejéből. Ezáltal mi kevesebbek nem leszünk, ha másokat is segítünk felemelkedni, ezáltal mi is emelkedünk! Ilyen gondolatokkal tértünk haza utunkból, megerősödve a hitben, hogy a magyar hagyományokra lehet egy új világot építeni, és kötelességünk is megtenni azt. (A 2015. február 14. – kiemelés tőlem)

Ugyanakkor, a szembetűnő magyar hagyományközpontúság mellett, a beszámoló szövegének többi része, valamint az alapító által közzétett számos bejegyzés egy másik fontos aspektust is látni enged, ami általában jellemző a csoport online narratíváira (a véleményvezérek sok hasonló tartalmat osztanak meg): az erdélyi és Románia más részeiből származó román ökofalvakat pozitívként, működő, élő, követendő modelleként mutatják be. Ebben a tekintetben az alapító példát mutat azzal, hogy elősegíti az együttműködést, a barátságot, a kölcsönös segítségnyújtást a romániai ökofalusiak és a magyar (székely) ökofalu-aspiránsok között (Bakó et al. 2021).

Lehetetlen lenne a csoportban a nyolc év során felgyülemlett hagyománytémájú szöveges bejegyzések nagy számát és változatosságát még akár felvázolni is, de érdemes megjegyezni, hogy még a beírt szövegeknél is nagyobb számmal erősítik ezt az irányvonalat a különböző internetes, multimédiás, különösen videóalapú belinkelt anyagok. Ez utóbbiak között kiemelkedő fontossággal bírnak a magyar élőfalupéldákra, ökotanyákra, vidéken újrakezdő családokra mutató linkek (amelyek döntő többségét teszik ki a nagyvilágból bemutatott, egyébként is nagyszámú ökoközösség-mintának).

Bár az innováció az alapelvét képezi a globális ökofalu-mozgalomnak, és az újítás diskurzusai a magyar élőfalu-hálózat világából sem hiányoznak, a *Székely Ökofalu* Facebook-csoport kommunikációjában ez a téma nem annyira prominens. Az alapítón, két jól tájékozottabb véleményvezéren és néhány alkalmi hozzászólón (csendes megfigyelőn) kívül nem jellemző a csoportra az – akár fenntartható gazdálkodási, akár műszaki-energetikai – újítások iránti fokozott érdeklődés. Ennek következtében a kimondottan innovációs témájú bejegyzések is jelen-

tősen kisebb számban fordulnak elő (és kevesebb reakciót is váltanak ki a csoporttagokból, mint az egyéb, főként hagyománytémájú posztok) (Bakó et al. 2021). Jellemző az is, hogy az újításokra vonatkozó bejegyzések ritkábban szöveges beírások; többnyire megosztott érdekességek, máshol alkalmazott, bevált megoldásokra utaló linkek.

Egy ritka kivétel a csoportban egyik legrégebbi véleményvezér gyakorlatban is kipróbált vízmelegítő napkályhája, amelyet szöveggel és fotókkal is ismertet (szakmai vita is kialakul a bejegyzése nyomában):

„Egy lépés a blokkolásban a fenntartható lét felé: nap-kályha építése. Egyelőre kísérleti jelleggel. Parabolatányér kirakva tükördarabokkal. Ki kell próbáljam egy derült napon.” (VV2 2015. szeptember 29.)

Hozzászólásaiban (fényképekkel kiegészítve) felajánlja segítségét, útmutatását az érdeklődőknek, beszámol kísérleti tapasztalatairól.

Az újításokról szóló bejegyzések nagyobb része nem műszaki jellegű – inkább a növénytermesztés (különösen a permakultúra), a kertészkedés, az élelemfeldolgozás, az építészet, a fűtés/hűtés gyakorlati eljárásaira vonatkoznak, és egyes esetekben egy-egy modellértékű ökofalu bemutatásának részét képezik. Fontos szempont, hogy gyakran találkozunk a csoport falán olyan bejegyzésekkel, amelyekben az újítás összefonódik a hagyománnyal, elválaszthatatlanok vagy megkülönböztethetetlenek egymástól, olykor pedig egy-egy újítás nem más, mint egy hagyományos eszköz vagy eljárás újrafelfedezése, újraélesztése.

Összegzés

A *Székely Ökofalu* Facebook-csoport korábbi vizsgálatainkban az ökodiskurzusok sajátos konstellációját mutatta. Ezek a narratívák ötvözik a tradícióra épülő szerves műveltség fogalmát az öko-fenntarthatóság gondolatával, és együtt alkotnak egy olyan életstílusmodellt, amely alapjául szolgál a hagyományokra és a jövőre egyaránt orientált, életképes ökofalu közösség felépítéséhez (Bakó et al. 2021). Azt is láthattuk, hogy ezek a diskurzusok a jelen globális válságainak megválaszolására tesznek kísérletet (Bakó et al. 2021). Első tanulmányunkat azzal a következtetéssel zárhattuk, hogy a hagyományról és az innovációról

szóló diskurzusok a csoport kommunikációjában sajátos elegyet alkotnak, amelynek középpontjában a társadalmi innováció áll, miközben a globális és progresszív elemei keverednek lokalista és tradicionalista szempontokkal. Az etnocentrikus és lokalista diskurzus konzervatív jellege kiegészül és szervesen összefonódik az innovatív mentalitással, a természetközpontú spiritualitással és az ököcentrikus etikával, amely nyitott más nemzetek és közösségek felé (Bakó et al. 2021).

Jelen tanulmány azt vizsgálta, hogy a székelyföldi virtuális ökofalukezdeményezőik válaszkeresése miként hagyatkozik a hagyomány és az újítás eszmeiségére. A megvizsgált bejegyzések alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a *Székely Ökofalu* Facebook-csoport diskurzusaiban a hagyomány szellemisége dominál; az újítás, az innováció – bár fontos szerepet tulajdonítanak neki a környezeti fenntarthatóság elérésében – kisebb mértékben van jelen a csoport kommunikációjában. Mindazonáltal, a Facebook-csoport elemzéséből az a kép bontakozik ki, hogy a tradíció és az innováció aszimmetrikus együttthatása a renováció, azaz a hagyományok megújulása irányába mutat.

Irodalomjegyzék

ANDREEVA, Julia

2019 „Traditional” in Russian New Age Communities of Ecovillagers. *New Age in Russia*. 17 October, <https://newageru.hypotheses.org/1524>

BAKÓ Rozália Klára–HUBBES László-Attila–TAMÁS Dénes

2021 Eco-Discourses in a Virtual Rural Community. *Sustainability* 13. 3082. <https://doi.org/10.3390/su13063082>

BAKÓ Rozália Klára–HUBBES László Attila

2021 Crisis Communication in a Virtual Rural Community c. előadás. *Válság, változás, perspektívák / Crize, schimbări și perspective / Crisis, Change and Perspectives* Nemzetközi online konferencia, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék – Kolozsvári Akadémiai Bizottság, április 16–17.

- CERRATTO-PARGMAN, Teresa–PARGMAN, Daniel–NARDI, Bonnie
2016 The Internet at the eco-village: Performing sustainability in the twenty-first century. *First Monday* 21.
- D'AMBROSI Lucia
2017 The Global Active Citizenship Network in Italian Local Contexts: Using Social Media to Promote Sustainable Behaviours. *Javnost – The Public* 24. 1. 34–48, <https://doi.org/10.1080/13183222.2017.1267161>
- DÍAZ-GARCIA, Cristina–GONZÁLEZ-MORENO, Ángela–SÁEZ-MARTÍNEZ, Francisco J.
2015 Eco-innovation: Insights from a literature review. *Innovation* 17. 6–23.
- ESTEVEZ, Ana Margarida–ABUSALAMA, Majed
2020 “Green Knowledge Community, Beats for Gaza”: Transnational linkages and institutional obstacles to the diffusion of arts and permaculture-based resilience knowledge among youth in Gaza. *Bethlehem University Journal* 37. 68–84.
- FARKAS Judit
2014a „Kicsi kis hősök”. Az ökofalu-mozgalom története és gyökerei. *Kovács tavasz-tél*. 43–66.
2014b „Túl a puszta megértésén.” Újpogányság és a magyar ökofalvak. In: Povedák I.–Szilárdi R. (szerk.): *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. Szeged, MTA-SZTE. 97–112.
2018 *Leválni a köldökszinóról. Ökofalvak Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan.
2022 „Mi 30 éve készülünk arra, ami most van”. In: Barabás G.–Böhm G.–Pohárnok M. (szerk.): *Válság és ökofalvak. Bölcsész Akadémia 5. Tanulmányok a bölcsészeti- és társadalomtudományok köréből*. Pécs, PTE BTK Kari Tudományos Diákköri Tanácsa, 171–194.
- FLORES, Jabez Joshua M.–OBRERO, Rick Jason–GELISAN, Luisa–FORONDA, Eduardo–MENDIOLA, Rikki Lee Bosita
2016 Creating Virtual Corridors: Social Network Discovery and Landscape Patch Connectivity of Permaculture Projects and Initiatives on Facebook. Master's Thesis, University of the Philippines Open University, Laguna, Philippines.

FUKK Bálint

2015 *Ökofalvak a Világban*. Stratégiakutató Intézet, http://www.sze.hu/~radicsa/klimabarát_telepules/293779401_Okofalvak_Vilagban.pdf

GÉCZY Gábor

2000 Mintaként Alkalmazott Gondviselés program. *MAG. Tanítás – Gyógyítás – Minta*. <http://www.magtar.hu/magunkrol/mag-program>

GERBAUDO, Paolo

2012 *Tweets and Streets: Social Media and Contemporary Activism*; Pluto Press: London, UK, 18–47., <https://www.jstor.org/stable/j.ctt183pdzs>

GRANDPIERRE Attila

2013 Az Élő Világegyetem: a szerves műveltség alapeszméje, *Arany Tarsoly* szeptember 4. (újraközlés: *Szerves társadalom Magyarországa*), https://szerves-tarsadalom.info/hasonloan_gondolkodok/az_elo_vilagegyetem_a_szerves_muveltség_al_apeszmeje-15

HAVASI Virág

2019 Tervezett közösségek – ökofalvak (élőfalvak). *Látélet* 1–2. 5–34.

HORSBØL, Anders

2007 Localizing Environmental Conflicts: Facebook Groups as Intertextual Sites for Local Protest Voices. In: Díaz-Pont, J.–Maesele, P.–Egan Sjölander, A.–Mishra, M.–Foxwell-Norton, K. (eds.): *The Local and the Digital in Environmental Communication*. London, UK, Palgrave Macmillan, 91–108.

HUBBES László-Attila

2014 Új magyar mitológia? Tapasztalatok és kihívások. In: Povedák I.–Szilárdi R. (szerk.): *Sámán sámán hátán. A kortárs pogány irányzatok multidiszciplináris vizsgálata*. Szeged, MTA–SZTE, 32–52.

HUBBES László-Attila

2015 Régi-új szakrális nemzetszimbólumok Székelyföldön. In: Hubbes L. A.–Povedák I. (szerk.): *Már a múlt sem a régi... az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. Szeged, MTA–SZTE, 238–258.

HUBBES László-Attila–FEJES Ildikó–MIHÁLY Vilma-Irén

2020 A közösséggyógyítás diskurzusai és rítusai az új magyar nemzeti mitológia székelyföldi változataiban. In: Peti L. – Tamás I.

(szerk.): *Vallási kultúra a Kárpát-medencében*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, 169–196. (Az azonos című, DOMUS Szülőföldi Kutatócsoportos Ösztöndíj 2015–16-os kutatási projektjét záró kutatási pályamunka rövidített változata)

IMREH István

1973 *A rendtartó székely falu. (Faluközösségi határozatok a feudáliszmus utolsó évszázadából)*. Bukarest, Kriterion.

KILIÁN Imre

2014a Álom és valóság. Az ökofalu-mozgalom az első évtized végén... *Élő Falu – A Magyar Élőfalu Hálózat lapja* 1. 1. 8–21.

2014b Felnőttkorba érve. Az ökofalu-mozgalom a második évtized végén... *Élő Falu – A Magyar Élőfalu Hálózat lapja* 1. 1. 22–29.

KOVÁCS Áron

2013 Kászonzról, Kászonszék Ökofalu törekvés. *Kászonszék honlap*, <http://kaszonszek.tk/> (Wayback Machine 2021. 12. 18.)

2014 *Sate ecologice. Exemple generale din Europa, România și Ungaria. Prezentare*. (magyar változatban: Ökofalvak. Fenntartható települések – előadás). Festivalul Comunităților Sustenabile, Brașov.

2015 *Álomszép Kászonszék*. Sepsiszentgyörgy: szerzői kiadás.

2016 interjú (kérdezett Hubbes László). In: Hubbes László-Attila-Fejes Ildikó-Mihály Vilma-Irén: *A közösséggyógyítás diskurzusai és rítusai az új magyar nemzeti mitológia székelyföldi változataiban* című DOMUS Szülőföldi Kutatócsoportos Ösztöndíj 2015–16-os kutatási projektjét záró kutatási pályamunka melléklete.

KUNZE, Iris–AVELINO, Flor

2015 *Social Innovation and the Global Ecovillage Network*. Research Report. Oakland, CA, USA, TRANSIT.

LITFIN, Karen T.

2009 The global ecovillage movement as a holistic knowledge community. In: Kütting, G.–Lipschutz, R. (eds.): *Environmental Governance: Power and Knowledge in a Local-Global World*. Routledge, London, UK, 124–142.

LOSARDO, Martina

2016 “New Ways of Living, as Old as the World”. Best Practices and Sustainability in the Example of the Italian Ecovillage Network. *Studia Ethnologica Croatica* 28. 47–70.

- MARDACHE, Andreea Claudia–ATUDOREI, Ioana Anisa
2013 Projects for the Establishment of Intentional Communities in Romania. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series VII: Social Sciences, Law* VII. 6. 55. 2. 167–172.
- MARDACHE, Andreea Claudia
2016 Intentional Communities in Romania. Story of Their Beginnings. *Bulletin of the Transilvania University of Braşov, Series VII: Social Sciences, Law* 9. 58. 97–104.
- MARIAN, Daniel
2018 Haiducia Moderna si drumul spre libertate 1–2. *Miraje11's Blog*, sept. 6. <https://miraje11.wordpress.com/2018/09/06/haiducia-moderna-si-drumul-spre-libertate-capitolul-1-retragerea-in-mediul-rural-primul-val/>
- MEIJERING, Louise
2012 Ideals and practices of European ecovillages. *RCC Perspectives* 8. 31–42.
- MORAVČÍKOVÁ, Danka–FÜRJÉSZOVÁ, Tímea
2018 Ecovillage as an Alternative Way of Rural Life: Evidence from Hungary and Slovakia. *European Countryside* 10. 693–710.
- PAP Gábor
2015 *Az igazat mondd! Művelődéstörténeti írások*. Budapest, Két Hollós Könyvkiadó.
- PAVAN, Elena–FELICETTI, Andrea
2019 Digital Media and Knowledge Production within Social Movements: Insights from the Transition Movement in Italy. *Social Media + Society* 5. 1–12.
- SCHEHR, Robert C.
1997 *Dynamic Utopia: Establishing Intentional Communities as a New Social Movement*. Westport, CT, USA–London, UK, Bergin & Garvey, 25–52.
- STIBBE, Arran
2014 An Ecolinguistic Approach to Critical Discourse Studies. *Critical Discourse Studies* 11. 117–128.
- STIBBE, Arran
2020 *Ecolinguistics. Language, Ecology and the Stories We Live by*, 2nd ed. London, UK–New York, NY, USA, Routledge, 12–64.

SCHIFFER, Steven Jay

2018 'Glocalized' Utopia, Community-Building, and the Limits of Imagination. *Utopian Studies* 29. 1. 67–87.

TAMÁS Dénes

2021a *Ökofalu: megoldás vagy válságtünet?* Kézirat.

2021b Az ökofalu: megoldás vagy válságtünet? előadás, *Válság, változás, perspektívák / Crize, schimbări și perspective / Crisis, Change and Perspectives* Nemzetközi online konferencia, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Humántudományok Tanszék – Kolozsvári Akadémiai Bizottság, április 16–17.

WAGNER, Felix

2012 Ecovillage Research Review. In: Andreas, M.–Wagner, F.–Seifert, J. (eds.): *Realizing Utopia: Ecovillage Endeavors and Academic Approaches*. Munich, Germany, Rachel Carson Center for Environment and Society, 81–94.

SÓLYOM ANDREA

NAGYRAGADOZÓK A MÉDIÁBAN. SAJTÓELEMZÉS

Összefoglaló. Az elemzés célja képet nyújtani az ember és nagyragadozó közötti konfliktusokról, illetve azok társadalmi megítéléséről. Egy regionális magyar és egy országos román sajtóorgánumban 2019 júniusa és novembere közötti féléves periódusban megjelent medve témájú írásainak kvantitatív és kvalitatív tartalom-elemzését végeztem el, amelyet kiegészítettem két közösségi (Facebook) felületen – egy, a medvék által frekvenciált település villatulajdonosainak csoportjában, valamint egy természetvédő személyes profiljában – közzétett bejegyzéseinek vizsgálatával. A konfliktusokat az esetek többségében egyoldalúan, medveellenes szempontból jeleníti meg a média, elsőrendű konfliktusforrásként a populáció túlszaporulata szerepel. Az önmagában is népszerű téma iránti figyelmet fokozzák a szenzációhajhász címek és képek. A szakértők, környezetvédők, tudósok és újságírók együttműködése, az előbbiektől aktívabb média- és közösségi médiajelenléte szükséges a mítoszok, tévhitek eloszlatásához, az egyensúlyi tájékoztatáshoz.

Bevezetés

A nagyragadozó–ember együttélés problémaköre különböző társadalmi csoportok és szakterületek ütközőfelülete, fontos vidékfejlesztési, természetvédelmi és vadgazdálkodási téma. A károk, konfliktusok menedzsmentje szükségessé teszi a probléma társadalomtudományi szempontú vizsgálatát. Ezek a vizsgálatok nélkülözhetetlenek a problémák hatékonyabb kezeléséhez, a döntéshozáshoz, nem utolsósorban a forrásbevonáshoz. A pályázati forrásbevonás egyik alapköve a jelenlegi helyzet, a „baseline” részletekbe menő ismerete. A 2019-ben benyújtott

medve konfliktusmenedzsmentre fókuszáló Life¹ projekt kiértékelésében az egyik hiányosság a társadalmi, szociális elfogadottság mérhető változásának tárgyalása (az erre vonatkozó elemzés hiánya) volt. Jelenleg az ember–nagyragadozó együttélés társadalomtudományi szempontú vizsgálata Székelyföldön – néhány apró kivételt leszámítva – hiányzik. Az ilyen témájú kutatások tehát szükségesek, és szerves részét képezik a biokulturális diverzitás témakörének is.

Nemzetközi kutatási előzmények

A nemzetközi szakirodalom összehasonlíthatatlanul gazdagabb kutatási előzményekkel szolgál a nagyragadozók és ember együttélésének témájában, a probléma sajtóelemzése is több, mint a hazai szakirodalomban. Így ezek közül csak a legfrissebbekből szemlézek.

Egy 2018-ban megjelent tanulmány azt hasonlítja össze, hogy miként jelennek meg a medvék, kutyafélék, nagymacskák és vízi ragadozók (cápák, hüllők) által elkövetett támadások a médiában 2005 januárja és 2016 júliusa között 1584 újságcikkben. A szerzők viszonylag egyszerű elemzési egységeket választottak, kategorizálták a címeket, alcímeket, képeket abból a szempontból, hogy milyen mértékben kelthetnek veszélyérzetet az olvasókban. A szerzők egy kis elemszámú online lekérdezéssel ellenőrizték, hogy a besorolásuk egyezik-e a potenciális olvasók percepcióival. A medvékről szóló írások a cikkek közel harmadát tették ki. Összességében a cikkek több mint kétötöde tartalmazott félelemkeltő elemet, fele semlegesnek bizonyult, és elhanyagolható volt a pozitív üzenetet megfogalmazó írások aránya. A medvékre vonatkozó arányok jelentős mértékben eltértek az átlagtól, ugyanis a cikkek negyede került a félelemkeltő kategóriába, harmada semleges és közel fele a pozitív elemeket tartalmazó csoportba (Bombieri et al. 2018). A személyes tapasztalatok hiányában a médiá-

1 Az Európai Unió (továbbiakban EU) elsősorban a LIFE programon keresztül valósítja meg a természetvédelmi lépések és a Natura 2000 hálózat finanszírozását. Az 1992-es kezdeményezésű LIFE program (L'Instrument Financier pour l'Environnement, azaz „Környezetvédelmi pénzügyi eszköz”) jelentős pénzforrás a természetvédelemhez, illetve a természet-, környezettudatos gondolkodás kialakításához, és azóta több mint 1000 természetvédelmi projekt és kezelési terv létrejöttét segítette (Erős 2019. 5.).

ból szerzett információk segíthetnek az eligazodásban, azonban ezek többsége úgy tűnik, hogy nem tájékoztató, felkészítő jellegű, hanem szenzációhajhász, túlzó, horrorisztikus elemeket (úgynevezett *graphic content*) tartalmazó, pedig arra is találunk empirikus bizonyítékot, hogy a felkészült ember–nagyragadozó találkozás kisebb támadási kockázattal bír. Miközben a szakirodalomban számos megközelítést olvashatunk az emberi gondolkodásmód változásának lassúságáról, az éppen aktuális világméretű járvány sajtóvisszhangja például úgy tűnik, hogy a félelemkeltés terén gyors sikereket ér el.

Nanni és munkatársai (2020) a 2017-es év végéig folytatták a Bombieri és kollégái által elkezdett adatgyűjtést, így 1774-re egészítve ki az elemzett cikkek számát. Arra keresték a választ, hogy a cikkekben megjelenő félelemkeltő címek, képek összefüggenek-e az írások közösségi oldalakon történő megosztásával. Az egyes médiatartalmak közösségi oldalakon való megosztása, továbbítása révén az olvasók egy része aktív alakító szerepet vállal a véleményformálásban (Olmstead et al. 2011 – idézi Nanni et al. 2020). Kutatások igazolják, hogy a negatív töltetű eseményekről szóló, érzelmekre ható írások sokkal inkább mobilizálják az olvasók megosztási hajlandóságát, mint a semleges tartalmak (Nanni et al. 2020). Az ember–nagyragadozó közötti konfliktusok legextrémebb és egyben legritkább formáit a támadások képezik, amelyek fokozottabb mediatizálással jellemezhetők, így növelik a kockázatpercepciót, valamint az előítéleteket, és csökkentik az elfogadást, illetve a nagyragadozók védelmére szolgáló szakpolitikák támogatását. Egyetlen támadás számos újságcikket és több száz megosztást generál, ezzel hozzájárulva az események gyakoriságérzékelésének torzulásához. A figyelemfelkeltő címek, képek növelik az újságcikkek megosztási valószínűségét a közösségi oldalakon, a veszélyérzetet fokozó címeteket és képeket tartalmazó írások (fogak, karmok, sérülések stb.) megosztásának mértéke magasabb, függetlenül a lapok – helyi, országos, nemzetközi – hatósugarától (Nanni et al. 2020). Saját kutatásomban szintén foglalkozom a cikkekre adott olvasói reakciókkal, elemzem, hogy az írások milyen mértékben mobilizálták a közvéleményt megosztások, kedvelések, hozzászólások formájában.

Számos korábbi kutatás igazolta, hogy a támadások számának növekedése összefügghet a populációk létszámnövekedésével, az élőhelyek közötti átfedések fokozódásával, illetve a területek ember által való használatának megváltozásával (turizmus stb.), ami a találkozások

valószínűségi esélyeit növeli. A veszélyérzet nem kedvez a ragadozók elfogadásának, és a szenzációgyanús esetek számának túlbecslését, illetve a kevésbé látványos esetek alábecsülését vonja maga után. Ugyanakkor a veszélyérzet kapcsán kapott empirikus eredmények azt mutatják, hogy a veszély sokkal inkább alapszik érzésekre, mint reális helyzetelemzésre (Slovic–Peters 2006 – idézi Bombieri et al. 2018). Itt jön be a média szerepe, amely kiemelt figyelmet szentel a „látványos” eseteknek, így növelve a médiafogyasztók veszélyérzetét. A média szerepével, hatásával foglalkozó szakirodalomban számos megközelítés terjedt el, amelyek két paradigmába sorolhatók: az egyik médiahasználatról beszél, amelyben az egyén aktív szerepét feltételezi a hírek keresésében, mérlegelésében, a másik médiafogyasztásról, illetve annak hatásáról, és az egyénnek passzív szerepet szán, aki befogadja az őt érő ingereket (Bajomi-Lázár 2017). Ezekre a megközelítésekre visszatérünk saját eredményeink tárgyalása során. Az, hogy a médiának is szerepe, felelőssége van a nagyragadozók társadalmi elfogadottságának alakulásában, alátámasztja a saját módszerválasztást.

Kifejezetten a medvékkel kapcsolatos sajtóhírekre koncentrált egy 2020-ban napvilágot látott tanulmány, amelynek szerzői azt vizsgálták, hogy miként jelent meg a medve 2000 és 2016 között Kanada nyugati részén a napilapokban. 1285 újságcikket találtak a kijelölt periódusban, és ezeket sorolták be témáik, viszonyulásmódjaik, üzeneteik, narratíváik alapján (Hughes et al. 2020). A szerzők kiindulópontja az, hogy a média keretezi az üzeneteket, nemcsak híreket kínál, hanem értelmezési rácsot, olvasatot is, valamint megszabja a napirendet az olvasók számára, kiemelt figyelmet szentel bizonyos témáknak, miközben másokat nem részesít előnyben. A média szerepéről említett megközelítések közül a *framing* elmélet a hatásparadigmába illeszkedik, amely az egyénnek befogadói szerepet szán, az *agenda setting* pedig a használatparadigmába, amely szerint a média nem azt „mondja meg”, hogy az olvasó mit gondoljon, csak azt, hogy miről gondolkodjon (Bajomi-Lázár 2017). A szerzők három fő témát különböztetettek meg, amelyek közül az ember–medve konfliktus bizonyult felülreprezentáltnak a narratívák szintjén is, 777 cikk foglalkozott ezzel a vizsgált másfél évtizedben, miközben tudományos írások 327 esetben jelentek meg, vadászattal kapcsolatosak pedig csupán 181 esetben. A medve–ember konfliktussal foglalkozó cikkek – amelyek saját kutatásom szempontjából kiemelt jelentőséggel bírnak – további témakörökbe sorolhatók. Ezek közül

a három legelterjedtebb sorrendben az: észlelés (harmada), támadás (negyede) és baleset (hetede). A cikkek 30%-ban a konfliktus okát a medve viselkedésére, 28%-ban az ember és a medve viselkedésének kombinációjára, 23%-ban az ember viselkedésére vezették vissza az újságírók, akik elsősorban a hatóságok képviselőit szólaltatták meg, illetve amennyiben azok valamilyen kezelési módszert ajánlottak, úgy leggyakrabban (az esetek több mint harmadában) elektromos kerítéseket javasoltak (Hughes et al. 2020). A tanulmány szerzői arra a következtetésre jutnak, hogy az újságírók figyelemfelkeltő címeket használnak az olvasottság növelése érdekében, dramatizálják az eseményeket, találkozásokat, és nem tartják tiszteletben az egyensúlyi tájékoztatás alapelveit, az emberi, társadalmi tényezőknek kisebb teret szentelve. Az érzelmekre apellálva alakítják az olvasók medvepercepcióit, negatív konnotációjú félelemkeltő narratívák révén, torzító és szenzációhajhász módon jelenítik meg az eseményeket, amelyekkel károkat okoznak a nagyragadozó iránti társadalmi tolerancia szintjében. A szerzők javaslatokat is megfogalmaznak arra vonatkozóan, hogy miként lehetne az elterjedt negatív narratívákat pozitívakkal ellensúlyozni, amennyiben tudósok, környezetvédők és újságírók együttműködésében objektív, tényszerű, ismeretterjesztő, az egyéni és kollektív felelősséget, a medve ökológiai értékét, az együttélési stratégiákat is hangsúlyozó anyagokat „kultiválnának” az olvasók körében (Hughes et al. 2020). Azt is fontos kiemelni, hogy nemcsak az újságok hasábjain, hanem a közösségi oldalakon is szükséges a proaktív, erős, állandó jelenlétre figyelmet szentelni (Nanni et al. 2020). Azt feltételezem, hogy az általam vizsgált regionális magyar és országos román sajtóban megjelent medve témájú cikkeket fokozottan jellemzi a negatív viszonyulásmód, az egyoldalú megközelítésmód, a támadásoknak szentelt kiemelt figyelem. Azt is mindenképpen megfontolásra érdemesnek tartom, hogy az újságírói alapelveknek megfelelő tájékoztatás érdekében szükséges a szakemberek bevonása a medve társadalmi percepciójának pozitívabbá válása érdekében. Ugyanakkor számolni kell azzal, hogy míg a negatív, drámai hírek, tudósítások könnyen elérik az olvasók ingerküszöbét, az ismeretterjesztő, együttélési alternatívákat és azokhoz szükséges eszköztárat kínáló írások nehezebben érnek célba.

Svéd kutatók kis csoportokban történő beavatkozások hatását vizsgálták a medvével szembeni félelem csökkenésére. Az operacionalizálás során hat dimenzióra bontották a mérést: félelem, találkozás, elkerülés,

veszélyérzet, bizalom, tényszerű tudás. Ezeket a dimenziókat egy lakossági lekérdezésben lehet adaptálni. Három módszert hasonlítottak össze egy beavatkozás előtti, közvetlenül a beavatkozás utáni és egy fél évvel későbbi időpontban lekérdezett kérdőív eredményeit elemezve. Arra a következtetésre jutottak, hogy a három kiválasztott beavatkozás közül a túravezetés volt a leginkább hatékony, másodikként az interaktív tájékoztató találkozó szervezése, harmadik pedig egy medvéről szóló kiállítás megtekintése (Johansson et al. 2019). Bár az első módszer költségesnek bizonyult, tekintve a csoportok kis létszámát, érdemes lenne megfontolni a székellyöldi térségben is hasonló információs központ létesítését, előadások szervezését és állandó kiállítás létrehozását, amelyek iskolások, helyiek, turisták számára szolgálhatnának hasznos útmutatásokkal. A térség emblemikus állata a barnamedve, számos medveles működik jövedelmezően, amelyek etikai kérdéseket is felvetnek. Az ember és medve közötti találkozásokról való félelem tájékoztatással, felkészüléssel, tudatos viselkedési minták elsajátításával csökkenthető lenne.

A romániai kontextusról

2016 októberében a romániai kormányzat felfüggesztette a medvevadászatot, egy évvel később egy új menedzsmentrendszerrel ültetett gyakorlatba, amely csak a problémás esetek kiemelését teszi lehetővé, eseti elbírálás alapján. A rendszer működéséhez, hatékony menedzsment- és védelmi intézkedések foganatosításához, a hosszú távú életképességhez és az ember–nagyragadozó közötti konfliktus enyhítéséhez elengedhetetlenül fontos megbízható adatok a populáció létszámáról és demográfiai szerkezetéről még mindig hiányoznak (Popescu et al. 2019). Az intézkedés feszültséget generált a vadásztársaságok, gazdálkodók, terület- és állatállomány-tulajdonosok körében, akik a korábbi populációszabályozási gyakorlat visszaállítását kérik érdekvédelmi okok révén. Ez a feszültség feltehetően a médiaelemzésből is vissza fog tükröződni. Hogy Románia jó példaként szolgál-e az Európai Unióban a tudományosan megalapozott, átlátható, hosszú távra tervező, az érintettek érdekeit figyelembe vevő fajvédelmi stratégia kidolgozásában és az ember–nagyragadozó együttélésben, vagy elrettentő példa lesz a politikum által irányított menedzsmentre, amely elszalasztja az Európa

utolsó biztonságos vadélőhelye címet, a következő periódusban fog kiderülni (Popescu et al. 2019).

Az elmúlt évek során lezajlott néhány Life projekt az ember–nagyragadozók együttélésének témájában. Ezek eredményeiről a projektek beszámolóiból, illetve néhány publikációból tájékozódhatunk (Pop 2011; LifeUrsus 2014; Pop et al. 2013; Pop é. n.; Pop 2019). 2001–2015 között a kutatók 125 olyan esetet összesítettek, amelyben medve támadt emberre, ezek következménye 130 sérülés és 11 elhalálozás. Az együttéléssel kapcsolatos problémák többrétűek, és több szinten szükséges a kezelésük. Az egyik a döntéshozói szint, ugyanis hiányzik egy világos és hatékony törvénykezés. Egy következő szint az intézményeket érinti, amelyek között nem világos a felelősségi körök elosztása. A megvalósítás szintjén pedig egyéni, illetve csoportos kezdeményezéseket, projekteket találunk, amelyek egy része intézményesítés révén válhatna hatékonyabbá. 2016-ban a medve által okozott, megtérített károk közel kétötöde Hargita megyében volt, közel egyötöde Maros megyében, egyhatoda Kovászna megyében. A 2007–2013 között zajlott LifeUrsus projekt keretében, amely Hargita, Kovászna és Vráncsa megyében zajlott, 700 esetet vizsgáltak meg a kutatók, ebből 518 az állatállományt, 132 mezőgazdasági területet, 31 méhkaptárakat, 13 gyümölcsösöket érintett (Pop é. n.). A kutatók elemezték a gazdaságok, területek védelmi rendszereit a három megyében, és arra a következtetésre jutottak, hogy mindössze egytizedük rendelkezett hatékony védelmi rendszerrel, közel egyharmaduknak semmilyen védelmi rendszere nem volt, további közel egyharmaduk nem hatékony, és a maradékot részben hatékony, de rosszul használt védelmi rendszer jellemezte. A projekt keretében figyelmet szenteltek a medve társadalmi percepciójának, amely a jelen írás témája szempontjából kiemelten releváns (LifeUrsus 2014). Hargita és Kovászna megyében 50 településen 433 válaszadót kérdeztek meg. A felelősség kérdését is felvetette a kérdőív a medvék által okozott károk ügyében. Közel egyharmad volt a bizonytalanok aránya, szintén közel egyharmad szerint az ember általában felelős ezekért, egyhatedük a vadásztársaságokat okolta, a további válaszok megoszlottak a felelős intézmények és a kormány között. A károk csökkentése érdekében a válaszadók elsősorban kutyákat, elektromos kerítést, vadászatot, medveáttelepítést javasoltak (Pop é. n.). A felelősségi kör kérdését a médiaelemzés során is megvizsgálom, feltételezem, hogy a hatóságok mellett a túlszaporulat, illetve a vadászat betiltása is meg fog jelenni a sajtóban felsorolt okok között.

Regionális kutatási előzmények

A térségben az utóbbi években csupán néhány kutatás zajlott a témában, ezek szolgálnak leginkább kiindulópontként a saját elemzés kontextusba helyezéséhez. Az egyik 2015-ben zajlott, és négy székesföldi faluban – Csíkszentkirályon, Énlakán, Homoródalmáson és Uzomban – hasonlítja össze a medve és ember közötti konfliktusokat, ötvözve a kérdőíves lekérdezést, a félig strukturált interjút és a partecipatív térképezés módszerét. A négy települést különböző mértékben érinti a nagyragadozók jelenléte, ugyanakkor a társadalmi percepciókban hasonlóságok is felfedezhetők. A szerző négy érintett csoport képviselőivel – 1. döntéshozók, 2. gazdálkodók, juhászok, méhészek, 3. vadászok, erdészek, valamint 4. környezetvédők, összesen 77 személy – készült interjúk alapján fogalmazza meg a következtetéseit. Ezek közül azokat emelem ki, amelyek saját kutatásom szempontjából relevanciával bírnak. A medvék mennyiségének megítélése megosztja a megkérdezetteket, fele túl soknak találja a falvak környékén előforduló egyedek számát, és ezt a véleményt többnyire a sajtóból szerzett információkra alapozzák, a médiában képviselt „medveellenes hangulat” pedig nem favorizálja az együttélést (Thieme 2019). A válaszadók háromötöde érzékeli úgy, hogy több a medve és ember közötti konfliktus az utóbbi periódusban. A medvekárok a szántóföldi növénytermesztést, a gyümölcsösöket, a háziállat-állományt és a méhészetet érintik leginkább (a 2007–2013 közötti programozási periódusra 700 bejelentett kár jutott Hargita és Kovászna megyére). A bonyolult bürokratikus eljárások időigényessége és költségessége folytán a károsultak jó része nem folyamodik kártérítésért. A leginkább hatékony védekezési módszernek az elektromos kerítés bizonyul, amely viszont a felaprózott birtokszerkezet miatt túl költséges ahhoz, hogy az egyéni gazdálkodók maradéktalanul megengedhessék maguknak.

A konfliktus három fő okát az érintettek szerint a kevés természetes táplálék, az adatokkal alá nem támasztható medveszaporulat és a fakitermelés képezi (Thieme 2019). Azt feltételezem, hogy a trófeavadászat 2016-os betiltása óta ezek a konfliktuspercepciók felerősödhetnek. A probléma megítélésében több tényező játszik szerepet. Az egyik tényező lehet a saját tapasztalat, amely a személy felkészültségén, helyzetfelismerő képességén és a körülményeken is múlik. Előzetes terepta-

tapasztalatok alapján a személyes „élményekkel” rendelkező személyek kisebbséget alkotnak a térség lakosságán belül, és ezek egy része foglalkozásából adódóan felkészült (juhász, erdész, vadász stb.). A tapasztalat hiányában a média tölti be az egyik kulcsfontosságú információforrás szerepét, éppen ezért döntöttem úgy, hogy első lépésben megpróbálok az alapján képet alkotni a konfliktus társadalmi percepciójáról, hogy miként jelenik meg a téma a regionális magyar és országos román sajtóban. A Thieme által vizsgált négy település érintett csoportjai az egyes álláspontok egyensúlyban levő megjelenítését figyelmen kívül hagyó médiából tájékozódnak, ezt az interjúrészletekből kirajzolódó „medve-telepítési” tévhit elterjedése is visszaigazolja. A média szerepén kívül Thieme a monetáris veszteségeknek, az érdekeltségnek, a foglalkozásnak, a kulturális eltartóképességnek, valamint Whiteman és Cooper nyomán az ökológiai beágyazottságnak tulajdonít jelentős szerepet a percepciók alakításában (Whiteman–Cooper 2000, idézi Thieme 2019).

A medveállomány növekedését igazolják vissza a lakossági percepciók szintjén is Tőke Gabriella kutatási eredményei, aki főként Hargita megyeiek körében (378 válaszadóból 281 eset) végzett online lekérdezést kiegészítő jelleggel, elsősorban a vadászterületek állomány-sűrűségének változását elemezve. A vizsgálata nem reprezentatív, tehát óvatosan kell kezelni a következtetéseit, amelyek szerint a válaszadók több mint negyede enyhe, több mint fele erőteljes növekedést észlel a lakókönyezete körüli medveállományban, és háromnegyede szükségesnek tartja a vadászat révén történő állományszabályozást az ember és medve között kialakuló konfliktusok kezeléseként (Tőke 2018). Ez a felmérés már a vadászat 2016-os betiltását követő állapotokról alkot képet, a jogszabály-módosítás valószínűsíthetően kedvezőtlenül befolyásolja a vadfaj társadalmi elfogadását, mivel növeli a fajjal kapcsolatos veszélyérzetet (Knott et al. 2013, idézi Tőke 2018; Knopff et al. 2016, idézi Bombieri et al. 2018; Nanni et al. 2020). A leginkább figyelemfelkeltő eredmény a társadalmi percepciókat illetően, hogy a megkérdezettek közel fele hajlamos az önbíráskodásra – legalábbis deklaratív szinten –, azok között pedig, akik sajtó kezükbe vennék a dolgok irányítását, felülreprezentáltak a fiatalok és az alacsonyabb iskolai végzettségűek (Tőke 2018). Bár az eredmények csak tendenciák jelölésére alkalmasak, a következő periódusban érdemes megfontolnunk a témával foglalkozó szakértőknek az elterjedt tévhitek, mítoszok eloszlátását célzó tájékoztató kampány üzeneteinek minél hatékonyabb

eljuttatását a különböző célcsoportokhoz, a további következmények megelőzése érdekében.

A 2019-es év folyamán a jelen elemzés szerzője facilitátorként, moderátorként követhette végig a nagyragadozókkal való együttélést elősegítő regionális platform létrejöttét és működését egy európai projekt keretében, amelyben olaszországi, romániai és spanyolországi régiók képviselői vettek részt. Három fő érintett csoport – 1. vadászok, erdészek, 2. gazdálkodók, méhészek, 3. környezetvédők, civilek – attitűdjeit, problémaelemzését, célelemzését, a saját csoportok és a többi csoport szükségleteinek elemzését, a konfliktus kezelésére alkalmas projektötletek kidolgozását, illetve az azokról történő, átlátható kritériumokra épülő döntéshozást segíthettem elő a részvételre épülő program keretében (Demeter et al. 2019; Salvatori et al. 2021). Ez a tapasztalat az egyes érintett csoportok álláspontjának megértéséhez is közelebb vitt. A platform munkálatai során kikristályosodó vélemények egy része alátámasztja a korábbi kutatási előzmények tárgyalása során jelzett tendenciákat, ugyanakkor árnyalja a képet. A munkafolyamat előtt és közben kis léptékű kérdőíves és interjú vizsgálat zajlott a *stakeholderek* intézményekkel szembeni bizalmának, az együttműködési lehetőségek feltérképezése céljából, amelyekről szakdolgozat is született. A diplomamunka a felsorolt adatforrásokon kívül egy sajtóelemzést is tartalmazott, amely a helyi, regionális és országos magyar sajtóban 2018 januárjától 2019 februárjáig megjelent, medvével kapcsolatos cikkeket elemezte, tehát ilyen szempontból közvetlen előzménye a jelen írásnak (Csató 2019). Ez utóbbi eredményei a saját elemzés megtervezése során szolgáltak támpontokkal.

Anyag és módszer

Célszerűnek találtam egy médiaelemzés elvégzését, amely magába foglalja mind az írott és elektronikus sajtóban a témával kapcsolatban megjelenő írások és azokra adott reakciók, mind a közösségi médiában kialakult narratívák elemzését. Ennek alapján a későbbiekben meg lehet tervezni és le lehet bonyolítani más, részletesebb társadalomtudományi vizsgálatokat.

A kutatás során elemeztem a médiában megjelent írásokat, elsősorban a regionális magyar és országos román nyelvű sajtóban publikált

cikkeket a témáról, a *Székelyhonon* és az *Adevărul* lapban megjelent cikkeket 2019 júniusa és novembere közötti fél éves periódusban. Bár a kutatási előzmények sorában elsősorban kvantitatív módszerekkel végzett vizsgálatokat találunk, szükségesnek tartottam mind a kvantitatív, mind a kvalitatív tartalomelemzést alkalmazni, mivel egymást kiegészítő szegmenseket és mélységeket tudunk ezek segítségével megragadni. A kvantitatív elemzésből kiderül a téma nagyságrendje, sokfélesége, jelenlétének gyakorisága, megjelenítésének mikéntje, olvasói reakciói, míg a kvalitatív elemzésből a diskurzusok, narratívák tartalmi elemei. A kvantitatív elemzést SPSS program segítségével végeztem. A kvalitatív elemzésben kiválasztottam néhány tipikus, népszerű írást, lebontottam az elemzési egységeket a mennyiségileg nem mérhető, nem számszerűsíthető kijelentések, narratívák, kifejezésmódok bemutatásának szintjéig. Bízom benne, hogy a két módszer együttes használatával gazdagabb képet sikerül alkotni a problémáról, mint ha megelégedtem volna a számszerűsíthető változók kvantitatív elemzésével.

A médiaelemző társadalomtudományi kutatás célja és haszna, kutatási kérdések

A médiaelemzés révén képet szeretnék alkotni a nagyragadozó–ember konfliktusokról és a konfliktusok társadalmi megítéléséről. Ennek fényében dokumentált visszajelzések adhatók a döntéshozás, törvényalkotás és a végrehajtás, szakhatóságok irányába. Ezek a visszacsatolások elengedhetetlenek a problémák csökkentéséhez.

A társadalomtudományi alaphelyzet-felmérő kutatások szükséges elemei a forrásbevonásnak (*fundraising*), mivel jobban indokolható a források szükségessége, és mérhető az egyes projektek, intézkedések hatásfoka.

A médiaelemzés segít nagyobb léptékű társadalomtudományi kutatások, felmérések előkészítésében: kérdőíves felmérések, fókuszcsoporthozos interjúk.

Kutatásom elsősorban feltáró, leíró jellegű. Az elméleti és empirikus előzmények alapján azt gondolom, hogy a médiának kiemelt szerepe és felelőssége van a medve–ember együttélés percepcióinak alakulásában,

mivel a lakosság többsége személyes „élmények” hiányában a médiából származó, illetve a közösségi oldalakon jelen lévő információk alapján formál véleményt.

Az elemzés során arra keresek válaszokat, hogy milyen események milyen gyakorisággal, milyen megközelítésben jelennek meg a médiában a medvével kapcsolatban, hogyan vannak ezek „tálalva”, mely álláspontok derülnek ki a cikkekből, milyen típusú intézmények képviselői szólalnak meg, hogyan jellemezhető a szerző hozzáállása, milyen olvasói reakciókat – kedveléseket, megosztásokat, ajánlásokat, hozzászólásokat – váltottak ki az írások. Az eredményeket megpróbálom beágyazni a nemzetközi és regionális kutatások kontextusába, és javaslatokat fogalmazok meg egyrészt a további kutatásokat illetően, másrészt a nagyragadozó kedvezőbb társadalmi percepciójának elősegítése érdekében fogatosítandó lépésekről.

A sajtóelemzés tartalma

Ahhoz, hogy képet kapjunk a nagyragadozók témakörének megjelenéséről a székelyföldi és országos írott, elektronikus formátumban elérhető sajtóban, egy-egy nagy (legnagyobb) olvasottsággal rendelkező sajtóorgánumot elemeztem a 2019 júniusa és novembere közötti fél éven. A www.brat.ro adatai alapján a www.szekelyhon.ro oldalt a vizsgált periódus végén napi 24 394 felhasználó, 32 731 látogatás és 63 168 megjelenítés jellemezte. Szintén a www.brat.ro honlap statisztikái szerint a www.adevarul.ro oldalnak a vizsgált periódus végén 3 151 226 látogatója, 6 208 253 látogatása és 12 033 603 megjelenítése volt.

A legolvasottabb regionális magyar nyelvű napilapcsalád és a szintén legolvasottabb román nyelvű országos napilap írásain kívül elemeztem a közösségi médiában megjelent bejegyzéseket is, illetve egy személyes oldal tartalomelemzését végeztem el augusztus hónap folyamán. Erre a célra természetvédő, állatvédő és turizmusban érdekelt közönségű Facebook-csoportot/oldalt választottam ki: a Bálványosi villatulajdonosok című oldalt, valamint Silviu Chiriac oldalát.²

2

A Vráncsa megyei Környezetvédelmi Ügynökség természetvédelmi osztályvezetője, Life projektek menedzsere, a szakmában elismert kutatónak, aktivistának számít.

A kvantitatív elemzés során a nagyragadozókról megjelenő cikkek számát, megjelenési gyakoriságát, szerzőit, a rovatot, a cikkek műfaját, jellegét, hogy melyik nagyragadozóra vonatkoznak, ezen belül a témát, a szerző álláspontját, a cikkben megjelenő szempontokat, illetve a cikkekre érkező visszajelzéseket – kedveléseket, ajánlásokat, kommenteket, megosztásokat – tartottam fontosnak mérni. Továbbá részletesebb kvalitatív elemzést végeztem összesen 34 kiválasztott tipikus és atipikus írásról, a vizsgált médiaorgánumok mindegyikéből.

Eredmények

A sajtóban és a közösségi oldalon megjelent cikkek kvantitatív elemzése

A medveüggyel kapcsolatos írások sűrűsége szempontjából a leginkább intenzív hónapnak a november bizonyult a *Székelyhonon* és a július az *Adevărulban*. A novemberi időszak általában kevésbé eseménydús, de egyrészt az enyhe időjárás, illetve a betakarítás utáni periódus kedvezett a medvével való találkozásoknak, másrészt olyan írások is megjelentek a hónap folyamán, amelyek az állományszabályozásról szóló egyeztetéseket, lépéseket tárgyalták, harmadrészt a periódus egyik legmediatizáltabb eseménye, a parajdi medvegázolás is novemberben történt. Abból, hogy két és félszer több cikk jelent meg a *Székelyhonon* (143), mint az *Adevărulban* (59), az is kiolvasható, hogy az ügy elsősorban a Székelyföldet érinti, itt a legmagasabb a nagyragadozó-állomány létszáma.

A Bálványosi villatulajdonosok csoportban augusztus hónap folyamán 52 bejegyzés látott napvilágot, ami átlagosan napi 1,7 bejegyzésnek felel meg, Silviu Chiriac oldalán pedig 7, ami heti 1,7 bejegyzést jelent.

A *Székelyhon* nem működtet teljesen hagyományos értelemben vett rovatokat, az írások átlagosan 2-3 címke alatt jelennek meg, amelyek közül az egyik tartalmazza a földrajzi helyet szűkebb vagy tágabb értelemben, amelyhez kapcsolódik az írás. Ezt részben magyarázza, hogy a lapcsaládnak regionális hatósugara van, és székenként vannak rendezve az írások. A legtöbb nagyragadozókra vonatkozó cikk Csíkszékhez kap-

csolódik. Az *Adevărul*ban a helyi hírek rovatban találjuk a medveüggyel kapcsolatos írások döntő többségét, a rovat a *Te vărosod (Orașul tău)* nevet viseli, melyet minden esetben egy földrajzi hely, általában egy város neve/megjelölése követ.

A szerzőkről, forrásokról

A Székelyhonon az írások közel kétötödét (54 eset) nem jegyzi konkrét szerző. Ezek az anyagok hírügynökségektől, különböző forrásokból származnak. További kétötödét (58) nők, egyötödét (31) férfiak írják. A lap szerkesztői férfiak, míg a szerzők között fele-fele arányban vannak nők és férfiak. Az *Adevărul*ban egytized alatti (5 eset) a szerző nélküli cikkek aránya, háromötödét (37) férfiak, több mint negyedét (17) nők jegyzik.

A szerzők nemzetisége egyezik a lap nyelvével. Úgy tűnik, hogy mind a *Székelyhonon*, mind az *Adevărul*ban vannak olyan szerzők, akiknek „feladatkörébe” tartozik a nagyragadozókkal kapcsolatos esetekről történő tudósítás. Őt olyan szerző dolgozik a *Székelyhonnál*, aki tíznél is több cikket (egyenként 17-17, 16, 15 illetve 11 írást) jegyez a témában a vizsgált fél éves periódusban. Ezek közül ketten csíkszeredaiak, ketten székelyudvarhelyiek, egy szerző pedig Maros megyei. Az *Adevărul*nál két szerzőnek van tíznél (12), illetve ötnél (7) több medvés írása.

A cikkek, bejegyzések népszerűségéről, olvasottságáról

Azt, hogy a nagyragadozókról szóló írások milyen mértékben képesek megmozgatni, mobilizálni az olvasóközönséget, az ajánlások, hozzászólások, illetve megosztások számával vizsgáltuk (1. táblázat). A *Székelyhonon* a megosztásokra vonatkozóan nem találtunk adatokat, az *Adevărul*ban a kedvelések, szavazatok száma nulla volt a medvés cikkek esetén.

A hozzászólások a leginkább aktív olvasókra jellemzőek, általában ritkák mindegyik vizsgált portál esetén. A Facebook-csoportban, oldalon valamivel gyakoribb a bejegyzésekhez való hozzászólás, inkább van „hagyománya” a műfajnak.

A vizsgált tényezők közül a második legaktívabbnak tartott cselekedet az írások, bejegyzések megosztása.

Végül a leggyakoribb és a vizsgált tényezők közül az olvasó szempontjából a legkevésbé „látványos”, „nyomot hagyó”, „kockázattal járó”

reakció a kedvelés. A medvével kapcsolatos írások, úgy tűnik, népszerűek az olvasók körében, több kattintást lehet elérni velük, figyelemfelkeltőbbek egy sor olyan témánál, amely szintén érinti a hétköznapijainkat, mint például az oktatás, egészségügy stb.

1. táblázat. *A cikkek, bejegyzések olvasottságának mutatói*

Lap		Megosztások száma	Hozzászólások száma	Ajánlások száma
<i>Székelyhon</i>	Átlag	n. a.	1,02	960,67
	Szórás	n. a.	1,68	1253,01
	Minimum	n. a.	0	39
	Maximum	n. a.	9	9400
	Medián	n. a.	0	546,5
	Módusz	n. a.	0	1300
<i>Adevărul</i>	Átlag	13,1	3,5	0
	Szórás	31,98	6,56	0
	Minimum	0	0	0
	Maximum	225	39	0
	Medián	3	1	0
	Módusz	0	0	0
Bálványosi villatulajdosok	Átlag	5,21	5,83	12,06
	Szórás	10,36	8,38	6,93
	Minimum	0	0	0
	Maximum	58	49	32
	Medián	2	3	11
	Módusz	0	0	6,16
Silviu Chiriac oldala	Átlag	33,71	9	104,29
	Szórás	49,32	13,81	73,92
	Minimum	2	0	35
	Maximum	134	39	244
	Medián	8	5	78
	Módusz	2	0	nincs

Forrás: a szerző elemzései

A kedveléseket intervallumokra osztottam, hogy elemezhessem, milyen mobilizáló erővel bírnak a cikkek, bejegyzések (2. táblázat). A medvés írások viszonylag népszerűeknek számítanak a *Székelyhonon*, a szenzációk, a fokozott kíváncsiságot kiváltó témák közé tartoznak. Ezen belül is vannak figyelemfelkeltőbb témák, mint a halálesetek, balesetek, ezek kapták a legtöbb kedvelést. Az olvasókat a hatásvadász címekkel is kattintásra lehet bírni, ez bevett szokásnak számít minden médiaorgánumban. Ezt a jelenséget visszaigazolja a rémhíreket közvetítő tévéhíradók nézettségi mutatói, illetve az év végén szokványos visszatekintés a nyomtatott sajtó részéről a legolvasottabb publicisztikákra vonatkozóan. Továbbá ugyanezeket a tendenciákat mutatták ki a nemzetközi szakirodalomban olvasható kutatási eredmények is (Bombieri et al. 2018; Nanni et al. 2020).

2. táblázat. *A kedvelések megoszlása*

Intervallumok	Székelyhon	Bálványosi villatulajdonosok	Silviu Chiriac oldala
0–99	15	52	4
100–499	53	0	3
500–999	28	0	0
1000 fölött	44	0	0

Forrás: a szerző elemzései

Területi lefedettség, hatósugár

A *Székelyhonon* megjelenő, medvetüggyel kapcsolatos írások közel háromötöde Hargita megyei eseményről számol be, további több mint tizedük Maros, illetve közel ugyanennyi cikk Kovászna megyei illetőségű történetet tárgyal. Az *Adevărulban* a Fehér megyei, Gyulafehérvár környéki eseményekről szóló cikkek teszik ki az írások több mint ötödét, tizedét pedig Vrancea megyéhez kapcsolódó publicisztikák. Az *Adevărulban* megjelenő írások tizede székelyföldi medvés eseményekkel foglalkozik.

A cikkekben megjelenő medvés események egyes esetekben konkrét településhez kötődnek, más esetekben megyei, regionális vagy országos illetőségűek. Ahogyan az várható volt, Tusnádfürdő szerepel a leggyakrabban (9 cikk) medvés események helyszínéként a székelyföldi lapcsaládban, Parajd valószínűleg a 2019 őszén híressé vált medvegázolás

miatt is került „előkelő” helyre (6 cikk), mivel több írás foglalkozott az üggyel és annak következményeivel.

A cikkekben megjelenő ügyek hatósugarát is vizsgáltam. A *Székelyhonon* a cikkek több mint kétharmada, az *Adevărul*-ban a döntő többsége helyi eseményekkel foglalkozik. Az előbbi lapban az írások tizede több megyét érintő regionális, illetve további tizede országos ügyeket tárgyal. Ez utóbbi két kategória aránya az *Adevărul* hasábjain elhanyagolható mértékű, viszont megjelenik néhány nemzetközi hatótávú eseménnyel kapcsolatos publicisztika is.

A cikkek, bejegyzések besorolása

Műfajukat, jellegüket tekintve a *Székelyhonon* megjelenő cikkek kétötöde medve által okozott kárról számol be, közel egyharmada medvével kapcsolatos eseményről tudósít, egytizede hírt közöl. Az *Adevărul*-ban megjelenő anyagok fele beszámoló, egyharmada medvével kapcsolatos videót, egytizede fotót közöl. Ilyen típusú, videoanyagokat tartalmazó írások nem elterjedtek a *Székelyhonon*-on. A Bálványosi villatulajdonosok csoportjában a bejegyzések kétötöde fényképet közöl, több mint egyötöde medvekárról számol be, közel egyötöde pedig felhívást, értesítést hoz nyilvánosságra.

A cikkek témája központi kérdése volt az elemzésnek. A *Székelyhonon* az írások egynegyede, az *Adevărul*-ban egyötöde arról számol be, hogy valamely településen medvét láttak. A *Székelyhonon* a cikkek tizede háziállatokban okozott medvekárokról tudósít, amelyek a településeken belüli gazdaságokban történtek. További tizedük a problémás nagyragadozók kilövését, eltávolítását, áthelyezését célzó intézkedést hoz nyilvánosságra. Az autó- és vonatbalesetekről tudósító publicisztikák aránya együttesen szintén egytized. A felsorolt témák az *Adevărul*-ban sporadikusan jelennek meg. Az emberre támadásról szóló híradás az *Adevărul*-ban gyakoribb arányaiban, a cikkek 17%-át, illetve 8%-át teszi ki a román, illetve a magyar nyelvű lapban. Valószínűleg azzal is magyarázható, hogy az emberre támadás inkább elérte az országos lap újságíróinak ingerküszöbét, mint a háziállatokban okozott medvekárok. Hughes és munkatársai (2020) a medveészlelésekről, támadásokról és balesetekről szóló tudósítások nagyobb arányát mutatták ki a Kanada északnyugati városainak napilapjaiban közölt cikkekben 2000 és 2016 között.

3. táblázat. A cikkek témája

	<i>Székelyhon</i>	<i>Adevărul</i>
Településen látták	38	12
Háziállat megölése gazdaságban	16	3
Kilövés, eltávolítás	16	1
Autóbaleset	13	3
Emberre támadás	12	10
Politika	9	3
Egyéb	36	37

Forrás: a szerző elemzése

Az egyéb kategóriába kerültek az alacsonyabb esetszámmal rendelkező témakörök. Ilyenek voltak a tanácskozások, kártérítések, a medvetámadás következményeiről szóló beszámolók. A Bálványosi villatulajdonosok csoportban a bejegyzések fele az épületekben tett károkkal foglalkozik.

Perspektívák

A *Székelyhonon* megjelenő cikkek tizedében találkozhatunk semleges állásponttal a szerző részéről, egy kivétellel az összes többi esetben medveellenes hozzáállás jellemző. Ez annak is betudható, hogy az újságírók nem alkotnak önálló véleményt, hanem úgy tűnik, átveszik interjúalanyaik álláspontját, azonosulnak azokkal. Általában az illetékes hatóságok képviselőit szóltatják meg, elöljárókat, érintetteket, akik többnyire medveellenes nézőponttal jellemezhetők. Környezetvédőket, állatvédőket a legritkább esetekben kérdezik meg. Az *Adevărulban* majdnem minden harmadik írás szerzője semlegesen viszonyul a kérdéshez, kétharmada a medvével szemben foglal állást. Mivel a lakosság egy része saját tapasztalatok híján a médiából is tájékozódva formál véleményt, feltételezhető, hogy a nagyragadozók percepciója hasonlóan alakul a tágabb értelemben vett közvéleményben. A sajtóorgánumoknak ezen a területen felelősségük van abban, hogy milyen irányba mozdulnak el az attitűdök. A Bálványosi villatulajdonosok csoportjában nem találunk semleges vagy „medvepártoló” bejegyzést. Silviu Chiriac oldalán a hét vizsgált bejegyzés semleges vagy pro medve.

Arra is kíváncsi voltam, hogy egy, avagy több nézőpontot jelenítenek-e meg a vizsgált periódusban megjelenő publicisztikák. Mind a

Székelyhon, mind az *Adevărul* hasábjain megjelenő írások elsősorban hatósági szemszögből mutatják be az eseteket, általában az illetékes intézmények képviselőit, illetve az érintett települések elöljáróit szólaltatják meg. A *Székelyhonon* a cikkek negyede, az *Adevărulban* a fele valamely hivatal képviselőjének álláspontját közli. A második legelterjedtebb nézőpont a lakossági véleményeké mindkét lapban, az érintettek megszólaltatása révén. A *Székelyhonon* megjelenő írások egytizedében politikusok is megszólalnak medveügyben. Amennyiben több nézőpontot mutat be néhány cikk, úgy leginkább a hatóságok és vadásztársaságok, illetve a hatóságok és lakosok véleménye jelenik meg az írásokban. Azon írások aránya, amelyek kettőnél több fajta érdekelt, érintett intézmény nézőpontját közlik, elhanyagolható mértékű. A környezetvédők álláspontja szintén kimarad az írások döntő többségéből. Abban is közvéleményformáló hatása és ezáltal felelőssége van a médiának, hogy mennyire egyoldalúan, illetve több szempontból közelít meg egy ügyet. Továbbá a környezetvédők, szakemberek szerepe, felelőssége is felmerül, akik részéről szükség lenne a természetvédelem szempontjainak aktívabb nyilvános képviselésére.

A Bálványosi villatulajdonosok lakossági véleményeket képviselnek, Silviu Chiriac pedig környezetvédő álláspontot.

A felelősség kérdése, illetve az okozott károk mibenléte és mértéke

Egy, a *Székelyhonon* megjelent cikk kivételével, amely a medvék életterének beszűkülését tartja döntőnek a medvekérdésben, minden elemzett írás a túlszaporulat mellett foglal állást. Ezzel csak részben mutatnak átfedést Thieme (2019) eredményei, négy település érintett csoportjaival készült interjúi alapján a kevés természetes táplálék, a medveállomány mérete és a fakitermelés bizonyult a medve–ember konfliktusok fő okainak.

Kategorizáltam a cikkeket abból a szempontból is, hogy megjelenik-e bennük a felelősség kérdésköre, illetve amennyiben igen, mi derül ki az írásokból, kinek, milyen típusú intézménynek van felelőssége az illető ügyben. A *Székelyhonon* közölt cikkek közel egyharmadában nem tevődik fel a felelősség kérdése, az *Adevărulban* szintén egyharmad azon cikkek aránya, amelyekben nem neveznek meg felelőst. A lako-

sok mint felelősök elhanyagolható mértékben jelennek meg mind az újságcikkekben, mind a Facebook-bejegyzésekben. A medvék jelentős arányban szerepelnek felelősökként az eseményekért, a *Székelyhonon* az íráások egyötödében, az *Adevărul*-ban a cikkek kétötödében a nagyragadozók számlájára íródnak a történések. Ezek az arányok jóval magasabbak, mint a gazdaságokban okozott medvekárokról szóló tudósítások, tehát ezen a területen is van tennivaló a közvélemény-formáló szereppel együtt járó feladatkörök tisztázásában. A *Székelyhonon* és a Bálványosi villatulajdonosok Facebook-csoportban jelentős a jogszabályokat, illetve a döntéshozókat felelőssé tevő íráások, bejegyzések aránya. A *Székelyhonon* megjelenő cikkek kétötöde, a Facebook-csoport bejegyzéseinek egyharmada a jogi, politikai, adminisztratív kulcszereplőkben, intézményekben látja a kialakult helyzetek okát. Ez az arány az *Adevărul* hasábjain megjelenő íráásokban valamivel több mint egytized.

Eredményeim jelentős mértékben különböznek a nemzetközi és regionális kutatási előzmények alapján kirajzolódó képtől. A Kanada északnyugati városainak napilaphasábjain megjelenő medvés cikkek szerzői 30%-ban a medve viselkedésére, 28%-ban a medve és ember viselkedésének kombinációjára, 23%-ban az ember viselkedésére vezették vissza a konfliktusok okát (Hughes et al. 2020). A LifeUrsus 2014 projekt keretében Hargita és Kovászna megyében, 50 településen 433 válaszadót kérdeztek meg a felelősség kérdéséről. Közel egyharmad volt a bizonytalanok aránya, szintén közel egyharmad szerint az ember általában felelős ezekért, egyhetedük a vadásztársaságokat okolta, a további válaszok megoszlottak a felelős intézmények és a kormány között (Pop é. n.). Az említett kanadai és romániai vizsgálatokban jóval jelentősebbnek bizonyult az ember, a lakosság általános felelőssége, mint a jelen tanulmányban elemzett újságcikkekben. Azt gondolom, hogy ezen a téren is szükséges a szakemberek, környezetvédők, tudósok és újságírók együttműködése, a felelősségi körökről szóló információk tisztázása érdekében.

A *Székelyhonon* megjelenő íráások három ember haláláról és 14 személy sérüléséről, az *Adevărul*-on egy emberi életet követelő eseményről, valamint 12 emberi sérülésről számolnak be a vizsgált féléves időszakban. Az áldozatok általában juhászok, pásztorok, turisták, egy-egy esetben horgász, vadász, illetve csendőr, egy másik esetben gyerekek. A korábbi térségi kutatások is azt igazolják vissza, hogy leginkább az

állatállományt őrző foglalkozási csoportokból kerülnek ki az áldozatok (Tőke 2018; Csató 2019), ennek ellenére vagy ezzel együtt, körükben magasabbnak bizonyult a medve jelenlétének elviselése, természetesen tekintése, mint más érintett csoportok körében (Thieme 2019). Az *Adevărul*-ban 7 csapdába szorult medve szerepel, a Székelyhonon 13 elpusztult medvéről, 1 kilőtt medvéről, 8 sérült medvéről olvashatunk, az *Adevărul* oldalon megjelenő publicisztikákban 4 elpusztult és 4 sérült medvét számolhatunk össze. A Székelyhonon két írás olyan balesetekről szól, amelyekben összesen öt autó volt érintett, a haszonállatok közül a Székelyhonon a juhokban, illetve szarvasmarhákban, az *Adevărul* cikkei szerint a sertésekben okozott károk a legelterjedtebbek, ami összefügg a térségek adottságaival, jellemzőivel, amelyekben lezajlottak az események. Az egyéb állatok kategóriájába a kutyák, lovak, szárnyasok, nyulak, méhek tartoznak.

4. táblázat. A keletkezett károk

	<i>Székelyhon</i>	<i>Adevărul</i>
Ember halála	3	1
Ember sérülése	14	12
Medve elpusztulása	13	4
Medve csapdába szorulása	0	7
Medve sérülése	8	4
Autók	2	0
Sertések	1	4
Juhok	13	0
Szarvasmarhák	5	0
Egyéb állatok	8	2

Forrás: a szerző elemzései

A legnépszerűbb, mobilizálóbb bejegyzések

A Bálványosi villatulajdonosok csoportjában a bejegyzések többsége napi többszöri rendszerességgel az épületek külső és belső részeinek medvék által megrongált részleteit mutatják be. Ezeken kívül a médiában megjelent hírek, cikkek, videók is felkerülnek a csoportba, amelyeknek köze van a térséghez vagy a nagyragadozókhoz. A legtöbb reakciót (düh,

szomorúság kifejezésére alkalmas emotikont) és megosztást generáló bejegyzések is medvék által épületekben okozott károkról szólnak. A bejegyzések és hozzászólások alapján a bálványosiak próbálják összegyűjteni az eseteket, dokumentálni, egyesületbe szerveződve fellépni az illetékes hatóságoknál a károk rendezése érdekében. Ez a kezdeményezés két, a *Székelyhonon* megjelent újságcikkből is visszaigazolódik. A legtöbb hozzászólást generáló bejegyzés egy egyeztetés a villatulajdonosok között arról, hogy közösen látogassanak el a torjai önkormányzathoz a hatóságokkal való tárgyalás céljából az épületeikben (szám szerint 45 ilyen épületet említ a bejegyzés szerzője, a *Székelyhonon* megjelent cikkben megszólaltatott polgármester 54-et) okozott medvekárokat fényképekkel dokumentálva. A hozzászólások azt a célt szolgálták, hogy kiderüljön, kikre lehet számítani a látogatás alkalmával.

Silviu Chiriac legtöbb kedvelést kapott bejegyzése egy kuka mellett álló medvéről közöl fényképet és rövid hozzáfűzött szöveget arról, hogy a medvék is megelégtették a sofőrök szemetelését, és mutatják, hogy használni kell a kukákat. A 244 kedvelés mellett 64 megosztást és 10 hozzászólást is generált a bejegyzés, bár ez utóbbiak nem tesznek hozzá érdemben az eredeti bejegyzés tartalmához. A legkevesebb kedvelést egy, a www.timesnewroman.ro oldalról átvett és megosztott medvéről szóló cikk érte el, amely a brassói piknikezőket „idegesítő” medvét karikírozza. Egyik bejegyzésében azt mutatja be fényképekkel és szövegesen, hogy az erdők közelében elhelyezkedő esztenákon milyen medvevédelmi feltételek jellemzőek és melyek hiányoznak. A félméteres kerítések nem jelentenek akadályt a nagyragadozók számára, és a megfelelően motivált, éjszaka őrt álló pásztorok is egyre inkább hiányoznak, a jól kiválasztott és táplált kutyákkal együtt. Amíg nem váltanak elektromos kerítésekre és megfelelő őrzésre, addig várhatóan napi rendszerességgel jelennek meg a medvekárokról szóló híradások. Ez a bejegyzés 52 kedvelést, 8 hozzászólást és 2 megosztást kapott. A hozzászólók között vannak elégedetlenek, akik a nyugati példákat hozzák fel, ahol nem elektromos kerítések, hanem elhanyagolható mértékű vadragadozó-állomány teszi életképpé az állattartást. A medveellenes hozzászólások azt mutatják, hogy Silviu Chiriac oldala nem véleménygettként működik. A „tetszikelések” alapján egy nyájőrzésre alkalmas kutyakölyökről megosztott videó kétszer annyira népszerű, mint a medvetámadások emberi oldalával foglalkozó tévéműsor megosztása. Egy szintén népszerű bejegyzésében fényképekkel támasztja

alá, hogy a Vráncsa megyei környezetvédelmi ügynökség terelő kutyakölyköket neveltet és oszt ki az állattartók között a nagyragadozók támadásai elleni védekezés céljából. Egy Vráncsa megyei állattartó több mint hatvan állatának eltűnése országos médiacsatornák révén vált kiemelt hírré, amelyekben a több mint 20 000 eurós kár egy medve számlájára „írható”, következményképpen a megyei környezetvédelmi ügynökségtől elektromos kerítésben részesül a károsult. Ennek a hírnék a valóságalapját kérdőjelezi meg egyik bejegyzésében Silviu Chiriac, aki a helyszínen kiderítette, hogy az állatok fokozatosan tűntek el a tavasz és a nyár folyamán. A leleplező bejegyzés 144 kedvelést, 134 megosztást és 39 hozzászólást generált.

A kiválasztott írárok kvalitatív tartalomelemzése

Kontextualizálás

A *Székelyhonról* 20 írást elemeztem. Törekedtem arra, hogy mind-egyik témátípusból kerüljön be legalább egy eset: haláleset, baleset, medve által okozott kár, medvekínzás, medvepusztulás, a medvék által leginkább frekvenciált település, a leginkább mediatisztált esemény, tanácskozás, sajtótájékoztató, jogszabályváltozás, a döntéshozókra történő nyomásgyakorlási próbálkozás. A cikkek között azokkal is foglalkoztam, amelyek a legtöbb olvasói reakciót váltották ki, illetve elemeztem a hozzászólások tartalmát is.

Az *Adevărul*-ból 14 írást választottam ki részletesebb elemzés céljából. Ezek között van több emberre támadás, háziállatokban okozott kár, csapdázás, vonat-, illetve autóbaleset, intézmények közötti egyeztetés. Területileg is sokszínű a lefedettség, illetve a publicisztikák abban is különböznek egymástól, hogy milyen terjedelemben, milyen kiegészítő eszközökkel és milyen nézőpontokat jelenítenek meg, továbbá az olvasói reakciókat, hozzászólásokat is elemeztem. A kiválasztott esetekkel kronológiai sorrendben foglalkozom, a kiválasztott cikkek jegyzékét a Függelékben adom közre.

A Székelyhonról kiválasztott esetek

Június közepén a márciusban történt kőrispataki tragédia³ félárván maradt gyerekeinek elhelyezéséről szóló cikket olvashatunk, amelyben a szerző a megyei gyermekvédelmi igazgatóság vezetőjét, valamint az érintett apai nagyszülőket szólaltatja meg. A fényképekkel dokumentált anyagból kiderül, hogy a szerény körülmények között élő nagyszülők csalódottan vették tudomásul, hogy az elhelyezés az anyánál történt, aki évek óta külön élt a családjától. Az is kiderül, hogy március és június között nem történt medvekár Kőrispatakon, annak ellenére, hogy a medvék rendszeresen átjárnak a településen. A cikket 382-en kedvelték, hozzászólás nincs.

3000 kedvelést és nulla hozzászólást kapott az a videoanyag, amelyet egy olvasó küldött be június közepén egy Sepsibükszád melletti medvelesről. Ez az egyetlen olyan sajtóanyag, amelyben farkas is szerepel. Szintén június közepén jelent meg az a videofelvételt közlő és kommentáló anyag, amely egy medvebocs kíznásáról és annak várható következményeiről szól. A videó a Facebookon és a YouTube-on terjedt, az eset Ágostonfalván történt, a rendőrség eljárást indított az ügyben. 2300-an kedvelik a rövid sajtóanyagot, a két hozzászólásból egy medveellenes.

Június végén egy kedélyes hangvételű helyszíni tudósítás egy tusnádfürdői esetet mutat be fényképekkel és videóval, amely azt igazolja vissza, hogy a fürdővárosban a lakosok olyan természetesnek tekintik a medvék jelenlétét, mint máshol a kőborkutyákét. A medve–ember, illetve medve–medve együttélés egy epizódját ismertető publicisztika 424 kedvelést és egy medveellenes hozzászólást váltott ki az olvasókból.

Július végén az újonnan elfogadott beavatkozási kvótával kapcsolatban közölt cikknek már a címéből is kiderül, hogy az érintettek szerint ez nem jelent megoldást a problémára. A szerző a Hargita megyei környezetvédelmi ügynökség igazgatóját, illetve egy Hargita és egy Maros megyei vadásztársaság elnökét kérdezi meg az ügyről. A cikk felvázolja a problémás egyedekre vonatkozó kvótával kapcsolatos jogi változást, illetve a vadásztársaságok elégedetlen és szkeptikus véleményét erről. Az írás 77 kedvelést és 2 hozzászólást kapott, utóbbiak közül mindkettő medveellenes.

3 Egy, a 14, illetve 11 éves lányát egyedül nevelő apa belehalt sérüléseibe, amelyeket egy medvetámadás során szerzett.

Augusztusban egy vadászegyesület vezetőjével készített interjú alapján mutatja be részletesen a szerző, hogy milyen adminisztratív lépések szükségesek egy problémás medve kilövéséhez. A cikk címe alapján a szerző egyetért az interjúalannyal, vagy reflektálás nélkül átveszi annak véleményét az engedélyezési procedúra hosszú és bonyolult voltáról, amelyet az egyesületi vezető a csíkpálfalvi problémás egyed eltávolításának példájával támaszt alá (ez utóbbira visszatérek egy másik cikk elemzése során). Az interjúalany szerint a törvénytelen erdőkivágások megszűntek, a tarvágott területek kedvezőek a medvék táplálkozása szempontjából, és jól alkalmazkodó fajról lévén szó, zavarás esetén sem lenne várható a települések felé való közeledésük, tehát a túlszaporulat indokolja a megnövekedett medvekárokat. A kvantitatív elemzésből is a túlszaporulat körvonalazódott a konfliktusok fő okaként. Az interjúalany kétféle vélekedésre hívja fel a figyelmet, amely szerinte elterjedté vált a közösségi oldalakon: az egyik az erdőirtást és a zavarást teszi felelőssé a kialakult helyzet miatt, ennek cáfolatát nyújtja a fentiekben, a másik az önbíráskodás, amely szerint minden medvét el kell tenni láb alól. Szintén az interjúalany véleménye, hogy egyik véglet sem tesz jót az ember és nagyragadozó együttélésének. Az nem derül ki, hogy a szerző gondol-e erről valamit. Az írás 412 kedvelést, 0 hozzászólást váltott ki az olvasókból.

Egybecseng a bálványosi villatulajdonosok Facebook-csoportjában található bejegyzések tartalmával az a cikk, amely a torjai polgármesterrel készült interjú alapján vázolja fel a helyzetet. A polgármester szerint az elhelyezett elektromos kerítések és védőfállal körülvett kukák nem jelennek hatékony módszert a problémára, miközben a medveleseken etetik a vadakat és arra kondicionálják őket, hogy az embertől várjanak táplálékot. A cikk arról is beszámol, hogy egy háromszéki parlamenti képviselő levélben fordult a környezetvédelmi miniszterhez a túlszaporulat és a medvék által okozott tetemes anyagi károk miatt. Az írás 432 kedvelést és 2 hozzászólást generált. Utóbbiak közül az egyik a medvék életterének beszűküléséről, a másik egy összeesküvés-elméletről szól.

1500 kedvelést és 7 hozzászólást váltott ki az olvasókból az az augusztus végi írás, amely a Zetelaki Területtulajdonosi Társulás és a környezetvédelmi minisztérium között zajló perről tudósít, amelyben az előbbi a felperes. A 44 udvarhelyszéki közbirtokosságot tömörítő szervezet vezetőjét szólaltatja meg az újságíró, aki megindokolja a per indítványozását és találja a medveügyet a vadászok, gazdálkodók, helyi

előljárók álláspontját képviselve. Három év alatt 22 petíciót nyújtottak be a minisztériumhoz, amelyekre nem kaptak választ. A 2016 előtti helyzethez hasonló kilövési kvótákat javasolnak. A per időtartamát 2-3 évre becsülik. Az interjúalany szerint a gazdák a vadkárok ötéjét jelentik be a kártérítési procedura bürokratikus volta miatt. A hét hozzászólás közül egy medveellenes, a kommentálók egy része politikai síkra tereli a vitát, a lap támogatásának kérdéséig. Ez az írás és az olvasói reakciók is visszaigazolják, hogy a vadászat betiltása feszültségeket és elégedetlenséget generált az érintett csoportok körében. Ezek kezelésére szükség lenne a szakemberek, környezetvédők, tudósok szempontjainak fokozottabb megjelenítésére a médiában és a közösségi oldalakon.

A medvék által viszonylag gyakran látogatott helyszínek egyike Csíkpálfalva község, ahol a nyár folyamán több medve jelenlétéről is érkezett lakossági bejelentés, illetve jelent meg anyag a médiában. Több újságcikk olyan általánosító és túlzónak tűnő kifejezéseket használ, amelyek alkalmasak a hangulatkeltésre. Például a szeptember 10-én megjelenő cikkben egy júliusi esetre hivatkozik a szerző – amelyből egyébként megtudhatjuk, hogy egy medve több háztartási gazdaságban is állatkárokat okozott a nyár folyamán, a hivatkozott cikket 93-an kedvelték, hozzászólás nem volt, tehát kismértékben mobilizálta az olvasókat – és ezt a következő kifejezésekkel vezeti fel: „folyamatosan riadalmat okoznak a medvék Csíkpálfalva községben”. A „folyamatosan” szóhasználathoz képest a szeptemberi cikkből, amelyben a szerző a vadászegyesület elnökét szólaltatja meg, az derül ki, hogy egy medvecsalád a falu melletti kukoricásban tartózkodott annak learatásáig, hogy az egyesület kilövési engedélyt kért és kapott a nyáron a településen garázdálkodó egyedre, de a végrehajtás nem történt meg, mivel a vad azóta elkerüli a községet. A cikkre 592 kedveléssel és egy medveellenes hozzászólással reagáltak az olvasók.

Szeptember közepén arról olvashatunk a regionális napilapban, hogy Homoródalmáson a cikket megelőző három hétben majdnem napi rendszerességgel garázdálkodott háztartási gazdaságokban a nagyragadozó. Az újságíró a polgármester, a vadásztársaság vezetője, az állatorvos és egy érintett károsult megkérdezésével vázolja fel az eseteket. A cikkből kiderül, hogy a kártérítési folyamat hosszadalmas, az elektromos kerítések és a kilövési engedélyt nem tartják hatékony kezelési módnak, a vadásztársaság a helyszínre tervez vinni egy speciális csapdát, a polgármester nagyobb kihívásnak érzi a medveproblémát, mint az eddigi közbiztonsághoz kapcsolódó gondokat. A publicisztikát 1200-an ked-

velték, hozzászólás nincs. A kedvelések magas számát ebben az esetben nehéz indokolni, mivel a cikk nem egy sikertörténetről szól, nem derül ki, hogy a vadásztársaság megkapta-e a kilövési engedélyt, valószínűleg a szándékot díjazták az olvasók.

Egy nappal a humoródalmási medvekárokról szóló cikk után jelent meg egy tartalmában rendhagyó írás a *Székelyhonon*: egy Facebookon közzétett képsorozatot emel be a szerző, amelyen az látszik éjszakai kamerafelvételek alapján, hogy négy tehén és három medve foglalja el egymás elől az élelmet jelentő cukorrépat Kovászna megyében. A képfelvételek alapján nem történik összecsapás az állatok között, hol egyik, hol másik faj kerül fölénybe az erőforrásokért, bár utólag a háziállatok gazdája kártérítésért folyamodott az egyik tehene miatt. Sem a Facebook-bejegyzést nyilvánosságra hozó málnásfürdői vadászegyesület munkatársa, sem az újságcikk szerzője nem tartja hitelesnek és jogosnak a kártérítési kérelmet. Az írás 279 kedvelés és egy medveellenes hozzászólás erejéig mobilizálta az olvasóközönséget.

Október közepén egy elpusztult medvét találtak az árokban Ádámos közelében, erről szól az a hír, amelyet 1200-an kedveltek (hozzászóló nincs). A szerző a rendőrségi sajtóosztály tájékoztatása alapján röviden beszámol arról, hogy a rendőrség és a vadásztársaság vizsgálja a pusztulás okát, amely valószínűleg emberi eredetű. Ebben az esetben is arról lehet szó, hogy a kedvelések kiemelten magas száma nem a cikk minőségének, hanem a medvepusztulásnak szól, tehát a nagyragadozó társadalmi megítélésének egy indikátora.

Egy október végi írás a bálványosi medvekárokról közöl részleteket, a szerző a település polgármesterét interjúvolja meg az éppen aktuális autórongálások kapcsán, de szó esik arról is, hogy a medvék az épületekben is élelmet keresnek, amennyiben azok nincsenek elektromos kerítéssel védve. A helyi előljáró a bukaresti minisztérium passzivitására panaszkodik, ezért arra vannak utalva, hogy helyi szinten védekezzenek, például elektromos kerítéseket szereljenek a parkolók köré. A cikket 787-en kedvelték és egy személy szólott hozzá.

A legnépszerűbb cikkek közé tartozik 2300 kedveléssel egy holtan talált pásztorról szóló november eleji hír, akivel a vizsgálatok alapján egy medve végzett. Valószínűleg a haláleset mint szenzáció, amely már a címből is kiderül, vonzotta az olvasói kattintásokat.

4800 kedvelést és 9 hozzászólást váltott ki az a november 12-én megjelenő cikk, amely arról tudósít, hogy egy vadász fejbe lőtt egy feléje

közeledő medvét Mezőcsávás községben. Az újságíró megszólaltja az ügyben vizsgálatot folytató rendőrség szóvivőjét, a megyei vadász- és horgászegyesület elnökét, a polgármestert és a szabédi lelkészt. A hozzászólások döntő többsége medveellenes. Az utóbbi két írás reakciói is visszaigazolják Bombieri és munkatársai (2018), valamint Nanni és kollégái (2020) eredményeit, melyek szerint a figyelemfelkeltő címek fokozottan mobilizálják az olvasókat.

Egy november közepi sajtótájékoztató alapján, amelyet Hargita megye önkormányzatának elnöke és a védett területekért felelős hatóság vezetője tartottak, a *Székelyhon* újságírója megkérdőjelezi, hogy alátámasztható-e a sajtótájékoztató egyik témájának számító – a medvetámadások bejelentésének fontosságát hangsúlyozó – kampány sikeressége. A szerző szerint a megyei vezető nem közölt pontos adatokat a kárbejelentésekre vonatkozóan, és a kampányt megelőző periódusban bejelentett medvekárokról nincsenek hozzáférhető, havi bontású információk. A sajtótájékoztató és az erre alapuló cikk második részéből az derül ki, hogy a 2014 óta működő – a nagyragadozók és az ember együttélésével foglalkozó – európai platform Csíkszeredában ülésezik, ahol a különböző európai országokból érkező szakemberek megismerkedhetnek a Hargita megyei helyzettel, viszont a bukaresti mezőgazdasági és környezetvédelmi minisztériumok nem hajlandók képviseltetni magukat. A találkozón az európai és helyi érdekképviseltek újabb beadványt fogalmaztak meg a távolmaradó országos döntéshozó intézmények irányába, az együttéléshez szükséges lépésekről szóló javaslatokkal. A cikk 760 kedvelést kapott, hozzászólást nem generált.

A 2019-es év medvéseseményévé előlépett parajdi autóbalesetet követő medvekilövés ügye szolgáltatja az alapanyagot a legtöbb kedvelést kapott *Székelyhon*-os cikk megírásához. A 9400 „tetszikelést” és egy hozzászólást generáló írás nem tér el a többi publicisztika formájától, tartalmától, így annak üzenete, hogy végre megtörtént a médiában és a közösségi oldalakon fokozott figyelmet kapó állat elpusztítása, váltotta ki a reakciókat. A cikk megszólaltatja az egyik helyi vadásztársaság vezetőjét, valamint egy videót is közöl a közel egy napig az úttesten, illetve annak közelében szenvedő áldozatról. Az anyag az Agerpress hírügynökségtől is átvesz egy részletet, amely a kilövés elhúzódozó jóváhagyási procedúráját ismerteti.

Egy november 22-én megjelenő írás azt az elterjedt mítoszt próbálja lerombolni két megszólaltatott biológus segítségével, amelyet többek kö-

zött egy Maros megyei szenátor is képvisel, amely szerint egyik megyéből a másikba szállítják valakik a medvéket, és ettől nő meg egyes helyeken a populáció létszáma. A meginterjúvált biológusok a szállítás nehézségeivel, a szükséges felkészültséggel és felszereltséggel indokolják a nézet abszurditását, csak néhány erre alkalmas csapat működik az országban, amelyek rezervátumba szállítják a problémás egyedeket. A megkérdezett szakemberek szerint azon túl, hogy kevesebb a természet az erdőben, és ezért betakarítás előtt a települések közelében kerestek élelmet a nagyvadak, azért tűnik úgy, hogy több a vadkár, mint a vadászat 2016-os betiltása előtt, mert a médiában és a közösségi oldalakon sokkal többet foglalkoznak a témával, mint korábban. A cikket 791-en kedvelték és két szkeptikus hozzászólás született. Ez a fajta írás példázza a korábban már megfogalmazott egyik javaslatot, mely szerint szükséges a lakosság körében elterjedt tévhitek, mítoszok eloszlátása szakemberek bevonásával. Thieme (2019) interjú vizsgálatából is az derült ki, hogy az áttelepítés közhiedelemnek számít az érintett csoportok körében, amelyet a médiából is merítenek. Így szükségesek azok az írások, amelyek tisztázzák ezt a közhiedelmet.

A *Székegyhőn* november végén egy sajtótájékoztatóról tudósít, amely során a medveügyben leginkább érintett négy megye vezetője találkozott egymással, céljuk egy folyamodvány aláírása volt, amelyet az Európai Parlament Petíciós Bizottságához nyújtottak be. A megyék vezetői abban bíznak, hogy az Európai Unió irányából sikerül nyomást gyakorolni a román környezetvédelmi minisztériumra, hogy az intézkedéseket fogantatosítsa a nagyragadozók túlszaporodásával járó következmények kezelése érdekében. A sajtótájékoztatón videoanyagokat mutattak be a politikusok a négy megye városaiban előforduló medvékről. Szerintük 2019-ben 7 halálos áldozata volt a medvetámadásoknak, a négy megyében több mint ezerre tehető a medvék által okozott károk száma. Mind a négy megyevezető ismertette a helyi példákra alapozott álláspontját, mely szerint az elektromos kerítések és a medvebiztos kukák nem jelentenek megoldást a megnövekedett nagyragadozó-állomány okozta problémákra. Az egyik megyevezető a sajtó szocializáló szerepére és felelősségére is felhívta a figyelmet, szembeállítva egy halálesetet – amely egy napig számított forró témának a parajdi medvegázolással – amely egy hétig volt jelen a sajtóban. A kérdés társadalmi megítélésében ezek az információforrások is nyomnak a latban. A cikk nem követi a petíció további sorsát az Európai Parlament oldalára való regisztrációt követően. A publicisztikát 372-en kedvelik és egy személy szólott hozzá.

Az Adevărulból kiválasztott esetek

Az *Adevărul* egy tanácskozásról számol be június végén, amely során a Szilágy megyei prefektus több intézmény képviselőjével találkozott annak az öt medvének az ügyében, amelyek felbukkantak a megye területén. Arra a következtetésre jutottak, hogy feltehetően elvándoroltak természetes élőhelyükről, és ezért kérik a minisztérium jóváhagyását a nagyragadozók Kolozs megyébe való visszahelyezésének ügyében.

Július elején egy Suceava megyei esetről, illetve annak következményeiről közöl részleteket két írás ugyanattól a szerzőtől, amelyekből kiderül, hogy egy járőröző csendőrre támadt egy fiatal medve egy falu határában, megsebesítve azt a vállán és a lábán. A csendőrt társa mentette meg, 12 lövést adva le a medvére, majd megtörtént a sebesült személy kórházba szállítása. Az első cikk információtartalma dióhéjban ennyi. Az olvasókat fokozott mértékben mobilizálta a hír, a vizsgált periódusban ez az írás kapta a második legnagyobb számú megosztást (84) és a legtöbb hozzászólást (39). A hozzászólók egy része kételkedve fogadja a hírt, hogy az esemény valóban úgy történt-e, ahogyan az le van írva, el volt mesélve. A másnapi folytatásból kiderül, hogy a 12 töltenyből utólag hetet találtak a helyszínen. Amíg a sebesült személy kórházba szállítása történt, felügyelet nélkül maradt az elpusztultnak vélt állat, a tetem viszont „felszívódott”, mire a rendőrség munkatársai a helyszínre érkeztek, és nem került elő többnapos keresés után sem. A cikk központi témája egyfelől a felelősségi körök tisztázása, illetve a helyes eljárás ismertetése, különböző hatóságok képviselőinek megszólaltatása révén, másrészt a sérült medve eltűnésének próbál utánajárni: az interjúalanyok szerint kevésbé valószínű a közölt fényképek alapján, hogy túlélte volna a lövések okozta sebesüléseket, hihetőbbnek tűnik a tetem ellopásának forgatókönyve. Az utóbbi cikk már kevésbé érte el az olvasók ingerküszöbét, 15 megosztás és 3, az ügy körüli rejtélyek miatt kételkedő hozzászólás erejéig mobilizálta az aktív közönséget.

Egy július 10-én megjelent anyag fényképekkel és videobejátszásokkal dokumentál egy gyulafehérvári lakónegyedben történt esetet. A városzéli utcában tiltakozni gyűltek össze a helyi lakosok, egy előző éjszaka történt medve által okozott betörés miatt. A helyszínen található nyomok alapján a medve éjfél után próbálkozott bejutni egy házba az ajtón, illetve az ablakon keresztül. Majd hajnali négy óráig tartózkodott az udvarban, ahol

elfogyasztott egy kutyát és megsebesített egy sertést. A helyszínre hívott rendőrök riasztólövésekkel próbálták távozásra bírni, de nem sikerült elzavarniuk. A cikk szerzője mind az érintett családfőt, mind az utcabeli tiltakozókat, a szintén érintett pásztort, a környezetvédelmi ügynökség és őrség képviselőit is megkérdezi, tehát több nézőpontból táralja a helyzetet. A tiltakozók annak az érzésüknek adnak hangot, hogy a hatóságok magukra hagyják őket, tehetetlenek. A tiltakozás napján az illetékes hatóságok a szükséges engedélyek birtokában drónnal és nyomkövetővel felszerelt kutyákkal elkezdtek az állat keresését, abból a célból, hogy elaltassák és a hegyekbe szállítsák a domesztikálódott állatot, de az eső megakadályozta az akció sikerességét, így következő napra halasztódott a mobilizálás. A helyzet végkifejletéről a szerző egy három nappal később megjelent, szintén fotókkal és videoanyagokkal alátámasztott publicisztikában számol be, sikerült megtalálni, elaltatni, elszállítani és a hegyekben szabadon engedni azt a medvét, amely korábban egy másik család kutyáját is megölte, és látogatásaival nyugtalanította a város szélén élőket.

Egy szintén fényképekkel és videóval kiegészített – ez gyakori az *Adevărul* hasábjain, elősegíti az olvasók érdeklődésének felkeltését (Bombieri et al. 2018; Nanni et al. 2020), de erre vonatkozóan nem találtam olvasottsági, nézettségi adatokat a honlapon – anyag egy vonatbal-esetről és egy, a lakosságnak szóló figyelmeztetésről tudósít. Mind a vonat által elütött medvét, mind az élő példányt a Turnu kolostor környékén látták, bár a címben a Cozia kolostor szerepel. A szerző megszólaltatja röviden az illetékes sürgősségi esetekért felelős felügyelőt, de ez az írás azt a típust példázza, amikor „nagyobb a füstje, mint a lángja” a cikk mondanivalójának. A medvetéma önmagában figyelemfelkeltő, ezt fényképekkel és videókkal lehet fokozni, de a beígért szenzáció mögött egy, az országos sajtóban hírértékűnek nehezen nevezhető értesítés marad a tartalom. Az alacsony számú olvasói visszajelzések is ezt igazolják.

Augusztus 20-án egy meg nem nevezett kolozsvári tudósító közül egy videofelvételt arról, hogy Bálványos közelében egy sofőr majdnem elütött egy bocsával az úton sétáló anyamedvét. Az *Info Trafic 24*, közlekedést monitorizáló oldalra feltöltött anyag 200 hozzászólást váltott ki, többségük kritizálja a sofőr magatartását, szándékosságát, ezek közül válogat a szerző két olyat, amelyben elítélik, és két olyat, amelyben nem feltételeznek szándékosságot a hozzászólók. A rövid cikk 19 megosztást és 9 hozzászólást generált, amelyek között megjelennek a túlszaporulaton túl olyan vélemények is, amelyek szerint a nagyragadozók életterének

beszűkülése az emberi tevékenység következménye. Ugyanakkor vannak egymással vitatkozó, politizáló és mérsékeltlen magyarellenos megnyilvánulások is, valamint olyan álláspont, amely szerint az 1989-ig rendszeres etetés megszűnése magyarázza részben a napjaink medveproblémáit.

Szeptember 5-én jelent meg az év első turistatámadásáról szóló hír. Azuga közelében sátorozott egy kanadai turista, akit az éjszaka folyamán támadott meg egy medve. Az áldozat könnyebb sérülésekkel megúszta, értesítette a csendőrséget, az illetékes hatóságok kiszálltak a helyszínre, ezekről számol be a rövid hír, amely nem mobilizálta az olvasókat megosztások, hozzászólások szempontjából. Szeptember végén egy csapdába került medve kimentéséről közöl fényképeket, illetve rövid videoanyagot az *Adevărul* egyik medveügyben illetékes szerzője. A cikk alapján ez volt a második csapdába kerülés az év folyamán Vrancea megyében. Az állat több mint egy napig maradt fogva a csapdában, majd a csendőrök elaltatták, őrizték és kiszabadították. A rövid írás végén egy videoklip látható, amelyben ugyanazon a napon, ugyanazon a településen, a főutcán látható egy medve, amely az autók fényei elől az erdőbe menekült. Ez a publicisztika három olvasói hozzászólást generált, amelyek közül csak egy medveellenes.

Október 8–14. között három egymáshoz viszonylag közeli, Vâlcea megye nyugati részén fekvő településen három medvét szabadítottak ki az illetékes hatóságok, amelyek eredetileg az emberek védelmében szálltak ki a településekre, a medve megjelenéséről szóló riasztás nyomán. Ezekben az ügyekben nyomozás indult, mivel a csapdák elhelyezése bűncselekménynek számít, a szerző szerint a csapdákat valószínűleg a lakosok állították a vadállatoktól való „védekezéséppen”.

Október 20-án Victoria város szélén támadt egy medve az udvaráról az utcára kilépő 65 éves férfira, illetve egy 4 éves kislányra és egy 3 éves kisfiúra. A *News.ro* portálról átvett hír arról számol be, hogy az áldozatok horzsolásokkal megúszták a támadást, a gyerekek kórházi ellátásban is részesültek, az illetékes hatóságok kiszálltak a helyszínre, de nem sikerült megtalálniuk az elkövetőt. A cikk 10 megosztást és 11 hozzászólást generált. A hozzászólások többsége nem medveellenes, ahogyan az „várható” lenne gyerekek sérülése esetén, több olvasó a nagyragadozók életterének beszűkülését tartja a probléma hátterében meghúzódó egyik fő oknak.

Egy október végi rövid írás arról tudósít, hogy egy Buzău megyei településen egy kertben csapdába ejtettek, majd megölték egy medvét. Az eset után két héttel derült fény a bűncselekményre, amikor a járőröző

rendőröket értesítették a csapdázásról, akik elkobozták a hús egy részét. A nyomozás még nem zárult le a cikk megjelenésekor. A szerző nem szólaltatja meg egyik érintett felet sem. A tartalom 5 megosztás és 3 hozzászólás erejéig érte el az olvasók ingerküszöbét. A 3 hozzászóló közül 2 medveellenes álláspontot fogalmaz meg, egyikük drukkol azoknak, akik a döntéshozók halogató hozzáállása mellett tesznek a túlszaporodott nagyragadozó állomány csökkentéséért.

A novemberi parajdi medvegázolás ügyével az *Adevărul* is foglalkozik egy bővebb lélegzetvételű írásban, amelyben a szerző több szempontból is próbálja megközelíteni a problémát, több érintett hatóság, intézmény képviselőjét megszólaltatja: a megyei környezetvédelmi ügynökség munkatársát, a belügyminisztert, egy állatorvost, egy civil szervezeti vezetőt, a vadász- és horgásztársaságok országos egyesületének vezetőjét, illetve idéz az interjúalanyok által említett 2010-es és 2017-es jogszabályból. A környezetvédelmi miniszter sajtótájékoztatón kifejtett álláspontját átveszi az Agerpress hírügynökségtől: a környezetvédelmi miniszter a prefektus hatáskörébe tartozónak véli az ügyet, akit több más megyei társával együtt menesztenek pozíciójából. A miniszter megígéri a vonatkozó jogszabály módosítását. A joghézagok miatt többféleképpen értelmezhetők az illetékességi körök, nem világos a munkamegosztás, nincs megfelelően felszerelt és felkészített szakemberállomány, amely a sürgősségi esetekben be tudna avatkozni. A belügyminiszter szerint csak Hunyad megyében létezik együttműködési megállapodás hasonló esetekre a prefektúra, az állategészségügyi igazgatóság és a csendőrség között. A cikk 32 megosztást és 22 hozzászólást generált, az utóbbiak között vannak politizáló, egymással vitatkozó álláspontok, felmerül a felelősségi körök kérdése, a jogi háttérrel, az állatorvosokat, a nagyragadozók életterét, az utak szegélyezését, a külföldi példákat olvashatjuk ki a kommentekből, a medveellenes megnyilvánulások töredékét képezik ezeknek.

A legtöbb megosztást (225) elért cikk a környezetvédelmi miniszter azon ígéretét mutatja be, mely szerint azonnali intézkedéseket fog fogantatosítani a medve védelmében és az illegális erdőkitermelés elleni küzdelemben. Ez az írás a parajdi medvegázolásból országos üggyé gyarapodó esettel egy időben jelenik meg. A miniszter az Agent Green képviselőivel való találkozáson fogalmazza meg ígéreteit, melyek szerint európai források bevonásával fogja gyarapítani az erdőállományt, a kitermelés során keletkező termékek hozzáadott értékét, egy országos stratégia kidolgozását az ember–nagyragadozó közötti konfliktus mérsék-

lésére. Az öt hozzászóló egy része szkepticizmusának ad hangot, illetve van „szolgálatos” medveellenes álláspontot képviselő kommentelő is.

Megvitatás, javaslatok

Mind a magyar regionális, mind a román országos lapra jellemzőek, tipikusnak számítanak a szenzációhajász, figyelemfelkeltő címek, viszonylag rövid, fényképekkel dokumentált írások, amelyekben megszólaltatnak érintetteket, leggyakrabban az illetékes hatóságokat és előjárókat. Vannak szolgálatos szerzők és szolgálatos interjúalanyok, akik gyakran fordulnak elő a medveügyben.

A *Székelyhon*on megjelenő írások szerzőit egy atipikus kivétellel nem jellemzi a megszólaltatott érintettektől, interjúalanyoktól való távolságtartás. Az újságírók a legtöbb esetben nem reflektálnak az elhangzottakra, a cikkek alapján úgy tűnik, hogy átveszik, azonosulnak az elhangzott véleményekkel. A hozzászólások alapján a *Székelyhon* olvasói körében negatívabb a medve megtétele, ami egyrészt az események sűrűségével, másrészt a szélsőséges nézetek iránti receptivitással magyarázható, amelyek körül az utóbbi kockázatot jelent az ember és nagyragadozó egymás mellett élése szempontjából. Valószínűleg a hozzászólók az aktívabb olvasók közül kerülnek ki, akik nem reprezentatív képviselői a többségnek, ugyanakkor hatással lehetnek azokra, akik a médiából szerzett ingerek alapján alakítják ki véleményüket. A hozzászólások tekintetében is érvényesülhet a médiaelméletekből ismert úgynevezett utánfutóhatás, illetve elhallgatási spirál, amely szerint az emberek hajlamosak a többséginek vélt véleményhez csatlakozni, illetve amennyiben úgy gondolják, hogy kisebbségben lennének a véleményükkel, a társadalmi elszigetelődéstől tartva hajlamosak csendben maradni vagy megváltoztatni nyilvánosan hangoztatott véleményüket (Noelle-Neumann 1974; Bajomi-Lázár 2017). Szintén fontos és elterjedt társadalmi jelenség a szelektív percepció, amely azoknak a forrásoknak, kapcsolatoknak, közegeknek a keresésével jár együtt, amelyek megerősítik az egyén korábbi véleményét, elkerülve ezáltal a más platformon levőket, más nézeteket (Melican–Nixon 2008). A közösségi oldalak pedig, ahogyan arra számos példát láthatunk medve, migráció, homoszexualitás stb. témákban, kedveznek a véleménygettők és véleménydiktatúrák kialakulásának.

Amennyiben a médiából a szélesebb társadalom percepciói is kiolvashatók, úgy az *Adevărul*-ban megjelent írások és az azokhoz fűzött olvasói hozzászólások alapján úgy tűnik, hogy általában a romániai aktív napilapolvasók körében nem olyan negatív a medve társadalmi megítélése, mint a leginkább érintett területen élők körében. Az újságírók többsége tipikusan viszonylag rövid, könnyen emészthető, a figyelem felkeltését célzó fényképekkel és videókkal alátámasztott anyagokat közöl, amelyekben törekszik az újságírói etika alapelvei értelmében a távolságtartó, semleges, nem sugalló viszonyulásmód betartására. Ritka, atipikus a nagyobb terjedelmű, oknyomozó riport, a több szempontot megjelenítő, több intézmény képviselőjét megszólaltató cikk.

Mindkét lapban megjelent cikkek visszaigazolják, hogy az érintettek elvárásokat fogalmaznak meg az illetékes környezetvédelmi minisztériummal szemben a jogházagok kiküszöbölésére, az ügyintézés gördülékenyebbé tételére, a sürgősségi helyzetekben történő beavatkozáshoz szükséges lépések egyszerűsítésére, felszerelt és felkészült szakembercsoportok kialakítására vonatkozóan. Természetesen a helyi lakosok az előjáróktól, illetve megyei hatóságoktól várják ezt, az intézmények pedig azoktól, akik országos szinten hoznak döntéseket az ügyekben. Olyan cikk, amely a minisztérium reakciójáról szólna, elhanyagolható mértékben van jelen a vizsgált periódusban, ami annak is indikátora, hogy lassan és minimálisan változik a helyzet. A 2016 előtti időszakra jellemző állományszabályozási politika visszaállítására, amelyet leginkább a vadásztársaságok és a közbirtokosságok sürgetnek, úgy tűnik, kevés esély van a médiában megjelenő hírek alapján – tehát ilyen szempontból a civil társadalom kontrollja, nyomásgyakorlása a döntéshozó hatalom irányában deficitekkel küszködik –, a minisztérium nem foglalkozik érdemben azokkal a beadványokkal, amelyek ezt a módosítást sürgetik. Közben az esetek mediatizálása, főként azokon a területeken, ahol az állomány jelentősebb része él, intenzív, a medvetéma forrónak számít.

Az elemzett sajtóanyag alapján a konfliktusok fő oka a túlszaporulat, amelynek alátámasztására egyrészt továbbra is hiányoznak a populáció létszámáról és demográfiai szerkezetéről szóló megbízható adatok (Popescu et al. 2019), másrészt korábbi kutatási eredmények (LifeUrsus 2014; Pop é. n.; Thieme 2019) nem ennyire egyoldalú megközelítéseket jeleztek vissza a megkérdezettek körében, mint ahogyan az 2019 második felében a regionális magyar és országos román napilap hasábjairól tűnik.

A felelősség kérdése szintén elég sajátos „szereposztásban” jelenik meg az elemzett cikkekben, az általános emberi, lakossági felelősség mértéke eltörpül a medvék viselkedésének tulajdonított felelősségéhez képest, valamint a korábbi nemzetközi és regionális kutatásokból (Hughes et al. 2020; Pop é. n.) feltárt lakossági vélemények alapján körvonalazódó tendenciákhoz viszonyítva. Tehát az élettér beszűkülése a zavaró tevékenységek (az erdőkitermelés, extrém sportok, építkezések, erdőgazdálkodási melléktermékek begyűjtése, vadföldek hiánya stb. miatt), a medvelesekre épülő turisztikai tevékenység működtetése során bekövetkező domesztikálódás elhanyagolható mértékben jelenik meg a média képviselői által megszólaltatott intézmények, szereplők narratíváiban.

Mind a konfliktusok okát, mind a felelősségi körök tisztázását illetően sürgős és fontos lenne törekedni a tájékoztatás egyensúlyára, amelyhez szakemberek, tudósok, környezetvédők bevonása, aktív média- és közösségi médiajelenléte szükséges. A tudományos írások elhanyagolható mértékben vannak jelen az elemzett napilapok hasábjain. A közérthető, tudományos ismeretterjesztő jellegű rövid írásoknak, bejegyzéseknek valamilyen figyelemfelkeltő címmel, illetve képpel ellátva lenne esélyük felvenni a versenyt a jelenleg dominánsan népszerű támadásokról, balesetekről, vérontásról szóló egyoldalú cikkekkkel.

Az olvasói reakciók – hozzászólások, megosztások, kedvelések – azt mutatják, hogy ez az egyik olyan téma, amelyhez nagyon sokan „értenek”, sokaknak van véleménye, az aktívabb, határozottabb véleménnyel rendelkező olvasók egy része ennek hangot is ad. Ilyen szempontból a médiának felelőssége van, ugyanis személyes tapasztalatok híján az olvasók egy része ebből a forrásból táplálkozva alakítja ki társadalmi percepcióit. A vélemények formálásában szerepet játszik, hogy az ügyek miként vannak tálalva, történik-e reflexió az újságíró részéről, törekszik-e az egyensúlyi helyzet kialakítására a tájékoztatásban, hozzájárul-e a hangulatkeltéshez. Ezek veszélyeire a nemzetközi szakirodalomban megjelent legfrissebb kutatási eredmények is felhívják a figyelmet (Bombieri et al. 2018; Nanni et al. 2020; Hughes et al. 2020).

Ahhoz, hogy a következő periódusban fenntartható legyen az ember és nagyragadozó egymás mellett élése, nem csak a jogi, adminisztratív, infrastrukturális változásokra van szükség, hanem a mítoszok lerombolására, a tévhitek elosztatására, a szükséges információk eljuttatására a célközönséghez azokról a tényezőkről, amelyek az ember részéről alapvetőek a konfliktusmentes együttéléshez. Ez utóbbiak teljesüléséhez pedig szükséges

a szakemberek, környezetvédők, tudósok és újságírók találkoztatása, együttműködése, közösségi oldalakon való aktív jelenléte (Bombieri et al. 2018; Nanni et al. 2020; Hughes et al. 2020), illetve az újságírók felkészültségének jobbá tétele is, nemcsak ebben a témában, hanem az újságírói szakma részét képező etikai, kérdezői, reflektálási, távolságtartási kérdésekben is. A *Székelyhonon* megjelenő cikkek tizede, az *Adevărul*on közölt cikkek harmada semleges, többségükből medveellenes álláspont rajzolódik ki.

Erdemes megfontolni a svéd kutatók empirikus tapasztalatait mind a medvével szembeni lakossági viszonyulás mérési módszertanának kidolgozásában – az operacionalizálás során megkülönböztetett hat dimenzió beépíthető egy lakossági lekérdezésbe –, mind a medve–ember közötti konfliktusok csökkentése érdekében fogatosított beavatkozások terén. A média tájékoztató szerepének felelősebb, tudatosabb, egyensúlyosabb, tárgyilagosabb használata mellett alternatív informálási módozatokban is lehetne lépéseket fogatosítani. Székelyföldön emblematisztikus állatnak számít a medve, az ebben rejlő erőforrásokat nem csak a jól jövedelmező, ugyanakkor etikai kérdéseket felvető medvelesek működtetése révén lehetne kamatoztatni, hanem információs központok, vezetett túrák, kiállítások létesítése révén is (Johansson et al. 2019), amelyek különböző célcsoportok – iskolások, turisták – fogadását, felkészítését vállalhatnák fel, ezáltal növelve a faj társadalmi elfogadottságát.

Már elkezdődött a lakosság részéről az önbíráskodási folyamat, amely jelentős kockázatokkal jár mind jogi, mind fizikai értelemben. Amennyiben nem történik érdemben beavatkozás a következő periódusban, fennáll a veszélye, hogy az érintettek egy része a további várakozást megelégtelve saját kezébe veszi a sorsát, amelynek következményei több veszteséggel, mint nyereséggel járhatnak.

Irodalomjegyzék

BAJOMI-LÁZÁR Péter

2017 Manipulál-e a média? *Médiakutató* 18. 4. 61–79.

BOMBIERI, Giulia et al.

2018 Content Analysis of Media Reports on Predator Attacks on Humans: Toward an Understanding of Human Risk Perception and Predator Acceptance, *BioScience* 68. 8. 577–584.

CSATÓ Éva

2019 *Medve-ember konfliktusok Hargita megyében*. Szakdolgozat. Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem, Csíkszeredai Kar.

DEMETER László et al.

2019 *Hargita megyei nagyragadozó platform*. Negyedik munkamegbeszélés, jelentés. https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/pdf/190408Harghita_report_4th_workshop_HU.pdf

ERŐS Nándor

2019 *LIFE projektek tanulságai és lehetőségei az ember-medve együttélés elősegítésében Hargita megye kultúrtájain*. Kézirat.

HUGHES, Courtney et al.

2020 From Human Invaders to Problem Bears: A Media Content Analysis of Grizzly Bear Conservation. *Conservation Science and Practice* 2. 176. 1–11.

JOHANSSON, Maria et al.

2019 Communication Interventions and Fear of Brown Bears: Considerations of Content and Format. *Frontiers in Ecology and Evolution* 7. 475. 1–12., <https://doi.org/10.3389/fevo.2019.00475>

MELICAN, Debra Burns–NIXON, Travis L.

2008 News on the Net. Credibility, Selective Exposure, and Racial Prejudice. *Communication Research* 35. 2. 151–168.

NANNI, Veronica et al.

2020 Social Media and Largec: Sharing Biased News on Attacks on Humans. *Frontiers in Ecology and Evolution* 8. 71. 1–10.

NOELLE-NEUMANN, Elisabeth

1974 The Spiral of Silence A Theory of Public Opinion. *Journal of Communication* 24. 2. 43–51.

POP, Ioan Mihai

2011 *Ursul brun de la conflict la conservare*. Sfântu Gheorghe, Asociația pentru Conservarea Diversității Biologice.

2019 Conservarea ursului brun în Carpații Orientali. Doktori téziszűzet, kézirat. Bukaresti Egyetem.

POP, Mihai

é. n. *Coexistența om – carnivore mari*. https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/pdf/59_Coexistence%20between%20humans%20and%20large%20carnivores%20in%20Romania%20_%20Mihai%20Pop.pdf

- é. n. *Emergency interventions: prevention measures / emergency responses*, https://ec.europa.eu/environment/nature/conservation/species/carnivores/pdf/191119_12_PopInterventions.pdf
- POP, Mihai et al.
2013 *Evaluarea riscurilor ridicate de prezența urșilor în zonele locuite*. Brașov: Green Steps.
- POPESCU, Viorel et al.
2019 Romanian carnivores at a crossroad. *Science* 364. 6445. 1041.
- SALVATORI, Valeria et al.
2021 Are Large Carnivores the Real Issue? Proposed Solutions for Improving Conflict Management Through Stakeholders Participatory Processes in Rural Areas. *Sustainability* 13. 8. 4482. 1–23.
- THIEME Nóra
2019 *Ember-medve konfliktusok vizsgálata négy székelyföldi faluban*. Magiszteri disszertáció. Kolozsvár, Babeș-Bolyai Tudományegyetem.
- TÓKE Gabriella
2018 *A barnamedve (ursus arctos) társadalmi megítélésének vizsgálata Hargita megyében*. Magiszteri disszertáció. Szent István Egyetem.
- *** LIFEURSUS PROJEKT LIFE08/NAT/RO/000500 2014 Raport privind impactul campaniei de conștientizare în ceea ce privește percepția populației locale asupra ursului brun (ursus arctos) și a siturilor Natura 2000, http://lifeursus.carnivoremari.ro/pdf/Raport-final-campanie-LIFEURSUS_A3.pdf

Függelék

Elemzett újságcikkek

Adevărul

- Borcea, Ștefan: Urs prins într-un laț în Munții Vrancei. „Băi, îți mai trebuie nuci?”, *Adevărul* 2019. 09. 30., https://adevarul.ro/locale/focsani/video-urs-prins-intr-un-lat-muntii-vrancei-bai-mai-trebuie-nucii-1_5d9199af892c0bb0c6196499/index.html

- Bunila, Iulian: Un urs care rămăsese înțepenit într-un laț a fost omorât și tranșat de cei care l-au descoperit, *Adevărul* 2019. 10. 30., https://adevarul.ro/locale/buzau/un-urs-intepenit-intr-un-lat-fost-omor-at-transat-cei-l-au-descoperit-1_5db966385163ec427186f958/index.html
- Corespondenți Adevărul: Ursoaică și puiul ei, aproape călcați cu mașina pe un drum din Covasna. „Mi se pare că a vrut să-i lovească”, *Adevărul* 2019. 08. 20., https://adevarul.ro/locale/cluj-napoca/video-ursoaica-puiul-ei-aproape-calcati-masina-drum-covasna-mie-pare-vrut-sa-i-loveasca-1_5d5bafbd892c0bb0c6b95686/index.html
- Frîncu, Diana: Turist canadian, atacat de urs în timp ce dormea în cort, *Adevărul* 2019. 09. 05., https://adevarul.ro/locale/ploiesti/turist-canadian-atacat-urs-timp-dormea-cort-1_5d70b90f892c0bb0c64e62c8/index.html
- Groza, Daniel: Ministrul Mediului promite măsuri imediate pentru protecția urșilor și combaterea tăierilor ilegale de păduri, *Adevărul* 2019. 11. 18., https://adevarul.ro/locale/resita/ministrul-mediului-promite-masuri-imediate-protectia-ursilor-combaterea-taierilor-ile-gale-paduri-1_5dd26b375163ec4271239c4d/index.html
- Lica, Ștefan: Revolta veterinarilor după drama ursului în Harghita: „Nu ne interesează răfuielele lor politice, ci o lege care să funcționeze”, *Adevărul* 2019. 11. 18., https://adevarul.ro/locale/targu-mures/revolta-veterinarilor-drama-ursului-harghita-nu-intereseaza-rafuieli-le-politice-ci-lege-functioneze-1_5dd2bbd55163ec4271264a72/index.html
- Mitrache, Daciana: Încă un urs în zona Mănăstirii Cozia, după ce un tren a călcat o femelă. Populația, avertizată, pe o rază de 5 kilometri, prin RoAlert, *Adevărul* 2019. 07. 19., https://adevarul.ro/locale/ramnicu-valcea/video-Inca-urs-zona-manastirii-cozia-tren-calcat-femela-populatia-avertizata-raza-5-kilometri-roalert-1_5d31acd3892c0bb0c69c6e00/index.html#photo-head
- Mitrache, Daciana: Trei urși scăpați din capcanele braconierilor. Ce rol au avut RoAlert și SMURD în operațiunile de salvare, *Adevărul* 2019. 10. 17., https://adevarul.ro/locale/ramnicu-valcea/video-trei-ursi-scapati-capcanele-braconierilor-rol-avut-roalert-smurd-operatiunile-salvare-1_5da7fe3c892c0bb0c6a78034/index.html

- News.ro: O fetiță de 4 ani a fost rănită de un urs în județul Brașov; și un bărbat și un băiețel au nevoie de îngrijiri, *Adevărul* 2019. 10. 20., https://adevarul.ro/locale/brasov/o-fetita-patru-ani-fost-ranita-urs-judetul-brasov-1_5dac4586892c0bb0c6bf3ddd/index.html
- Șlemco, Oana: Cum a reușit un jandarm montan să-și salveze colegul din ghearele unui urs. Animalul a fost ucis cu o rafală de gloanțe, *Adevărul* 2019. 07. 07., https://adevarul.ro/locale/suceava/cuma-reusit-jandarm-montan-sa-si-salveze-colegul-gheareleunui-urs-animalul-fost-ucis-rafala-gloante-1_5d21928e892c0bb0c6302b7c/index.html
- Șlemco, Oana: Cine trebuia să păzească ursul care „s-a evaporat” după ce-a fost ciuruit cu o rafală de gloanțe. Tot satul fusese la o nuntă mare în noaptea incidentului, *Adevărul* 2019. 07. 08., https://adevarul.ro/locale/suceava/cinetrebuia-pazeasca-ursul-s-a-evaporat-ce-a-fost-ciuruit-rafala-gloante-satul-fusese-nunta-mare-noaptea-incidentului-1_5d234322892c0bb0c63eac77/index.html
- Țimonea, Dorin: A fost prins ursul care a terorizat un cartier din Alba Iulia. Animalul a fost relocat în Munții Sebeșului, *Adevărul* 2019. 07. 13., https://adevarul.ro/locale/alba-iulia/foto-fost-prins-ursul-terorizat-cartier-alba-iulia-animalul-fost-relocat-muntii-sebesului-1_5d29757b892c0bb0c665e64b/index.html
- Țimonea, Dorin: Revoltă la Pâclișa, cartierul din Alba Iulia terorizat de un urs: „Nu mai avem liniște și nu mai putem dormi”, *Adevărul* 2019. 07. 10., https://adevarul.ro/locale/alba-iulia/foto-video-revolta-paclisa-cartierul-alba-iulia-terorizat-urs-nu-mai-liniste-nu-mai-putem-dormi-1_5d25d11d892c0bb0c64dbcea/index.html
- Vilcovschi, Andreea: Ce au decis autoritățile în privința urșilor bruni care au băgat frica în sălăjeni. „Sălajul nu face parte din arealul natural al acestei specii”, *Adevărul* 2019. 06. 25., https://adevarul.ro/locale/zalau/ce-decis-autoritatile-privinta-ursilor-bruni-bagat-frica-salajeni-salajul-nu-parte-arealul-natural-acestei-specii-1_5d1209cb892c0bb0c6c7904e/index.html

Székelyhon

- Antal Erika: Elpusztult medvét találtak az árokban, *Székelyhon*, 2019. 10. 17., <https://szekelyhon.ro/aktualis/elpusztult-medvet-talaltak-az-arokban>

- Barabás Hajnal: Vigyázat, medve! – telefonon riasztották a csíkpálfalviakat a településre visszajáró nagyvad miatt, *Székelyhon*, 2019. 07. 19., <https://szekelyhon.ro/aktualis/vigyazat-medve-n-telefonon-riasztottak-a-csikpalfalviakat-a-telepulesre-visszajaro-nagyvad-miatt>
- Bíró Blanka: Autót rongált a medve, *Székelyhon*, 2019. 10. 31., <https://szekelyhon.ro/aktualis/autot-rongalt-a-medve>
- Bíró Blanka: Hétvégi házakba tör be, ételt keres – jól ismerik, mégsem tehetnek ellene semmit, *Székelyhon*, 2019. 08. 19., <https://szekelyhon.ro/aktualis/hetvegi-hazakba-tor-be-etelt-keres-n-jol-ismerik-megsem-tehetnek-ellene-semmit>
- Bíró Blanka: Medveprobléma: brüsszeli nyomásgyakorlásban bíznak a székelyföldi megyék vezetői, *Székelyhon*, 2019. 11. 26., <https://szekelyhon.ro/aktualis/medveproblema-brusszeli-nyomasgyakorlasban-biznak-a-szekelyfoldi-megyek-vezetoi>
- Fülöp-Székely Botond: Letörte a csűr ajtaját is a medve a juhokért, *Székelyhon*, 2019. 09. 17., <https://szekelyhon.ro/aktualis/letorte-a-csur-ajtajat-is-a-medve-a-juhokert>
- Iszlay Katalin: Ahol az emberek a medvéket, a medvék pedig egymást kergetik, *Székelyhon*, 2019. 06. 30., <https://szekelyhon.ro/aktualis/ahol-az-emberek-a-medveket-a-medvek-pedig-egymast-kergetik>
- Iszlay Katalin: Faluszéli kukoricásban tanyázik a medvecsalád, *Székelyhon*, 2019. 09. 10., <https://szekelyhon.ro/aktualis/faluszeli-kukoricasban-tanyazik-a-medvecsalad>
- Iszlay Katalin: Kiegyenlítődnek az erőviszonyok? Külföldi szakértők jönnek Csíkszeredába, *Székelyhon*, 2019. 11. 14., <https://szekelyhon.ro/aktualis/kiegyenlitodnek-az-eroviszonyok-kulfoldi-medve-szakertok-jonnek-csikszeredaba>
- Iszlay Katalin: Szinte végeláthatatlanul hosszú út vezet a problémás medvék kilövéséig, *Székelyhon*, 2019. 08. 11., <https://szekelyhon.ro/aktualis/szinte-vegelathatatlanul-hosszu-ut-vezet-a-problemass-medvek-kiloveseig>
- Kovács Eszter: Jóváhagyták a kilövést, elvitték a medvét, *Székelyhon*, 2019. 11. 17., <https://szekelyhon.ro/aktualis/nem-pusztult-el-az-ut-szelen-szenved-az-elgazolt-medve>
- Simon Virág: Abszurd és kivitelezhetetlen, hogy egyik megyéből a másikba szállítsák a medvéket, *Székelyhon*, 2019. 11. 22., <https://szekelyhon.ro/aktualis/abszurd-es-kivitelezhetetlen-hogy-egyik-megyebol-a-masikba-szallitsak-a-medveket>

- Simon Virág: Lelőtte a feléje szaladó medvét, most orrvadászat gyanújával vizsgálódnak ellene, *Székelyhon*, 2019. 11. 12., <https://szekelyhon.ro/aktualis/lelotte-a-feleje-szalado-medvet-most-orrvadaszat-gyanujaval-vizsgalodnak-ellene>
- Szász Cs. Emese: Holtan találtak rá a juhásztorra, valószínűleg egy medve ölte meg, *Székelyhon*, 2019. 11. 09., <https://szekelyhon.ro/aktualis/holtan-talaltak-ra-a-juhasztorra-valoszinuleg-egy-medve-olte-meg>
- Széchély István: Amikor négy tehén és három medve néz farkasszemet a zsenge cukorrépáért, *Székelyhon*, 2019. 09. 18., <https://szekelyhon.ro/aktualis/amikor-negy-tehen-es-harom-medve-nez-farkasszemet-a-zsenge-cukorrepert>
- Széchély István: Anyjuk neveli fel a félárván maradt kőrispataki testvérpárt, az apai nagyszülők nem így szerették volna, *Székelyhon*, 2019. 06. 12., <https://szekelyhon.ro/aktualis/anyjuk-neveli-fel-a-felarvan-maradt-korispataki-testvarpart-az-apai-nagyszulok-nem-igy-szerettek-volna>
- Széchély István: Medveproblémák: beperelte a környezetvédelmi minisztériumot a Zetelaki Területtulajdonosi Társulás, *Székelyhon*, 2019. 08. 31., <https://szekelyhon.ro/aktualis/medveproblemak-beperelte-a-kornyezetvedelmi-miniszteriumot-a-zetelaki-terulettulajdonosi-tarsulas>
- Széchély István: Nem az újonnan elfogadott beavatkozási kvóta fogja megoldani a medveproblémákat, *Székelyhon*, 2019. 07. 29., <https://szekelyhon.ro/aktualis/nem-az-ujonnan-elfogadott-beavatkozas-kvota-fogja-megoldani-a-medveproblemakat>
- Székelyhon: Amikor farkas provokálja a medvéket, *Székelyhon*, 2019. 06. 13., <https://szekelyhon.ro/aktualis/amikor-farkas-provokalja-a-medveket>
- Székelyhon: Medvebocsot kínoztak, eljárás indul ellenük, *Székelyhon*, 2019. 06. 17., <https://szekelyhon.ro/aktualis/medvebocsot-kinoztak-eljaras-indul-ellenuk>

NISTOR LAURA – BÁLINT GYÖNGYVÉR –
BÁLINT BLANKA

VÁSÁRLÁSI SZOKÁSOK A HASZNÁLT RUHÁK PIACÁN. SZÉKELYFÖLDI ELŐZETES HELYZETKÉP

Összefoglaló. Hargita, Kovászna és bizonyos értelemben Maros megyét, azaz a hagyományos értelemben vett székelyföldi térséget Románia egyik legszegényebb régiójaként tartjuk számon. A térség városait a közbeszéd „turkálósoroknak” címkézi, ami a virágzó használttruha-kereskedelemhez köthető. Az aktuális szakirodalom a használttruha-boltokban való vásárlást viszont nem csak az alacsony vásárlóerővel magyarázza. A motivációk közt találjuk a fogyasztói etikát, a fenntarthatóság irányába mutató cselekvéseket és olyan strukturális gátakat is, mint pl. az alternatív vásárlási helyszínek hiányát. Kutatásunk egy online kérdőíves vizsgálat eredményeit mutatja be, amelyben a fent említett régió magyar nemzetiségű válaszadói körében vizsgáltuk a használttruha-vásárlásokat övező fogyasztói motivációkat. Az eredmények azt mutatják, hogy a szűkösség a legfontosabb magyarázója ezeknek a vásárlásoknak: a fogyasztók a turkálókban alacsonyabb áron vehetik meg a termékeket, és ezáltal azt is elérik, hogy a fogyasztói társadalom felhalmozó fogyasztói magatartását gyakorolhatják. Feltörekvő motivációként megjelenik az újrahasznosítás és a hedonista élménynyújtás is: a turkálás egyfajta kincsvadászként, egyedi darabok utáni kutatásként nyújt élményt a fogyasztóknak.

Bevezető

A használt termékek (*second-hand*) piaca az informális cserekereskedelemtől és kölcsönzési módoktól a garázsvásárokon és az ócska-

piacokon át egészen a formális üzletekig terjed (Laitala–Klepp 2008). Hasonlóan változatos képet mutat a használt termékek skálája is. Amíg egyes termékek esetében (pl. antik könyvek, műtárgyak) exkluzív second-hand piacokról beszélhetünk, ahol speciális szaktevékenységek előzik meg a termékek áruba bocsátását (Balsa-Budai–Kiss 2019), a hétköznapi használati tárgyak piacán inkább azt látjuk, hogy a second-hand termékek ára alacsonyabb az újonnan kínált termékekénél, következésképpen a használt áruk fogyasztását a gazdasági szűkösséggel vagy a tudatos, visszafogott fogyasztással magyarázzák (Gregson–Crewe 2003). Borusiak et al. (2020) azt is hangsúlyozzák, hogy a second-hand termékek fogyasztása nemcsak a termékek alacsony ára miatt tekinthető visszafogott fogyasztásnak (*modest consumption*), hanem azért is, mert a használt termékek fogyasztása által a kidobásra ítélt tárgyaknak adhatunk egy második esélyt, ami maga után vonhatja, hogy a fogyasztók végső soron kevesebb új terméket fognak vásárolni. A second-hand termékeket övező fenntarthatósági narratívák pontosan ezt hangsúlyozzák: a használt termékek újbóli forgalomba hozatalával meghosszabbítjuk a termékek életciklusát, csökkentjük a hulladékot, védjük a környezetet (Gregson–Crewe 2003).

A second-hand termékek piacán az egyik legnépszerűbb kategóriát a használt ruhák képezik (Balsa-Budai–Kiss 2019; Laitala–Klepp 2018). A fast fashion márkák egyre alacsonyabb árai egyre szélesebb körű fogyasztók számára teszik elérhetővé a termékeiket, de ennek ellenére a nyugati államokban is növekszik a second-hand ruhák népszerűsége (Laitala–Klepp 2018). A ThreadUp 2020-as kutatásból az derült ki, hogy az USA női fogyasztóinak kétharmada vásárolt már használt ruhát, és ezt a döntést a környezetvédelem, az újrahasznosítás is motiválta. A 2016 European Quality of Life Survey (Eurofound 2016) adatai azt mutatják, hogy a romániai polgárok 42%-a nem tudja megengedni magának, hogy új ruhát vásároljon, és így inkább a second-hand boltokból vásárol. Úgy tűnik tehát, hogy a gyengébb gazdasági helyzetekben lévő országokban még mindig inkább kifizetődő használt, mintsem új termékeket vásárolni. Erre utal az is, hogy Románia a legnagyobb európai használt ruha-importőr (Cuc-Tripa 2014). Ennek ellenére ismereteink szerint Romániában még nem készült átfogó kutatás a használt ruha-vásárlásról, így kutatásunk előzetes adatok feltárására is vállalkozik.

A second-hand boltok egyre növekvő népszerűsége mögött tehát összetett motivációhalmazt feltételezhetünk. A gazdasági okok mellett a fenntarthatóságra való törekvés, a tudatos fogyasztás vagy a turkálókkl

kapcsolatos fogyasztói élmények (egyedi, vintage termékek, kincskeresés) együttese határozhatja meg a vásárlók abbéli döntését, hogy second-hand boltokban vásároljanak ruházati termékeket (pl., Guiot–Roux 2010; Laitala–Klepp 2018).

Kutatásunkban arra vállalkoztunk, hogy feltárjuk a székelyföldi fogyasztók használt ruhákkal kapcsolatos vásárlási szokásait, és azokat a motivációkat, amelyek ezeket a fogyasztókat arra sarkallják, hogy ruházatuk megvásárlásakor figyelembe vegyék a használt termékek piacát. Kutatásunkat a Hargita, Kovászna és Maros megyei fogyasztók körében, online kérdőíves vizsgálattal végeztük. Az így nyert adatok nem reprezentatívak, az eredmények csak a válaszolókra vonatkoznak, nem általánosíthatók a térség felnőtt fogyasztóira. Ezzel együtt úgy gondoljuk, hogy eredményeink által sikerült előzetes adatokat nyernünk egy olyan, eddig még nem feltérképezett fogyasztói jelenségről, amely alapvetően meghatározza a vizsgált térség fogyasztói kultúráját.

A kutatás terepét képező három megye megfelel a tágabban értelmezett történelmi Székelyföld kontextusának, amelynek mai jellemzője, hogy egy gazdaságilag kevésbé fejlett régiót képez Románián belül. A régió városaiban a second-hand ruhákat forgalmazó üzletek rendkívül elterjedtek, a városközpontok alapvető elemeit képezik, a hétköznapi nyelv gyakran turkálódvárosként (Bíró 2008; Antal 2018) tekint a térség városaira. Ezekben a narratívákban a turkálás negatív felhanggal, mintegy szegénységi bizonyítványként jelenik meg, és arra utal, hogy a városok képtelenek olyan befektetőket bevonítani (pl. plázák), amelyek változatos, új ruházati termékeket kínálnának, illetve hogy a lakosság kereseti lehetőségei nem teszik lehetővé az új termékek megvásárlását. Következésképpen kutatásunkban többek közt azokra a kérdésekre kerestük a választ, hogy a használt ruhák vásárlása mennyire képez népszerű cselekvést a válaszadóink körében, a turkálós vásárlásokat mennyire motiválja az anyagi szűkösség, illetve a reflexív fogyasztás olyan formái, mint pl. az etikus fogyasztás.

Itt jegyezzük meg, hogy a vizsgálatunkban a használt ruha-üzlet (second-hand) és a turkáló (turkálás) fogalmát szinonimaként használtuk. Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a klasszikus értelemben vett turkáló olyan üzletekre vonatkozik, ahol halomban állnak a használt ruhák, így a vásárlónak szó szerint kupacokból kell kiturkálnia a termékeket. Annak ellenére, hogy ma már ezek a boltok egyre ritkábbak, és a használt ruhák a térség boltjaiban is egyre inkább vállfákon sorakoznak,

tiszta és hívogató üzletkörnyezetben találhatók meg (Gregson–Crewe 2003), a hétköznapi nyelv megtartotta a turkáló és turkálás fogalmait, és ezeket igen gyakran gyűjtőnévként, szinonimaként alkalmazza a használtruha-üzletekkel kapcsolatban. Ezt támasztják alá annak a kvalitatív vizsgálatnak az eredményei is (Nistor 2021), amelyet jelen kutatás előtt végeztünk, abból a célból, hogy feltárjuk a székelyföldi fogyasztók használtruha-vásárlással kapcsolatos tapasztalatait, attitűdjeit, és amelyre jelen elemzésben is hivatkozunk eredményeink magyarázatokor. Hasonló a helyzet a second-hand angol fogalommal is: a köznyelvben annyira elterjedt ez, hogy gyakran halljuk: „a secondban vásároltam”.

Szakirodalmi áttekintés¹

A használtruha-üzletek növekvő népszerűségét a szakirodalom két fontos makroszintű változással hozza kapcsolatba: a 2008-as gazdasági válsággal, amely közepette a használtruha-üzletek gazdaságosabb opciót kínáltak a vásárlásra (Marzella 2015; Ferraro et al. 2016; Murphy 2017), illetve azokkal az új fogyasztói megatrendekkel, amelyek az etikus, fenntartható fogyasztás elterjedéséről szólnak (pl. Törőcsik 2016; Murphy 2017). Ebből is látszik, hogy a használtruha-üzleteket két fontos narratíva és magyarázat övezi: a gazdasági magyarázat, amely a szűkösségre helyezi a hangsúlyt, illetve a reflexív magyarázat, amely a fogyasztói igények megváltozását emeli ki. Ezzel kapcsolatosan idézhetjük Williams–Paddock (2003) ama kutatását, amely a turkálás indítékait két nagy csoportba sorolja: 1. gazdasági okok – amelyek értelmében a vásárlásokat az anyagi szűkösség magyarázza, ill. 2. ágensia – amely értelmében a használtruha-vásárlások olyan egyéni preferenciákra vezethetők vissza, mint pl. az egyediség, az újrahasznosítás, a turkálással kapcsolatos élmények stb.

A gazdasági motivációkat általában olyan fogyasztók esetében írták le, akik a termékek alacsonyabb árfekvése miatt preferálják ezeket a boltokat. Williams–Windebank (2002) a kirekesztett fogyasztó (*excluded consumer*) fogalmával írják le azokat a vásárlókat, akik gyengébb

1 A szakirodalmi áttekintés a témában már jegyzett tanulmányaink (Nistor 2021; Nistor–Bálint 2021) hasonló fejezeteit foglalják össze.

anyagi helyzetükből kifolyólag nem engedhetik meg maguknak, hogy új termékeket vásároljanak, így esetükben a turkálók maradnak a vásárlás fő színterei. A turkálás gazdasági motivációi viszont sokat veszítenek magyarázóerejükből, amikor figyelembe vesszük, hogy napjainkban az új ruházati termékek is egyre olcsóbban beszerezhetők: a fast fashion márkák, valamint a hipermarketek ruházati kollekciói esetében gyakran tapasztalhatjuk, hogy ezek árai nem vagy nem sokkal magasabb a turkálókban kínált termékekénél. Következésképpen, ahogyan ezt Laitala–Klepp (2018) is feltételezik, gyanítható, hogy manapság a turkálós vásárlásoknak sokkal változatosabb motivációi vannak, mint a korábbi évtizedekben tapasztalható anyagi szűkösség.

A gazdasági szűkösség magyarázat annál fogva is problematikus, hogy a kutatások azt jelzik, hogy a középosztály tagjai gyakran azzal a céllal keresik fel a turkálókat, hogy kedvező ár-érték arányban jussanak hozzá termékekhez, egy-egy jó fogásra tegyenek szert (Guiot–Roux 2010; Williams–Paddock 2003; Waight 2013). Ugyanakkor számos olyan fogyasztói szubkultúra körvonalazható (pl. tudatos fogyasztók, vintage fogyasztók), amelyek esetében, gazdasági helyzettől függetlenül, a turkálókban kínált termékek kedvező árainál fontosabb motivációkat képeznek a turkáláshoz kapcsolható élmények és a fenntarthatóság.

Guiot–Roux (2010) franciaországi kutatás nyomán alkották meg a turkálással kapcsolatos motivációs skálájukat. A szerzők a skálán négy motivációs dimenziót különítettek el: a gazdasági motiváció mellett a kritikus/tudatos fogyasztás, az élményfogyasztás, valamint a nosztalgia jelentek meg a turkálós vásárlások indítékaiként. Következésképpen a turkálással kapcsolatos egyéni preferenciák mentén olyan indítékokat találunk, amelyek egyrészt a fogyasztók kritikus, tudatos fogyasztói státuszát tükrözik, másrészt a turkálós vásárlások által nyújtott kellemes élményekkel függnek össze.

A fogyasztáskritikus, etikus, környezettudatos motivációk értelmében a fogyasztók morális, etikai meggyőződésből döntenek a turkálás vásárlások mellett (Bardhi–Arnould 2005; Franklin 2011; Waight 2013): ezek a fogyasztók úgy gondolják, hogy a turkálós vásárlásokkal csökkentik a hulladékot, meghosszabbítják a termékek élettartamát. Másrészt a radikálisabb motivációval rendelkező vásárlók azért is választhatják a használt termékeket, mert ezáltal kifejezhetik az általában vett fogyasztói társadalommal kapcsolatos kritikáikat, bojkottálhatják a túlermelést, a túlfogyasztást (Guiot–Roux 2010). Williams–Paddock (2003) azt is

megjegyzik, hogy ezek a tudatos fogyasztással kapcsolatba hozható motivációk összefüggnek a hivalkodó fogyasztással is: a turkálós vásárlások azt az üzenetet közvetítik, hogy a fogyasztók „helyesen” döntenek, hisz tisztában vannak a fenntarthatóság, a környezetvédelem problematikájával. Gregson–Crewe (2003) ezzel kapcsolatban azt találták, hogy a turkálókat preferáló fogyasztók sajátos szubkultúrát képeznek: azáltal, hogy turkálókban vásárolnak, a fogyasztók kifejezik a tömegfogyasztókkal szembeni elkülönülésüket, azt, hogy számukra az egyediség és/vagy a környezetvédelem fontos vásárlási szempontok.

A turkálás által nyújtott élményeket hedonista motivációkként írja le a szakma: azok a fogyasztók rendelkeznek ezekkel a motivációkkal, akik a turkálókat azért keresik fel, mert érdekesnek, izgalmasnak, kalandosnak érzik az ilyen boltokban történő vásárlást. Bardhi–Arnould (2005) szerint a hedonista motivációk kapcsolatba hozhatók a gazdasági motivációkkal is, hisz a turkálás nyújtotta kellemes élmények megvalósulása végső soron összekapcsolódik a turkálókban kínált termékek alacsonyabb árfekvésével. A fogyasztónak végső soron nemcsak arra van lehetősége, hogy nézelődjön és szórakozzon, hanem arra is, hogy ténylegesen megvásárolhassa azokat a termékeket, amelyeket vonzóknak talál.

A turkálási élményhez egész sor motiváció köthető: a különleges, egyedi termékek felkutatása (Mitchell–Montgomery 2010; Guiot–Roux 2010), a régi korok, termékek iránti nosztalgia (Roux 2006) – amelyek együttesen magyarázzák a vintage divattermékek iránti fogyasztói keresletet (Gregson–Crewe 2003; Palmer–Clark 2005). A turkálási élményt egyes fogyasztók a társadalmi interakcióval kapcsolják össze: gyakran a turkálás csoportosan történik, barátokkal, családtagokkal keresik fel a vásárlók a boltokat, a vásárlás, nézelődés közben csevegnek egymással, így a turkálóba járás a szabad idő eltöltésének kellemes módját képezi (Williams–Paddock 2003; Guiot–Roux 2010; Laitala–Klepp 2018). Gregson–Crewe (2003) azt is megemlíti, hogy a turkáláshoz kapcsolható társadalmi interakció nemcsak a konkrét vásárláskor valósul meg, hanem a vásárlás előtt és után is megjelenik, amikor szóbeszéd-marketing formájában a fogyasztók megosztják a turkálókkal kapcsolatos tapasztalataikat (pl. hol, milyen termékeket érdemes keresni). Kutatásunkban kitértünk ezeknek az élményeknek a vizsgálatára, így megkérdeztük azt, hogy a kérdezett kikkel szokta felkeresni a turkálókat, illetve a turkálással kap-

csolatos motivációk közé is beemeltük azokat az indítékokat, amelyek az élményekkel hozhatók kapcsolatba.

Természetesen ezek a motivációk nem zárják ki egymást, és a fogyasztóknak egyszerre többféle indítékuk lehet a turkálók felkeresésére (Bardhi–Arnould 2005; Laitala–Klepp 2018). Ugyanakkor azt is fontos szem előtt tartani, hogy a turkálótól való távolmaradásnak is legalább ennyire széles körű motivációi vannak (Laitala–Klepp 2018), kezdve a higiéniával kapcsolatba hozható félelmektől a társadalmi megbélyegzésig. Kutatásunkat olyan fogyasztók körében végeztük, akik változó gyakorisággal ugyan, de szoktak turkálóknál vásárolni, így nem tértünk ki a turkálókat övező távolmaradással kapcsolatos motivációk vizsgálatára. Megkérdeztük viszont azt, hogy milyen típusú üzletekben szoktak vásárolni, a higiéniával kapcsolatban pedig érdeklődtünk arról, hogy a vásárlás után milyen „megfosztási rituálét” (*rituals of divestment* – Gregson–Crewe 2003) alkalmaznak a fogyasztók abból a célból, hogy a vásárolt termékekből „kitöröljék” az előző tulajdonosra utaló jegyeket.

Ezzel kapcsolatban az is érdekes kérdés, hogy melyek azok a termékek, amelyek tabuként tematizálhatók: korábbi kutatások jelezték, hogy a testnedvekkel közvetlen kapcsolatba kerülhető termékek tabuként jelennek meg a turkálók piacán, így a fehérneműk, illetve azok a termékek, amelyek foltosak, nem igazán kerülnek megvásárlásra (Gregson–Crewe 2003). Erre vonatkozóan azt vizsgáltuk, melyek azok a termékek, amelyeket leginkább meg szoktak vásárolni a kérdezettek a turkálókból.

A kutatás módszere és kérdései

Kutatásunkban² online kérdőíves vizsgálattal tártuk fel a használt ruházati termékekkel kapcsolatos fogyasztási szokásokat a Hargita, Kovászna és Maros megyei lakosság körében. Az adatfelvétel 2020. június 4–19. között zajlott. Az online kutatás az ún. nyitott kutatás típusához tartozott, a kérdőívhez közösségi oldalakon elhelyezett link formájában lehetett hozzáférni. Mint ismeretes (pl. Leiner 2016), az ilyen típusú kutatások egyik hátránya a kutatói kontroll hiánya, hisz bárki hozzá-

2 A kutatást az Egyetemi Kutatási Program keretében elnyert *Új fogyasztói gyakorlatok a közösségi hálózatok korában* című pályázat során végeztük.

férhet a megosztott kérdőívhez, a minta mérete és összetétele így nem, vagy nehezen kontrollálható. Ezen hátrányok kiküszöbölésére jelentős hangsúlyt fektettünk az adattisztítás során, kiszűrve azokat a válaszolókat, akik nem feleltek meg pl. a lakóhelyre vonatkozó kritériumoknak, akik nem válaszoltak minden kérdésre stb. Az adattisztítás nyomán végül a 441 válaszolóból 381 személy képezte azt a végső adatbázist, amely elemzésünk tárgya. A kutatás jellege miatt az eredmények nem általánosíthatók a vizsgált térség lakosaira, kutatásunk nem reprezentatív. Ennek ellenére kutatásunk megfelel ama elvárásnak, hogy előzetes képet alkossunk a használtruha-vásárlás székellyöldi gyakorlatairól.

A kutatáshoz használt kérdőív 29 kérdést tartalmazott. Ezek egy része a válaszolók szociodemográfiai jellemzőit vizsgálta, míg a további kérdések a használtruha-vásárlással kapcsolatos vásárlási gyakorlatokra vonatkoztak. Utóbbiak megfogalmazásában segítséget nyújtottak azok a korábbi nemzetközi és magyarországi vizsgálatok, amelyek hasonló témákban készültek. Így pl. a vásárlási gyakorlatokkal kapcsolatos kérdésekhez Várnai (2018), valamint Balsa-Budai–Kiss (2019) magyarországi kutatásaira, Gregson–Crewe (2003) nemzetközi vizsgálatára támaszkodtunk, míg a vásárlási motivációkra vonatkozó kérdéseket a Guiot–Roux (2010) motivációs skálájának rövidített változatával vizsgáltuk. Kutatásunkhoz kiindulópontokat jelentett az a kvalitatív vizsgálat is, amely interjúk segítségével vizsgálta a székellyöldi használtruha-vásárlással kapcsolatos fogyasztói szokásokat (Nistor 2021).

Ezen vizsgálatok mentén az is lehetővé vált, hogy előfeltevéseket foglalmazunk meg, de ezeket a minta sajátosságai miatt is (pl. nem reprezentatív, nem általánosítható érvényű eredmények) nem kezeltük a székellyöldi használtruha-vásárlásokkal kapcsolatos rigorózus hipotézisekként, így sokkal inkább nyitva hagytuk azokat a kérdéseket, amelyekre elemzésünkben válaszokat kerestünk:

- Milyen gyakorisággal és milyen anyagi ráfordítás mellett látogatják a válaszolók a használt ruhákat kínáló üzleteket?
- Melyek a legnépszerűbb/kevésbé népszerűbb termékek, amelyeket turkálókiből vásárolnak meg?
- Milyen fontosabb motivációk vezérlik a turkálós vásárlásokat, és ezek nyomán inkább a szűkösség vagy a reflexív fogyasztói attitűdök mentén írható le a vásárlási gyakorlat?

– Mennyire képez a turkálás társadalmi cselekvést, illetve kik képezik a turkálós vásárlások kedvezményezettjeit?

Jelen elemzésben főleg leíró statisztikával mutatjuk be a kutatás eredményeit (lásd még Bálint et al. 2020), illetve a motivációk kapcsán a faktorelemzés eredményeire is kitérünk (lásd még Nistor–Bálint 2021).

A kutatás eredményei

A kitöltők szociodemográfiai háttere

A kutatás alapmegoszlásait részletesen ismertettük korábban (Bálint et al. 2020), így jelen írásban csak néhány jellemzőre térünk ki. A kérdőívre érvényesen válaszoló 381 személy átlagéletkora 35,06 év, tehát jóval alacsonyabb, mint a romániai átlagéletkor (2020. január 1-jén a Nemzeti Statisztikai Hivatal adatai szerint 41,7 év volt a romániai lakosság átlagéletkora). Ez a viszonylag fiatal válaszadói népesség a kérdőíves vizsgálat online jellegéből adódik, hiszen az idősebb korosztály kevésbé van jelen az online térben. Ezt tükrözik a terjedelem mutatói is: a legfiatalabb válaszadó 17, a legidősebb pedig 70 éves, így a terjedelem 53 év.

A releváns válaszadók szinte mind nők (96,6 százalék), mindössze 13 férfi töltötte ki a kérdőívet. Ennek okát a téma jellegében kereshetjük: a nőket nagyobb arányban jellemzik a turkálós ruhavásárlások (pl. Chahal 2013), a használt ruha-boltok kínálata is főként a nőket célozza meg (Várnai 2018), így valószínűleg a témaérinthettség a nők nagyobb válaszadási hajlandóságát idézte elő (Groves et al. 2000). A kutatásban részt vevő személyek között, a többi online kérdőíves vizsgálatokhoz hasonlóan, a nők és fiatalok mellett felülreprezentáltak a magasabb iskolai végzettségűek is, így nem meglepő, hogy a legtöbben (52,5 százalék) szellemi munkát végző, irodai alkalmazottak.

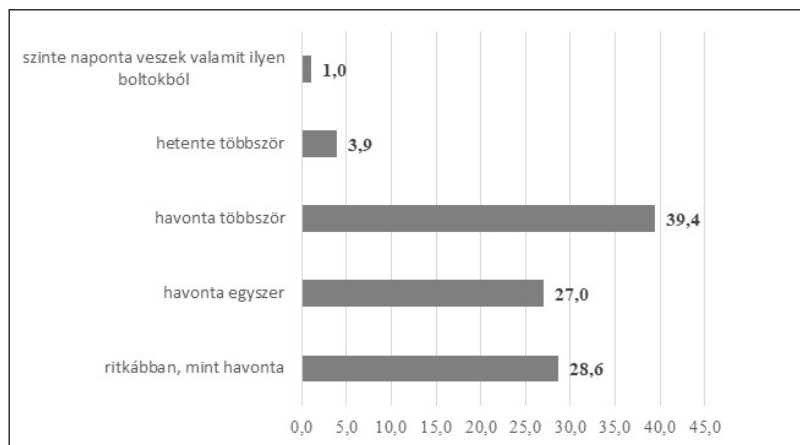
A kérdezettek több mint felének (55,4 százalék) van gyereke, körükben az átlagos gyerekszám 1,82 fő. A háztartások anyagi helyzetének feltérképezésére egy objektív és egy szubjektív változót használtunk. Az objektív változó a háztartás havi nettó bevételének nagyságát kérdezte

egyenlő osztályköz-hosszúságú intervallumok segítségével (kivételt képezett az utolsó, 10 001 lej feletti jövedelmi sáv, amely nyitott osztályközű volt). Az osztályközéppel becslött intervallumok alapján a havi bevételek átlaga 4810,44 lej. A háztartások fele 4500 lej alatti, a másik fele pedig 4500 lej feletti bevételből gazdálkodik, a legtöbb háztartás szintén 4500 lejből költekezik. A normál eloszláshoz képest kicsivel több az alacsony bevételű háztartás és több a 4500 lej körüli bevételből élő háztartás (a bevételek jobban tömörülnek a középértékek körül). Mivel a háztartás havi bevétele nem veszi figyelembe a háztartásban élők számát, a továbbiakban használt elemzésekben az egy főre jutó havi nettó bevétellel dolgoztunk: az egy főre jutó havi nettó átlagbevétel 1695,65 lej/fő. A legtöbb háztartásban egy személyre 1500 lej nettó bevétel jut havonta, a háztartások fele 1375 lejnél kevesebb, a másik fele pedig ennél az összegnél több bevételt szánhat egy háztartástagra. A legkisebb egy főre jutó összeg 250 lej, a legnagyobb pedig 6500 lej. Az anyagi helyzet szubjektív megítélése ennél pozitívabb képet fest: a 10 fokú szegény-gazdag család skálán (1 – szegény, 10 – gazdag) a 381 releváns válaszadó által regisztrált átlagérték 6,17, vagyis a közepesnél jobb. A legalacsonyabb érték a 3-as (1,6 százalék jelölte), és két-két olyan személy is van, aki 9-es, illetve 10-es szintre (egyértelműen gazdag) értékelte a családja anyagi helyzetét.

A településtípus szerinti megoszlás a városon élők túlreprezentáltságát jelzi: a releváns válaszadók több mint kétharmada városon él (67,2 százalék), közel egyharmada pedig vidéken (32,8 százalék). Megyék szerinti bontásban a Hargita megyeiek vannak többségben (63,5 százalék), ezt számosságban a Kovászna megyeiek (28,3 százalék) követik, a sort pedig a Maros megyei kitöltők (8,1 százalék) zárják.

Használtruha-vásárlási szokások

A használtruha-vásárlás gyakoriságai azt jelzik, hogy a válaszolók kétödöde havonta többször vásárolt használt ruházati termékeket, további egynegyedük havonta egyszer, és ehhez hasonló azok aránya, akik ritkábban, mint havonta vásárolnak ilyen termékeket, de olyan válaszolókat is találunk, akik hetente többször vagy szinte naponta vásárolnak valamit használtruha-boltokból (1. ábra).

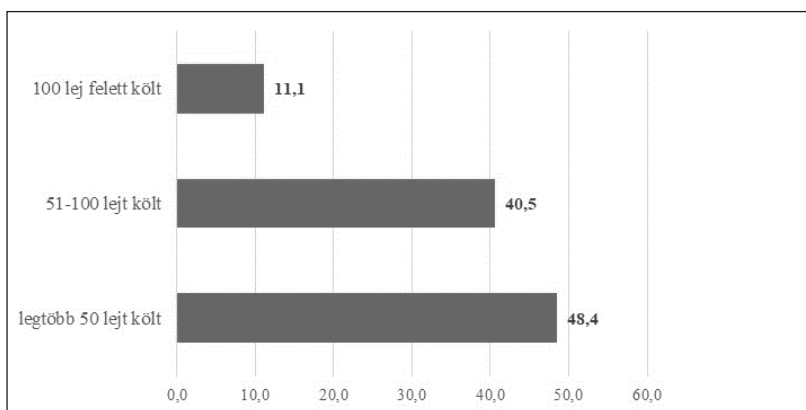
1. ábra. A turkálás gyakorisága (százalékban)

A vásárlás összevont gyakorisága szignifikáns³ összefüggést mutat a kérdezett nemével: a szakirodalomban leírtakhoz hasonlóan (pl. Chahal 2013) a nők körében magasabb (45,4 százalék) azok aránya, akik havonta többször vagy ennél gyakrabban vásárolnak, szemben a férfiakkal, ahol ez az arány 15,4 százalék. A használt ruha-boltokban történő vásárlás gyakorisága azonban nincs szignifikáns kapcsolatban a többi szociodemográfiai változóval: úgy tűnik, hogy a válaszolók körében az életkor, az anyagi helyzet, a családi állapot, a gazdasági aktivitás vagy a település típusa nem határozza meg érdemben a turkálás gyakoriságát.

A használt ruha-vásárlás elsősorban használt ruhákat kínáló üzletekben történő vásárlást jelent, a válaszolók közel háromnegyede (73,0 százalék) gyakran vagy nagyon gyakran vásárol ezekről a helyekről. A használt ruhák olyan alternatív terei, mint a közösségi oldalak (14,7 százalék gyakran vagy nagyon gyakran innen vásárol) vagy az ócskapiac, ahonnan a válaszolók egytizede vásárol gyakran vagy nagyon gyakran (10,4 százalék) tehát kevésbé népszerűek. Érdekes viszont, hogy a kérdőívre válaszolók egyhatede (17,5 százalék) a felsorolt lehetőségeken kívül más helyekről is vásárol, különböző gyakorisággal. Ezek közül első helyen szerepel az informális, másodkézből történő vásárlás, ami gyakran barátokat, ismerősöket, kollégákat,

3 $p=0,03$, $\chi^2 = 4,577$.

szomszédokat jelent (a kérdésre válaszolók fele). Ezen kívül vásárolnak különböző börzéken (pl. bababörze), vásárokon (pl. garázsvásár), de vannak olyan személyek is, akik az egyház vagy a Caritas által szervezett használtruha-kiárusításon vásárolnak. Ezek az adatok egybecsengenek a szakirodalom azon megállapításaival, hogy a turkálásnak változatos terepei vannak (Laitala–Klepp 2018), de a hagyományos kereskedelemre hajazó, a klasszikus ruházati üzletekhez hasonló boltok egyre népszerűbbek (Gregson–Crewe 2003). A jelen kutatást megelőző kvalitatív vizsgálat eredményei is azt mutatják, hogy a térség lakosai kedvelik a szépen elrendezett, „vállfás” turkálókat, amelyekbe belépve az az érzése támad a vásárlónak, hogy nem is használt ruhák között nézelődik (Nistor 2021).

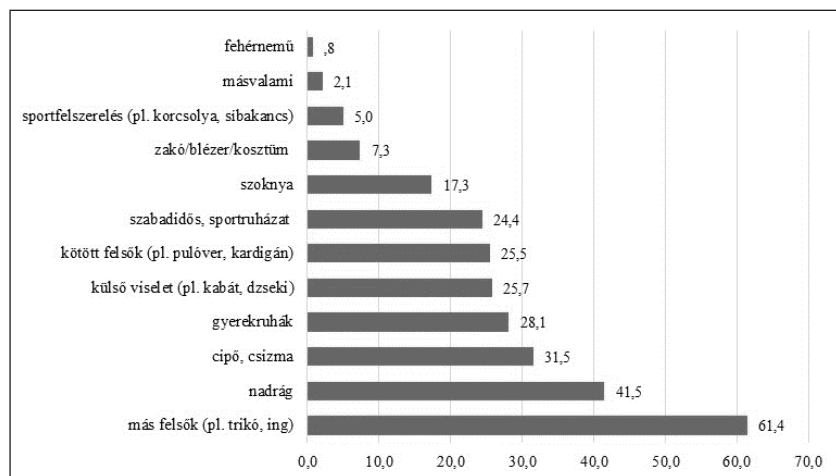

2. ábra. Egy turkálós vásárlás során elköltött pénzmennyiség nagysága (százalékban)

A válaszolók több mint egyharmada (38,4 százalék) egy alkalommal 26–50 lej közötti összegre vásárol, ezt követik a 76–100 lej között vásárlók (20,8 százalék), valamint az 51–75 lej között vásárlók (19,7 százalék). A válaszolók egytizede kevesebb mint 25 lej költ egy-egy alkalommal. Olyanokat is találunk, akik 101–125 lej között vásárolnak, és előfordul a 125 lej feletti vásárlás is (5,8 százalék). A turkálások során elköltött pénzmennyiség jobb megítélése érdekében osztályközéppel becsültük a kérdőívben szereplő intervallumokat. Az ilyen módon becsült elköltött pénzmennyiség átlaga 61,79 lej. A legkisebb összeg, amelyet egy turkálás alkalmával elköltenek, 12,5 lej, míg a legnagyobb összeg 250,5 lej (szórás

36,85). Az összevont kategóriák szerint azt láthatjuk, hogy a válaszadók közel fele (48,4 százalék) legtöbb 50 lejt költ általában egy turkálás során, de jelentős (40,5 százalék) azok aránya is, akik 51–100 lej között költenek egy ilyen alkalommal (2. ábra). A válaszolók egytizede általában 100 lejnél nagyobb összeget költ el egy-egy használt termék vásárlásakor. Ezek az adatok valószínűsítik, hogy esetünkben a turkálós vásárlásoknak elég erős anyagi okai, illetve korlátai lehetnek, hisz a többség viszonylag kevés összeget fordít ezekre a vásárlásokra.

A 3. ábra a használt ruházati termékek „népszerűségi” listáját mutatja meg. A korábbi nemzetközi adatok (Gregson–Crewe 2003; Roux–Korchia 2006), valamint a térségben végzett kvalitatív vizsgálat (Nistor 2021) nyomán (amelyből kiderült, hogy „a turkálásnak is vannak határai”) nem meglepő, hogy a fehérneműk a legnépszerűtlenebb termékek, hisz ezeknél a tárgyaknál a legnehezebb a korábbi tulajdonosra utaló jegyek eltávolítása; a mások testnedveivel való potenciális érintkezés tabuja tehát mélyrehatóan behatárolja a turkálás lehetőségeit.

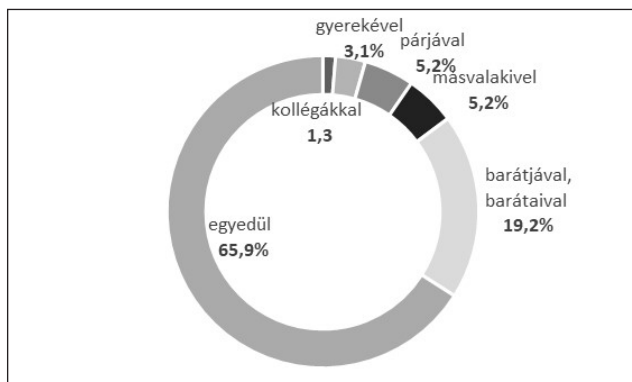
3. ábra. A három leggyakrabban vásárolt használt ruházati termék (százalékban)

A kutatás egy másik kérdése a turkálóból megvásárolt termékek használat előtti kezelésére, tisztítására, az ún. „megfosztási rituálékra” (Gregson–Crewe 2003) vonatkozott. Ahogyan a 381 érvényes válaszadó adataiból

megtudtuk, a turkálókban vásárolt darabokat a megkérdezettek több mint kilencszázada (94,5 százalék) viselés előtt általában kimossa. Mindössze tízen (2,6 százalék) viszik általában tisztítóba használat előtt a ruhákat, további hét személy mosás, tisztítás nélkül elkezdte hordani, mivel a turkálóban csak fertőtlenített ruhák vannak, és további 4 fő csak új ruhákat vásárol, amiket nem szokott tisztítani viselés előtt. Egyértelmű tehát, hogy a válaszolók nagy gondot fordítanak az előző viselés nyomainak eltüntetésére, és amint ezt a kvalitatív adatok is jelzik (Nistor 2021), igyekeznek elkerülni azoknak a termékeknek a megvásárlását, amelyek esetében az előző tulajdonos lenyomatai túlságosan evidensek (pl. kitérdelt nadrág, kinyúlt pulóver, valamilyen intézményre utaló jelvény, hímzés, logó, esetleg foltok).

A turkálás mint társas cselekvés: kivel és kinek?

A válaszolók közel kétharmada egyedül szokott turkálni, a maradék egyharmad társas közegben teszi ezt: barátokkal, családtagokkal, kollégákkal közösen jár turkálóba (4. ábra).

4. ábra. Leggyakrabban kivel szokott turkálni? (százalékban)

Az egyedül vagy másokkal való turkálás szignifikáns összefüggést⁴ mutat a kérdezettek nemével: a nők közel kétszer akkora arányban turkálnak egyedül, mint a férfiak. Bár igen alacsony a férfi kitöltők száma (13 fő), az adatok azt jelzik, hogy a férfiaknak csak kevés hányada (ke-

vesebb mint egyharmada) szokott egyedül használtruha-üzletekben vásárolni. Ugyanakkor erős a vizsgált változó életkorral való összefüggése⁵ is, hiszen ahogyan várható volt, a 35 évnél fiatalabbaknak jóval kisebb aránya (54,2 százalék) szokott egyedül vásárolni, mint az idősebb korosztályé (78,9 százalék). Hasonló tendenciát mutat az iskolai végzettség szerinti bontás is:⁶ a felsőfokú végzettségűek nagyobb arányának jelent inkább egyéni tevékenységet a turkálás (70,5 százalék), mint a felsőfokú végzettséggel nem rendelkezőknek (56,1 százalék). Szintén ez állítható a gazdaságilag aktívakra is:⁷ a gazdaságilag aktívak háromnegyede (74,9 százalék) turkál egyedül, míg az inaktívaknak csak kevesebb mint fele (44,0 százalék). Mindezek után nem meglepő, hogy az egy főre jutó havi nettó bevétel szerinti átlag feletti szinten élők több mint 10 százalékkal nagyobb arányban turkálnak egyedül, mint az átlag alatti gazdasági helyzetben lévők.⁸ A városon és vidéken, illetve a három megyében élők között nincs szignifikáns különbség ebben a tekintetben.

Ezek az eredmények egybecsengenek azzal a szakirodalomban (Tauber 1972) már dokumentált tényállással, hogy a vásárlás nem csak kimondottan vásárlási céllal történik: akárcsak bármely más üzletbe járásnak, a turkálásnak is megvan a társas kikapcsolódás, a nézelődés jellege. Gyakran csak pusztán hedonista motivációból térünk be ezekbe a boltokba: körülnézni, beszélgetni, esetleg, ha úgy adódik, vásárolni is. Adataink azt mutatják, hogy ez a fajta társas kikapcsolódás a fiatalabb, a gyengébb anyagi helyzetben lévők esetében hangsúlyosabb. Hasonló eredményekre jutottak Williams–Windebank (2002), akik szerint a fogyasztói társadalomhoz kevésbé felzárkózott, ún. kirekesztett (*excluded*) fogyasztók esetében erős a turkálókval kapcsolatos társas kikapcsolódás, a nézelődés, az ún. „pláza-aktivitás”. A kapcsolódó, kvalitatív kutatásunk (Nistor 2021) eredményei ugyanakkor azt is mutatják, hogy a turkálók mind a társas, mind az egyéni kikapcsolódásra alkalmasak: a székelőföldi interjúalanyok esetében az derült ki, hogy amikor egyedül tér be a vásárló a turkálókba, akkor ezt teheti jutalmazási céllal: pl. egy-egy fárasztó nap után, amikor egyfajta meditációként, szemlelgetetesként éli meg a helyzetet. Racionálisabb indítékok is fellelhetők: amikor nyugodtan szeretne nézelődni, vagy körütekintően meghozni egy vásárlási dön-

5 $p=0,00$, $\chi^2 = 25,690$.

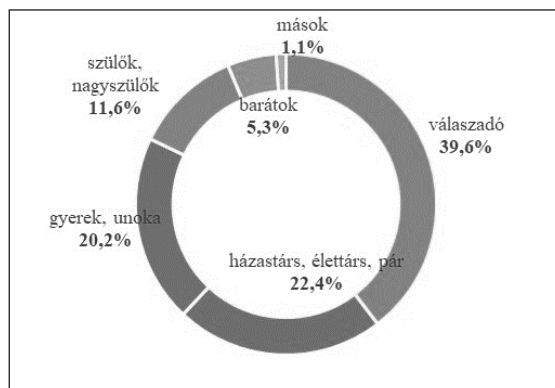
6 $p=0,005$, $\chi^2 = 7,732$.

7 $p=0,000$, $\chi^2 = 31,854$.

8 $p=0,022$, $\chi^2 = 5,212$.

tést, a kérdezett ugyancsak dönthet a magányos turkálás mellett. Ezzel ellentétben állnak azok, akik éppen a racionális döntés végett szeretnék kikérni mások véleményét, és így akkor is barátokkal, családtagokkal mennek turkálókba, amikor kimondottan vásárlási céllal, és nem csak a pusztá nézelődés végett térnek be ezekbe a boltokba.

Arra is megkértük a válaszadókat, hogy 6 kategória közül jelöljék meg azt vagy azokat a személyeket, aki(k)nek általában a turkálókban vásárolni szokott. Az összesített válaszokból azt látjuk, hogy a legtöbben általában maguknak vásárolnak turkálós termékeket. A vásárlás további kedvezményezettjei a házastársak, élettársak, párok, majd a gyerekek és unokák következnek. A felsoroltakon kívüli távolabbi személyeknek mindössze 10-en, barátoknak pedig 50-en (5,3 százalék) vásárolnak (5. ábra).

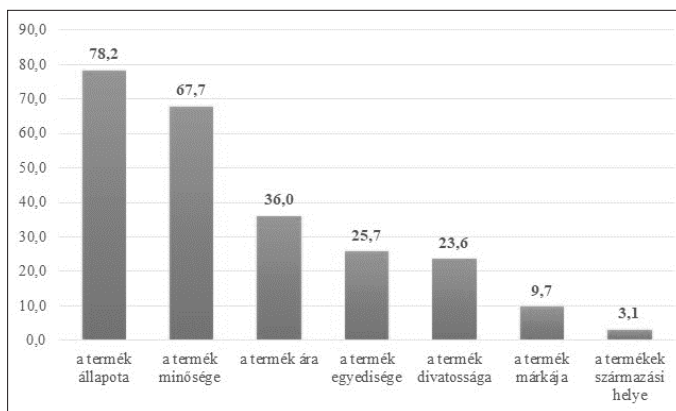
5. ábra. *A használtruha-vásárlás célcsoportjai (százalékban, N=952)*

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy mindennemű társas töltete mellett, a turkálás végső soron eléggé intim cselekvés, mivel kedvezményezeti köre ritkán lépi túl a közvetlen családot. Ezzel kapcsolatban érdemes említést tenni arról a szakirodalomban (Roux–Korchia 2006; Laitala–Klepp 2018) leírt helyzetről, hogy a turkálás, növekvő népszerűsége ellenére, még mindig egy társadalmilag vitatott cselekvést képezhet: a turkálós termékek viszonylag alacsonyabb ára, a termékek használt jellege miatt az innen vásárlókat gyakran megbélyegezhetik, így a társadalmi státuszukra nézve kockázatos lehet ennek a cselekvésnek

a felvállalása. Éppen ezért a családon túl nem jellemző dolog (a szoros baráti kört leszámítva) a turkálóból származó ajándék sem.

A turkálós termékek jellemzői

A válaszolóknak egy 1–5 fokozatú skálán (1 – egyáltalán nem fontos, 5 – teljes mértékben fontos) kellett megjelölni, hogy hét termékjellemző közül melyek képezik a termékvásárlás legfontosabb kritériumait. Amint ez a 6. ábrán is látható, a termék állapota képezi a vásárlás legfontosabb kritériumát, ezt követi a termék minősége (6. ábra). A legkevésbé fontos ruhavásárlási szempont a termék származási helye, második legkevésbé fontos pedig a termék márkája. A prioritási listán, a 4. és 5. helyen a termék egyedisége, illetve a termék divatossága szempontok állnak.

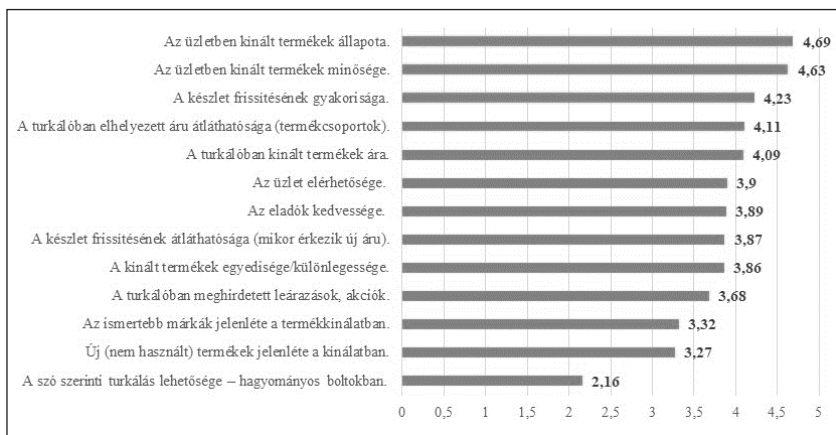

6. ábra. A használt ruha-vásárlás legfontosabbnak jelölt termékjellemzői
(a „teljes mértékben fontos” válaszok aránya)

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a kedvező ár korántsem elégséges kritérium a turkálós vásárlásra nézve: a vásárlás csak akkor valószínű, ha a kedvező ár megfelelő termékminőséggel és jó állapotban lévő termékkel társul. Ugyanakkor a reflexív fogyasztással összekapcsolható kritériumok (pl. egyedi termék, divatos termék) kevésbé fontosak, mint az előző három kritérium, ami arra enged következtetni, hogy a válaszolók körében a turkálás még sokkal inkább szükség-magyarázatokkal

hozható kapcsolatba, hisz inkább azért választanak ki egy terméket, mert kedvező az ára és jó a minősége, mintsem azért, mert egyedi vagy divatos, és emellett még kedvező áru is. Érdekes a márka helyzete is: a szakirodalom (Gregson–Crewe 2003) dokumentált egy olyan fogyasztói kört, amelyik elsősorban márkás termékek kedvező árulélőhelyeként tekint a turkálókra. Esetünkben a márkatudatos fogyasztók kisebbségben vannak, hisz a válaszolók csupán tíz százaléka jelölte meg a márkát a termék-választás fontos kritériumaként. Ezek az eredmények egybecsengenek a kvalitatív kutatásunk (Nistor 2021) eredményeivel: az interjúalanyok ugyancsak azt vallották, hogy a kedvező ár mellett kedvező minőséggel is rendelkeznie kell egy turkálós terméknek, és a márkás ruhadarab sem mentesül ezen elvárások alól: csak akkor kerül megvásárlásra, ha a márkás termék jó állapotú és kedvező árban kínált.

Ezekkel az eredményekkel cseng egybe a kutatás egy másik kérdése, amely a használsruha-üzlet kiválasztási szempontjait mérte fel. Ahogyan a 7. ábra átlagértékei jelzik, a 13 felsorolt tényező közül a válaszadók az üzletben kínált termékek állapotát és minőségét találták a legfontosabbnak. A szó szerinti turkálás, az új (ún. *outlet*) termékek és az ismertebb márkák termékkínálatban való jelenléte képezték a legkevésbé fontosként megjelölt üzletválasztási szempontokat.

7. ábra. A használsruha-üzlet kiválasztási szempontjainak fontossága (átlagértékek, 1 – egyáltalán nem fontos, 5 – teljes mértékben fontos)

A válaszolóknak világos elvárásai vannak a használtruha-üzletekkel kapcsolatban, és ennek az elvárásnak legfontosabb része a higiénia, a termékek állapotára, az üzlet környezetére, átláthatóságára vonatkozik. A legfontosabb kritérium nem az, hogy a boltban alacsony áron legyenek elérhetőek a termékek, hanem az, hogy hívogató legyen a bolt, amit elsősorban az átlátható termékkínálattal, a minőségi, jó állapotú termékekkel lehet elérni. A szó eredetét képező hagyományos turkáló, ahol szó szerint ruhakupacokban szokás turkálni, a válaszolók számára nem vonzó, így a preferált turkáló – ahogy ezt már említettük korábban is – egy olyan bolt, ami termékelhelyezésében és kínálatában hasonlít a hagyományos, új termékeket kínáló üzletekhez. Hasonló eredményeket jeleztek korábbi nemzetközi kutatások is (pl. Mitchell–Montgomery 2010): a használt ruhát vásárló közönség egyre kritikusabb, nemcsak a termékekkel szemben, hanem az üzletek kinézetével, általános atmoszférájával szemben is.

A vásárlás motivációi

A kutatás célkitűzései között szerepelt a használtruha-vásárlás mögöttes okainak a feltérképezése. Ebből a célból Guiot–Roux (2010) motivációs skálájának adaptált, rövidített változatát használtuk a kérdőívben: 19 motiváció esetében kellett megjelölni, hogy egy 1–5 fokozatú skálán, mennyire fontos a kérdezettnek az adott motiváció (1 – egyáltalán nem fontos, 5 – teljes mértékben fontos). Az előbbi adatokból már sejteni lehetett, hogy a másodkézből történő vásárlás elsődleges oka a kedvező ár-érték arány: a válaszolók többsége (78,7 százalék) úgy gondolja, hogy turkálókban jó áron tud hozzájutni jó minőségű termékekhez (8. ábra). A vizsgált alanyok számára a használtruha-boltokból történő vásárlás jó lehetőséget kínál egy-egy márkás ruhadarab kedvező áron történő beszerzésére (57,2 százalék értett egyet ezzel a kijelentéssel), valamint az egyedi, különleges termékekhez való hozzájutásra (a válaszolók 50,7 százaléka egyetértett vagy teljes mértékben egyetértett a kijelentéssel). A válaszolók közel fele (45,4 százalék) azért vásárol turkálóban, mert támogatja az újrahasznosítást, a hulladék csökkenését, de nagyon hasonló arányban (45,1 százalék) vannak azok is, akik azért vásárolnak turkálóban, hogy több terméket tudjanak megvásárolni anélkül, hogy a termékek árát kellene figyelniük. A válaszadók egyharmada (34,9 százalék) számára a turkálás segít a jobb kedv elérésében, de nem elhanyagolható azok aránya (30,4 százalék) sem, akik anyagi nehézségek miatt

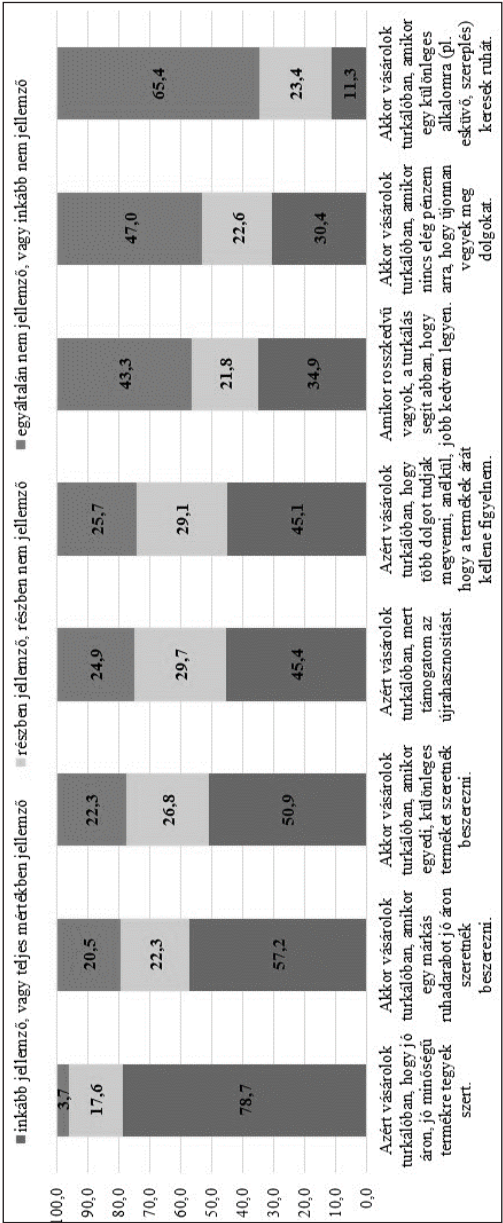
részesítik előnyben a használt termékek vásárlását. Jóval kevesebben (11,3 százalék) vannak viszont azok, akik azért vásárolnak turkálóban, mert egy különleges alkalomra keresnek ruhát.

A turkálás további motivációinak feltárására egy tizenkilenc kérdésből álló ordinális változósztetet állítottunk össze, amelynek átlagértékeit a 9. ábra mutatja. A használsruha-üzletekben való vásárlás legfontosabb oka az új termékek nagyon olcsón való megvásárlása, ezt pedig az egy adott összegért több termék megvásárlásának lehetősége követi. A harmadik helyen szerepel a turkálókban vásárolt termékek ritkasága (hagyományos boltokban nem lehet megvásárolni azt a terméket), amit a hagyományos üzletek termékeinek túlárázottsága és a turkálós áru egyedisége követ. Az utolsó két helyen a fogyasztói társadalmon való bosszúállás lehetősége és a régebbi korok divatjának vonzósága szerepel.

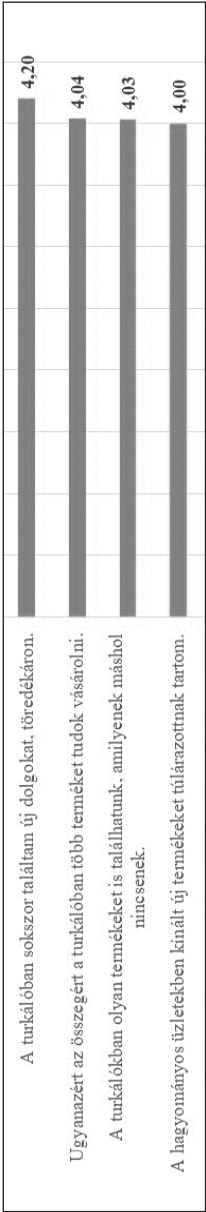
Faktorelemzéssel is megvizsgáltuk az egyes motivációkat (lásd részletesen Nistor–Bálint 2021). A főkomponens-elemzéssel és Varimax rotálással nyert végső faktormodell⁹ 15 változót tartott meg az eredeti 19-ből (négy változó több faktoron is magas faktorszórával szerepelt), és egy ötfaktoros motivációsztetet eredményezett (1. táblázat).

A motivációs dimenziók egybecsengenek a szakirodalmi részben bemutatott korábbi nemzetközi eredményekkel (pl. Bardhi–Arnould 2005; Laitala–Klepp 2018), illetve a Guiot–Roux (2010) által kidolgozott *Second-hand Shoppers' Motivation Scale* eredményeivel. Igaz ugyan, hogy jelen kutatásban az eredeti skála adaptált, módosított verziójával dolgoztunk és öt motivációs faktort találtunk, de ez az öt dimenzió az eredeti skálának megfelelő motivációs dimenziók irányába mutat, hisz Guiot–Roux (2010) is a stimuláció/hedonizmus dimenzió alá rendezi a turkálással kapcsolatos nosztalgia, interakció és egyediség faktorokat. Elmondhatjuk tehát, hogy a turkálásnak gazdasági/szűkösségi, környezetvédelmi, illetve olyan jellegzetes egyéni indítékai vannak, amelyek a turkálási kontextussal, az ott talált termékek jellemzőivel függnek össze, és ezért a turkálási élményhez kapcsolhatók. Így eredményeink azt jelzik, hogy – legalábbis a válaszolók esetében – a székellyöldi turkálás motivációi nem csak gazdasági jellegűek. A használsruha-vásárlást alapvetően valóban az anyagi megfontolás motiválja, viszont emellett körvonalazható egy sor olyan más indíték, amelyek mentén valószínűsíthetünk további turkáláshoz köthető szubkultúrákat (lásd bővebben: Nistor–Bálint 2021).

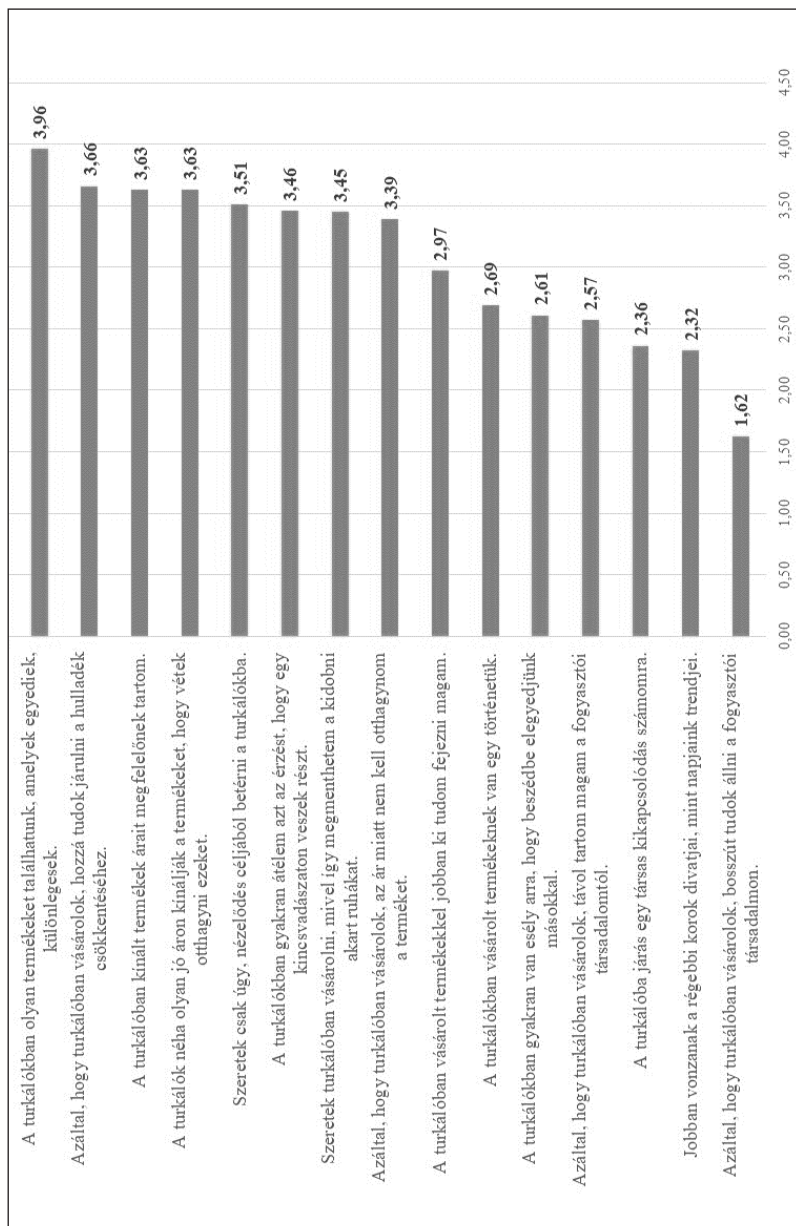
9 KMO=0.798; Bartlett's Test of Sphericity: approx. Chi-Square=1956.237, p=0.000; az öt faktor az eredeti változók varianciájának 68,55%-át magyarázza.

8. ábra. A használt ruha-vásárlás motivációi (százalékban)

9a. ábra. A turkálás motivációi (átlagértékek, 1 – egyáltalán nem értek egyet, 5 – teljes mértékben egyetértek)

9b. ábra. A turkálás motivációi (átlagértékek, 1 – egyáltalán nem értek egyet, 5 – teljes mértékben egyetértek)

1. táblázat. A turkálási motivációk faktorelemzésének eredménye**1. Gazdasági, szűkösségi motivációk**

Ugyanazért az összegért a turkálóban több terméket tudok vásárolni, mint a hagyományos boltokban.

A turkálók néha olyan jó áron kínálják a termékeket, hogy vétek otthagyni ezeket.

Azáltal, hogy turkálóban vásárolok, átélhetem az érzést, hogy az ár miatt nem kell otthagynom a terméket a boltban.

A turkálóban sokszor találtam új dolgokat, töredékáron.

A turkálóban kínált termékek árait megfelelőnek tartom.

A hagyományos üzletekben kínált új termékeket túlázottnak tartom.

2. Kritikus, környezettudatos motivációk

Azáltal, hogy turkálóban vásárolok, hozzá tudok járulni a hulladék csökkentéséhez.

Szeretek turkálóban vásárolni, mivel így megmenthetem a kidobásra ítélt, de jó állapotban lévő ruhadarabokat.

Azáltal, hogy turkálóban vásárolok, távol tudom tartani magam a fogyasztói társadalomtól.

3. Egyediség-motivációk

A turkálóban olyan termékeket is találhatunk, amilyenek nem lelhetők a hagyományos boltokban.

A turkálóban olyan termékeket találhatunk, amelyek egyediek, különlegesek.

4. Társadalmi interakcióval kapcsolatos motivációk

A turkálóban gyakran van esély arra, hogy beszédbe elegyedjünk másokkal.

A turkálóba járás egy társas kikapcsolódás számomra.

5. Nosztalgia- és önkifejezés-motivációk

Jobban vonzanak a régebbi korok divatjai, mint napjaink trendjei.

A turkálóban vásárolt termékekkel jobban ki tudom fejezni magam.

Korábbi elemzésünk (Nistor–Bálint 2021) érdekessége az is, hogy pl. a turkálás mint kincskeresési élmény, a turkáló mint nézelődési terep, amelyek jellemzően a hedonista fogyasztási dimenzió jellemző komponensei, esetünkben minden faktorhoz magas skálával tartoznak. Ez az eredmény egyúttal azt is jelzi, hogy a turkálás eme stimulatív, kalandos eleme alapvetően meghatározza a válaszadóink turkálási cselekvését, így pl. összekapcsolódik a szűkösség-motivációval is. Hasonlókat jeleztek a magyarországi kutatási eredmények is, amelyek szerint a használt ruha-vásárlás nemcsak anyagi megfontolásokhoz köthető, hanem megjelenik az eredetiségre, élményszerzésre való törekvés is (Balsa-Budai–Nagy 2019; Várnai 2018).

Összegzés

Kutatásunk adatai szerint a székelyföldi turkálós vásárlások motivációi többszintűek: összhangban a szakirodalomban leírtakkal, a használt ruhák vásárlását nemcsak az anyagi szűkösség, hanem az örömszerzés, az újrahasznosítás is motiválja. Ugyanakkor elég egyértelműen látszik az adatokból, hogy térségünkben a jó ár-érték arány, az alacsonyabb áron elérhető termékek nagyban meghatározzák a vásárlást. Érdekes adat, hogy a kérdezettek majdnem fele említette, hogy a vásárlásaiban közrejátsszik az újrahasznosítás lehetősége, és ugyanennyien vannak azok is, akik azért preferálják a turkálókat, mert az alacsonyabb árak miatt sokkal több mindent tudnak vásárolni, mint egy hagyományos üzletben. Ez egy érdekes kettősség, ami egyben azt is mutatja, hogy a térségi turkálási szokásokat még nem tudjuk „kivenni” az anyagi szűkösség magyarázata alól: a vásárlók nagy részének fontos a kínált termékek ára, és a más típusú motivációk inkább kísérőként, de mindenképpen feltörekvő trendként vannak jelen, és bizonyos csoportoknál, pl. a fiatalok esetében a jövőben fontos vásárlási motivációkat képezhetnek.

Az anyagi szűkösség magyarázóerejére mutat rá az az adat is, hogy a fogyasztók viszonylag keveset költenek egy-egy vásárlás alkalmával. Ezzel együtt a fogyasztók nem veszik meg mindenáron az olcsó terméket, hisz a kiválasztás fő kritériumai a termék minősége, a higiénia, az üzlet jellege stb. Emellett az egyes termékeket övező tabuk is strukturálni látszanak a turkálós szokásokat.

Jelen írásban elsősorban a téma és eredmények előzetes leírását adtuk közre, további írásainkban (Nistor 2021; Nistor–Bálint 2021) komplexebb elemzésekkel is bemutattuk a használsruha-vásárlással kapcsolatos székelyföldi fogyasztások aspektusait. Ezzel együtt úgy látjuk, hogy a jelenségnek olyan további fontos vonatkozásai vannak (pl. hogyan strukturálják át a használsruha-vásárlásokat a térségben megjelenő plázák; az egyre népszerűbb fenntarthatósági narratívák mentén áthelyeződik-e a hangsúly a turkálás környezetvédő jellegére stb.), amelyek indokoltá teszik a téma kutatásának folytatását.

Irodalomjegyzék

ANTAL Erika

2018 Turkálóváros: a legnagyobb kereslet a használt ruhákra van. *Szekelyhon.ro*, január 25., <https://szekelyhon.ro/aktualis/bturkalovarosr-a-legnagyobb-kereslet-a-hasznalt-ruhakra-van>

BALSA-BUDAI Nikolett–KISS Virág Ágnes

2019 Conscious Consumers on the Market of Second-Hand Products. *Közép-Európai Közlemények* 12. 2. 197–214.

BÁLINT Blanka–BÁLINT Gyöngyvér–NISTOR Laura

2020 A turkálókban történő vásárlás székelyföldi gyakorlatai. Előzetes adatok. <https://ssrn.com/abstract=3750742>

BARDHI, Fleura–ARNOULD, Eric J.

2005 Thrift Shopping: Combining Utilitarian Thrift and Hedonic Treat Benefits. *Journal of Consumer Behaviour* 4. 4. 223–233.

BÍRÓ Blanka

2008 Különleges „márkanév”. *Krónika*, október 2., https://kronika-online.ro/erdelyi-hirek/kulonleges_markanev

BORUSIAK, Barbara–SZYMKOWIAK, Andrzej–HORSKA, Elena–Raszka, Natalia–ZELICHOWSKA, Elzbieta

2020 Towards Building Sustainable Consumption. A Study of Second-Hand Buying Intentions. *Sustainability* 12. 3. 875.

CHAHAL, Mindi

2013 How to Snare the Bargain Hunters. *Marketing Week* 1-3 October.

CUC, Sunhilde–TRIPA, Simona

2013 Fast Fashion and Second-Hand Clothes Between Ecological Concerns and Global Business. *Annals of the University of Oradea, Fascicle of Textiles, Leatherwork* 15. 1. 163–166.

EUROFOUND

2016 European Quality of Life Survey. Data Visualisation, <https://www.eurofound.europa.eu/data/european-quality-of-life-survey>

FERRARO, Carla–SANDS, Sean–BRACE-GOVAN, Jan

2016 The Role of Fashionability in Second-Hand Shopping Motivations. *Journal of Retailing and Consumer Services* 32. 262–268.

FRANKLIN, Adrian

2011 The Ethics of Second-Hand Consumption. In: Lewis, T.–Potter, E. (eds.): *Ethical Consumption. A Critical Introduction*. New York, Routledge, 156–168.

GREGSON, Nicky–CREWE, Louise

2003 *Second-Hand Cultures*. Oxford, Berg.

GROVES, Robert M.–SINGER, Eleanor–CORNING, Amy

2000 Leverage-Saliency Theory of Survey Participation. *Public Opinion Quarterly* 64. 3. 299–308.

GUIOT, Denis–ROUX, Dominique

2010 A Second-Hand Shoppers' Motivation Scale: Antecedents, Consequences, and Implications for Retailers. *Journal of Retailing* 86. 4. 383–299.

LAITALA, Kirsi–KLEPP, Ingun Grimstad

2018 Motivations for and Against Second-Hand Clothing Acquisition. *Clothing Cultures* 5. 2. 247–262.

LEINER, Dominik Johannes

2016 Our Research's Breadth Lives on Convenience Sample. A Case Study of the Online Respondent Pool "SoSci Panel". *Studies in Communication Media* 5. 4. 367–396.

MARZELLA, Fabio

2015 The Second-Hand Market: The Practice of Reusing Goods in Cultures Dominated by the New. *Italian Sociological Review* 5. 1. 105–122.

MITCHELL, Mark–MONTGOMERY, Rob

2010 An Examination of Thrift Store Shoppers. *The Marketing Management Journal* 20. 2. 94–107.

MURPHY, Fiona

2017 The Austerity Myth: Parenting and the New Thrift culture in Contemporary Ireland. In: Heffernan, E.–McHale, J.–Moore-Cherry, N. (eds.): *Debating Austerity in Ireland*. Dublin, Royal Irish Academy, 204–216.

NISTOR, Laura

2021 „There's More to it Than Buying Cheap Clothes..." A Qualitative Study of Second-Hand Clothes Shopping in the Szeklerland Region (Transylvania, Romania). *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy* 13. 1. 73–93.

NISTOR, Laura–BÁLINT Gyöngyvér

2021 Second-Hand Clothes Between Austerity and Sustainability. The Case Of The Szeklerland-Based (Romania) Consumers. In: Nagy, B. et al. (eds.): *Challenges in the Carpathian Basin. 15th International Conference on Economics and Business*. Cluj-Napoca, Risporint, 949–972.

PALMER, Alexandra–CLARK, Hazel

2005 *Old Clothes, New Looks: Second Hand Fashion*. Oxford, Berg.

ROUX, Dominique

2010 Identity and Self-Territory in Second-Hand Clothing Transfer. *Advances in Consumer Research* 37. 65–68.

ROUX, Dominique–KORCHIA, Michael

2006 Am I What I Wear? An Exploratory Study of Symbolic Meanings Associated with Secondhand Clothing. *Advances in Consumer Research* 33. 29–37.

TAUBER, Edward M.

1972 Why Do People Shop? *Journal of Marketing* 36. 4. 46–49.

THREDUP

2020 *Resale Report* (<https://www.thredup.com/resale/#consumer-trends>)

TÖRÖCSIK Mária

2016 A fogyasztói magatartás új tendenciái. *Vezetéstudomány – Budapest Management Review* 47. 4. 19–25.

VÁRNAI Ibolya

2018 A használtruha-üzletláncok területi sajátosságai és a használt-ruha-vásárlási szokások. *Területi Statisztika* 58. 3. 269–301.

WAIGHT, Emma

2013 Eco Babies: Reducing a Parent's Ecological Footprint with Secondhand Consumer Goods. *International Journal of Green Economics* 7. 2. 197–211.

WILLIAMS, Colin C –Paddock, Cristopher

2003 The Meanings of Informal and Second-Hand Retail Channels: Some Evidence from Leicester. *The International Review of Retail, Distribution and Consumer Research* 13. 3. 317–336.

WILLIAMS, Colin C.–Windebank, Jan

2002 The Excluded Consumer: A Neglected Aspect of Social Exclusion. *Policy and Politics* 30. 4. 501–513.

BAKÓ ROZÁLIA KLÁRA

BARKÁCSKÖZÖSSÉGEK A DIGITÁLIS KORBAN

Összefoglaló. Kutatási összefoglalónkban két olyan témát kapcsoltunk össze, amely még különálló, nemcsak a mi fejünkben, hanem sok döntéshozóiban is: a környezettudatosságot és a digitális eszköz-használatot. Három kutatási program részeredményeit összegezve arra fókuszálunk, hogy melyek a regionális, európai uniós vonatkozó szabályozások, és hogyan támogathatjuk szervezeti szinten, illetve egyéni cselekvéssel a körkörös gazdasági modell érvényesülését az IKT-használat terén. Megfelelő szabályozás hiányában nehéz mérhető eredményeket elérni az elektromos és elektronikai hulladékmennyiség csökkentése terén. Ugyanakkor a digitális eszközök élettartama csak akkor növelhető, ha a felhasználó él a javításhoz való jogával. Egyáltalán van neki ilyen? Elvileg igen, gyakorlatilag még nem. Ha a környezettudatos tervezésre vonatkozó alapelvek élő gyakorlattá válnak 2022-től, akkor a zöld gondolkodás és a digitalizáció kéz a kézben járhat Európa országaiban.

Bevezető

Évente hatmilliárd digitális eszközt adnak el világszerte, és ez a szám rohamosan növekszik: 2025-re várhatóan eléri a 28 milliárdot (Navarro–Kazi 2021). Ma a digitális technológiák korát éljük: aligha tudnánk huzamosabb ideig dolgozni, szórakozni, vagy akár kapcsolatot tartani egymással, ha elzárnánk magunk elől okoseszközeinket. Főként a tizenéveseket és a huszonéveseket tömörítő Z generációra érvényes ez a megállapítás, illetve a 2010 után születettek „Alfa-nemzedékére”. Ők már ebben a környezetben szocializálódtak, erről szól náluk a tanulás, szórakozás, kapcsolattartás, sőt a relaxáció is. A hibrid netgenerációk is igyekeznek felzárkózni, legalábbis az internetes médiatartalmak

fogyasztása és a munkájukat támogató digitális eszközhalmozás terén (Bakó 2019b). Vajon gondolunk-e az információs és kommunikációs technológia (IKT) környezeti hatásaira, amikor beszerezzük, halmozzuk vagy gondatlanul kidobjuk digitális eszközeinket?

Három, tematikailag összefüggő vizsgálódás eredményeit kívánjuk összegezni itt, egy akciókutatás részeként, melynek fókusza a környezettudatos digitális eszközhasználat:

1. A *Globális Információs Társadalmi Figyelő* (Global Information Society Watch) romániai jelentését a javításhoz való jog témakörében (Bakó 2021);
2. Az Információs és Kommunikációs Technológia Körkörös Gazdasága (*The Circular Economy of ICTs, 2020-2021*) című projekt keretében feltérképezett romániai jó gyakorlatokat, illetve az
3. *Új fogyasztói gyakorlatok a közösségi hálózatok korában* című kutatási projekt részeredményeit a székelyföldi fiatalok környezettudatos technológiahasználatáról.¹

Digitalizáció és fenntarthatóság

Az Európai Unió (EU) élen jár a digitalizáció terén, és 2014 óta évente méri a tagországok által elért sikereket vagy éppen a felzárkózás útjában álló akadályokat. Az egyik ilyen akadály maga a felhasználó, annak alacsony digitális írástudásszintje (Bakó 2019b). Ez nemcsak azt jelenti, hogy kezdetleges módon él az információs és kommunikációs technológia (IKT) nyújtotta lehetőségekkel, hanem azt is, hogy nem látja át ezek társadalmi és környezeti hatásait, a felfokozott és pazarló eszközhasználat hosszú távú következményeit. Uniós szinten lassú növekedési tendenciát mutat a digitális írásbeliség (Bajka 2020), de Románia a kullogók közé tartozik e téren. A 2020-as jelentés legfőbb megállapítása a digitális műveltségre vonatkozóan az volt, hogy átlagban alig egy százalékpontot emelkedett 2019-hez képest. „Az elmúlt négy évben a digitális készségek szintje csak lassan növekedett: di-

1 A Sapientia Alapítvány – Kutatási Programok Intézete támogatásával, www.kpi.ngo.ro

gitális alapkészségekkel az emberek 58%-a, ennél magasabb szintű digitális készségekkel 33%-uk, alapvető szoftverkezelési készségekkel pedig 61%-uk rendelkezik” (Bajka 2020. 1.). Az átlagértékek mögött nagy különbségek rejlenek életkor, végzettség és foglalkoztatási státusz tekintetében: „a felsőfokú végzettséggel rendelkező fiatalok 85%-a, az alkalmazottak vagy az önálló vállalkozók 68%-a és a hallgatók 87%-a rendelkezik legalább alapvető digitális alapkészségekkel. Ezzel szemben az 55–74 éves korosztályban csak 35%, a nyugdíjasok és inaktívak között 30% ezen alapkészségekkel rendelkezők aránya” – idézi Bajka a jelentést.

A 2020-as jelentés nem tért ki a környezettudatosság szempontjaira, holott a zöld gondolkodás szerves részét képezi az EU fejlesztési stratégiájának (Európai Bizottság 2020a). Pozitív fejlemény, hogy a 2021-es DESI-jelentés környezeti fenntarthatósági szempontokat is figyelembe vesz, az IKT-integráció fejezetnél (European Commission 2021. 13.). A Digitális Gazdaság és Társadalom Index (Digital Economy and Society Index) 2021-es kiadása négy szempontból térképezi fel a digitalizáció útján megtett lépéseket: humántőke, hálózati összekapcsoltság, a digitális technológiák integráltsága vállalati szinten és digitális közszolgáltatások. A 2021-es jelentés főbb megállapítása az, hogy a 2020-ban kirobbant koronavírus-járvány rávilágított a digitalizáció szerepére, nemcsak az infrastruktúra-fejlesztés szintjén, hanem a digitális technológiák integráltsága szempontjából is: az elektronikus kormányzat olajozott működése, a távmunka nyújtotta lehetőségek életmentőnek bizonyultak – ahol jelen voltak. Ugyanakkor ráébresztette a döntéshozókat arra, hogy válsághelyzetben – kényszerűségből ugyan, de – be lehet vezetni olyan digitális ügyintézési, oktatási formákat, amelyek ellen korábban idegenkedtek az intézményi szereplők, a felhasználók.

Paradoxális, hogy a digitális technológiák számtalan lehetőséget nyújtanak a környezetbarát termelésre, szolgáltatásokra és életvitelre a virtualizáció révén, és mégis egyre pazarlóbb gyakorlatokat generálnak (Peña 2021). A fenntartható fejlődés egyik mozgatórugójából a kerékkötőjévé is válhat így az IKT: a gazdasági haladás, a társadalmi jólét és a környezet védelme egyre nehezebben hozható ma egyensúlyba, és egyre inkább távolít el a fenntartható fogyasztás eszméjétől. A Fenntartható Fejlődési Célok – ahogyan ezek megfogalmazást nyertek az Egyesült

Nemzetek Szövetségének programatikus dokumentumaiban² – volta-
képpen csak marginálisan tematizálják a digitális technológiákat, és
ez probléma (Souter 2021).

Napjainkban egyre többet foglalkozunk a takarékos, hulladékmen-
tes életmóddal – hosszú távon mégis a paradigmaváltás, a körforgásos
gazdasági modell jelentheti a kiutat a környezeti válságból. Ez azt
jelenti, hogy a tervezéstől a termelésen, felhasználáson és újrahaszno-
sításon keresztül egy környezettudatos termelési és fogyasztási rend-
szert építünk fel és működtetünk: ennek lényege, hogy az end-of-life
(hasznos élettartam vége) folyamatokat a helyreállítással váltjuk fel.
A megújuló energiák, a hulladékmennyiség csökkentése, az ökotervezés
kiemelt szerepet kap ebben a rendszerben (Fogarassy–Horváth 2018;
Herner–Szám 2018).

Az ökotervezés princípiuma egyre kézzelfoghatóbb alakot ölt az
Európai Unió normarendszerében, életbe léptetése azonban nehézkes,
mert a döntéshozatal indokolatlanul lassú (Európai Számvevőszék
2020). Az ökotervezés cselekvési terve (Európai Bizottság 2020b) kitér
az elektronika és az IKT területére is, a 3.1-es fejezetben. A környezet-
barát tervezésre vonatkozó irányelv szellemében a dokumentum ki-
emeli, hogy a körforgásos elektronikai kezdeményezés életbe léptetése
elősegíti az IKT-eszközök életidejének meghosszabbítását, úgy, hogy
tartósabbra, javíthatóbbra tervezik azokat; egységes töltők tervezését
helyezi kilátásba; korlátozni kívánja az elektronikus berendezésekben
található veszélyes hulladékokat, és különös figyelmet szentel az IKT-
hulladékok begyűjtésének és kezelésének, tekintettel arra, hogy ez a
leggyorsabban növekedő hulladékáram, évi kétszázalékos növekedési
rátával, és ennek mindössze 40 százalékát dolgozzák fel újra. Kiemelt
szerepet kap a javításhoz való jog támogatása ebben a szabályozási
keretben.

Miközben intézményi szinten erősödik a normatív nyomás a kör-
nyezettudatosabb IKT-használatra, a civil közösségek szintjén is ter-
jednek a „csináld magad-mozgalmak”: ezek közé tartoznak a Maker
Space műhelyek, a Repair Café csoportok, és ezeknek érdekes előfutárai
voltak Magyarországon a „teleházak” (Gáspár 2016).

2 A „zöld gazdaság” paradigmája mellett – vagy ellenében – egyre erősebb hangot
kap a „kék gazdaság” eszméje. Ennek „prófétája” Günther Pauli (2020). Inkább
az innovációra fókuszál, mint az erőforrások szűkösségére (Kiss–Hetes 2018).

Barkácsközségek nyomában: a „teleház” mint hungarikum

Az ezredfordulón közel hatszáz magyarországi településen működött – helyi civil kezdeményezésre – a közösségi internet-hozzáférés sajátos formája: a „teleház” (Gáspár 2016. 114.). Ennek szerepe és funkciói sok szempontból azonosak más, hasonló alapelvek mentén működő kreatív közösségekkel, fő célja pedig a digitális szakadék csökkentése város és vidék között, gazdagabb és szegényebb települések között, az esélyegyenlőség jegyében.

1. táblázat. *A teleházak jellemzői*

Jellemző	Leírás
Intézménypótlás	A kistelepülések hiányzó intézményeinek és szolgáltatásainak biztosítása, pl. falugondnok, falugazdász, informatikai támogatással.
Ágazatköziiség	Több ágazat igénybe vehette a szolgáltatásait, közfeladatok átvállalásával, így több minisztériummal is kapcsolatban álltak.
Szektorköziiség	Üzleti, kormányzati vagy civil szervezet szerződéses alapon jól kiegészítette egymást, és elősegítette a teleházak fenntarthatóságát.
Hálózati közösség	A teleházak és működtetőik hálózatba szerveződtek, szövetséget alkottak, megosztották tudásukat és támogatták egymást.
Modernitás	A számítógép és az internet az innováció szerves részévé vált, és számos fejlesztési lehetőséget nyitott meg.
Esélyegyenlőség	Figyeltek arra, hogy hátrányos helyzetűek is (idősek, gyermekek, munkanélküliek, szegények) élni tudjanak az új lehetőségekkel.
Átláthatóság	A pályázati források elosztásánál fontos volt a korrekt tájékoztatás, így elismert kezdeményezéssé vált civil, állami és üzleti körökben.
Demokratizmus	A mozgalom magánszemélyek és civil szervezetek egyesületeként működött jó szakmai programokkal, aktív közösségi élet keretében.
Tudományosság	A mozgalom tevékenységét tudományos figyelem kísérte: oktatási és kutatási programok, konferenciák és publikációk születtek a keretében.

Forrás: Gáspár 2016. 114–115.

Az innovatív, tudásmegosztó és alulról építkező alkotóműhelyt megtaláljuk a Maker Space mozgalomban is: ezek olyan digitális barkácműhelyek, amelyek közösségi alapon működnek (Schreiber 2018) és külön tanulmányt érdemelnének, mert egyre szélesebb körben terjednek, nemcsak alulról építkező mozgalomként, hanem tudatos, intézményi tervezés keretében is (Hepp 2018). Figyelmünk inkább egy másik mozgalomra és annak közösségeire irányul: a Right to Repair (a javításhoz való jog eszméjét hirdető és a gyakorlatban is támogató) barkácsközösségekre, illetve a javításhoz való jog akadályaira (Bakó 2021).

Kütyüjavító közösségek: *The Restart Project*

2013-ban alakultak Londonban azok a kisközösségek, amelyek IKT-eszközök javítására, az eszközjavítás tanítására fókuszáltak – az évek során egyre kreatívabb módon és egyre professzionálisabb módszerekkel. A tízéves visszapillantó egy uniós projekt keretében elemezte azokat az okokat, amelyek az IKT-eszközök meghibásodása mögött álltak, felhasználók beszámolóí alapján, egy erre a célra kialakított közösségi adatbázis segítségével (The Restart Project 2021). A Londonból indult kezdeményezés globális mozgalommá nőtte ki magát, a zöld gondolkodás és a tudatos felhasználás jegyében. A mozgalom mellett egy társadalmi vállalkozásként működő keretszervezet is létrejött, szakszerű irányítással és kommunikációval.³

Tevékenységeik a javítás közösségi formáira fókuszálnak: barkácsbulikat szerveznek (Restart Party néven), szakszerű képzési programjaik vannak, gazdag információs adatbázist készítenek folyamatosan az eszközhasználat, eszközjavítás témakörében, illetve tevékenyen kampányolnak a javításhoz való jog mellett. Tagjaik nemzetközi szervezetekben képviselik a környezettudatos digitális eszközhasználat eszméit (Vallauri 2021). A mozgalom szoros kapcsolatban áll más hasonló kezdeményezésekkel, és bekapcsolódik a javításhoz való jogot támogató kampányokba, illetve társkezdeményezője a European Right to Repair Campaign mozgalomnak.⁴

3 <https://therestartproject.org/about/>

4 <https://repair.eu/>

1. ábra. *Kütyüjavító közösségi műhely*

Forrás: The Restart Project (2021)

Az eddigi tevékenységeik összegzéseként a The Restart Project munkatársai és önkéntesei 113 eseményt szerveztek 2013–2021 között 2577 személy részvételével, tagjaik 3282 órát önkénteskedtek, és ennek köszönhetően, az eszközök megjavításával, sikerült 2189 kilóval kevesebb elektronikus hulladékot termelni. Ha ilyen pozitív az eszközök megjavítása, mi az akadálya annak, hogy e jó gyakorlatok elterjedjenek? A mozgalom egyik vezéralakja, Ugo Vallauri (2021) így foglalja össze: a felhasználók érdekeltek abban, hogy megjavíttassák elektronikus eszközeiket: Európában tízből nyolc személy így gondolja, és a javítóműhelyekbe hozott laptopok zöme legalább hatéves, miközben a gyártók öt évre programozzák be azokat. Akkor mégis mi az akadálya annak, hogy zavartalanul meg lehessen javítani a digitális eszközöket? Egyik akadály a javításhoz való jog érvényesítéséhez a szabályozás lassúsága és a gyártók erős lobbija, a felhasználók konzumerista magatartása, a környezeti nevelés hiányosságai, illetve az IKT-eszközök környezeti lábnyomával kapcsolatos megbízható információk hiánya. Objektív akadály az is, hogy nem lehet hozzáférni alkatrészekhez és kapcsolási rajzokhoz, mert a gyártók korlátozzák, illetve akadályozzák azt.

Egy jó gyakorlat Romániában

Bár kevés megbízható és naprakész információval rendelkezünk az elektronikus hulladékok kezelésével kapcsolatban, illetve a lakosság attitűdjéről, az e-hulladékgazdálkodásra szakosodott szervezetek, mint például az Ecotic, igyekeznek proaktívan közelíteni, információt gyűjteni, megjavíttatni a még használható eszközöket – főként asztali számítógépet és laptopokat –, és eljuttatni azokat a hátrányos helyzetű csoportokhoz.

Egy civil kampány keretében a szervezet használt eszközök begyűjtésére és megjavíttatására vállalkozik 2017 óta, egy szociális vállalkozással és a gyártók szervezeteivel szövetkezve. A program témája – Légy te is szolidáris!⁵ – azoknak az iskoláknak és civil szervezeteknek a segítése, amelyek hátrányos helyzetű régiókban támogatnak gyerekeket a tanulásban. A 2020-as évben különösen hézagpótló volt a segítség, a digitális oktatásra való kényszerátterés miatt. Külön érdeme a programnak, hogy a Műhely Határok Nélkül szociális gazdasági vállalkozással szövetkezve munkát ad a fogyatékkal élőknek: ők javítják a számítógépeket.

A digitális eszközök javítására vonatkozóan egyelőre kevés romániai adattal rendelkezünk. Kutatási programunk keretében⁶ feltérképeztük a Sapientia EMTE Csíkszeredai Karán tanuló hallgatók eszközhasználati és -javítási gyakorlatait a pandémia alatt, három fókuszcsoportos beszélgetés és tizenegy félstrukturált interjú keretében. A beszélgetésekből kirajzolódott három felhasználói profil:

a) *A tájékozott*: ismeri a legújabb trendeket, tisztában van az eszközök anyagi és műszaki értékével, de megfontoltan vásárol. Ennek oka nem a környezettudatos magatartás, hanem a korlátozott anyagi eszközök, lehetőségek. Ha tehetné, venne újabbat és jobbat, de tud várni.

b) *A praktikus*: csak annyiban érdekli a digitális eszközökkel kapcsolatos információ, amennyiben az ő felhasználói szükségleteire vonatkozik. Megjavíttatja az eszközeit, és használja, ameddig használható. Nem érdeklik a trendek.

c) *A kullogó*: nehezen tud lépést tartani a trendekkel, bár van információja arról, hogy melyek a népszerű, elismert IKT-márkák. Inkább felhasználóként vannak kérdései, problémái, mert nehezen tudja kihasználni a laptopja és a telefonja nyújtotta lehetőségeket.

5 <https://www.ecotic.ro/project/intra-in-cercul-solidaritatii/>
6 www.kpi.ngo.ro

A pandémia alatt a digitális oktatásra való átállás miatt a hallgatók kétévesnél régebbi, gyengén működő eszközeit javíttatták meg: elsősorban töltőcseréről és akkumulátorcseréről számoltak be. A településeken működő hivatalos javítóműhelyek mellett sokan számoltak be informális javíttatási gyakorlatokról: rokon, barát, ismerős „ezermester”, guru segítette ki a megkérdezett hallgatókat.

Következtetések

A digitális korra jellemző sokszínű fogyasztói/ felhasználói gyakorlatok meghatározzák az újfajta barkácsközösségeket is. Ezeknek egyik érdekes előfutára a magyar kultúrkörben elterjedt „teleházak”, a maguk civil hátterével, kooperatív szemléletével, nyitott és kreatív hozzáállásával.

A környezetbarát gondolkodás összhangban van a „csináld magad” közösségi mozgalmakkal, a javítóközösségekkel, és aktívan támogatja a javításhoz való jog eszméjét főként a fejlett európai országokban, hiszen az Európai Unió egyik leggyorsabban növekvő hulladékáramát az elektromos és elektronikus berendezések képezik. A tartósabb, javítható elektromos és elektronikai készülékek gyártása és forgalmazása, illetve javíthatósága összhangban áll az európai Zöld megállapodás előírásaival, illetve a lakosság igényeivel. Romániában még nem annyira fejlett a környezettudatos gondolkodás és a digitális írástudás, hogy a digitális eszközök javíttatása értékválasztás legyen (Bakó 2021): sokkal inkább egy praktikus, józan megfontolástól motivált cselekvésről van szó – melynek azonban vannak zöldebb modelljei is, további kutatásokra várva – mint például a nulla hulladék-csoportok.

Irodalomjegyzék

BAJKA Györgyi

2020 *DESI 2020 eredmények: lassan növekednek a digitális alapkészségek az uniós állampolgárok körében*. EPALE: a felnőttkori tanulás elektronikus európai platformja, július 27.

BAKÓ Rozália Klára

2019a Digitális fordulat: fékek és ellensúlyok. In: Horváth G., Bakó R. K. (szerk.): *Képzőn. Az 5. Argumentor Műhely kötete*. Nagyvárad–Debrecen, Partium Kiadó–Debreceni Egyetemi Kiadó, 71–87.

2019b Digital Naïves Go Online. *Acta Universitatis Sapientiae, Communicatio* 6. 121–129.

2021 Romania: Right to Repair for Sustainable Use of ICT. In: Finlay, A. (ed.): *Global Information Society Watch 2020. Technology, the environment and a sustainable world: Responses from the global South* www.giswatch.org, 207–210.

EURÓPAI BIZOTTSÁG

2020a A körforgásos gazdaságra vonatkozó cselekvési terv. Az európai zöld megállapodás. DOI: 10.2775/47097

2020b A tisztább és versenyképesebb Európát szolgáló, körforgásos gazdaságra vonatkozó új cselekvési terv. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52020DC0098&from=EN>

EURÓPAI SZÁMVEVŐSZÉK

2020 Különjelentés: Környezettudatos tervezés és energiafogyasztási címkézés. 1.

EUROPEAN COMMISSION

2021 *Digital Economy and Society Index (DESI) 2021*. <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/desi>

FOGARASSY Csaba–HORVÁTH Bálint

2018 A körkörös gazdaság értelmezése. *Lépések a fenntarthatóság felé* 23. 2. 4–5.

GÁSPÁR Máttyás

2016 Csipkerózsika, ébredj! – avagy új kihívások előtt a közösségi hozzáférés. *Információs Társadalom* 16. 3. 113–133.

HEPP, Andreas

2018 What Makes a Maker? Curating a Pioneer Community Through Franchising. *Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidlin* 7. 2. 3–18.

HERNER Katalin–SZÁM Dorottya

2018 Körkörösségre épített üzleti filozófia. *Lépések a fenntarthatóság felé* 23. 2. 10–11.

HLÁCS Ferenc

2020 Az Európai Parlament kiáll a javításhoz való jog mellett. *Lépések a fenntarthatóság felé* 82. 2. 25.

KISS Tibor–HETESI Zsolt

2018 A kék gazdaságról röviden. *Lépések a fenntarthatóság felé* 23. 2. 10–11.

NAVARRO, Leandro–Kazi, Syed (eds.)

2021 *Reduce, Reuse, Recycle: A Guide to the Circular Economies of Digital Devices*. Association for Progressive Communications. <https://www.apc.org/en/publications/circular-guide>

PAULI, Gunter

2020: *Sustainability? Think Big and Act*. Planetiers World Gathering. 10 November. <https://youtu.be/wLbPCAvnCwC>

PEÑA, Paz

2021 Bigger, More, Better, Faster: The Ecological Paradox of Digital Economies. In: Finlay, A. (ed.) *Global Information Society Watch 2020. Technology, the environment and a sustainable world: Responses from the global South*. www.giswatch.org. 13–16.

SCHRIBER, Trine Louise

2018 Makerspaces, Makers, and Maker Movement. Introduction. *Nordisk Tidsskrift for Informationsvidenskab og Kulturformidling* 7. 2. 1–2.

SOUTER, David

2021 The Sustainable Development Goals and the environment. In: Finlay, A. (ed.): *Global Information Society Watch 2020. Technology, the environment and a sustainable world: Responses from the global South*. www.giswatch.org. 34–37.

THE RESTART PROJECT

2021 *2021 Why Our Electronics Break: What We Can Learn from Nearly 10 Years of Repair*. <https://therestartproject.org/data-and-insights/why-our-electronics-break/>

VALLAURI, Ugo

2021 Removing the Barriers to Repair. In: Finlay, A. (ed.): *Global Information Society Watch 2020. Technology, the environment and a sustainable world: Responses from the global South*. www.giswatch.org. 23–25.

SZÉKELY KINGA KATALIN

KIHÍVÁSOK A TURISZTIKAI KOMMUNIKÁCIÓBAN. A SZÉKELYFÖLDI TURISZTIKAI SZEREPLŐK KOMMUNIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉGE A VILÁGJÁRVÁNY IDEJÉN

Összefoglaló. A turisztikai szektor egyike azon gazdasági ágazatoknak, amelyeket jelentősen befolyásolt a világjárvány. A pandémia hatását a romániai, székelyföldi turisztikai szereplők is nagyon korán megtapasztalták, hisz a 2020 márciusában bevezetett romániai szükségállapot felkészületlenül érte a legtöbb turisztikai vállalkozást. A kialakult válsághelyzet megkövetelte, hogy különböző stratégiákat alkalmazva a túlélésre rendezkedjenek be. Az elemzés során azt vizsgáltam meg, hogy miként alakult a székelyföldi turisztikai vállalkozások online kommunikációja a szükségállapot ideje alatt, majd azt követően a korlátozások lazítása után, a készenléti állapotban. Az online tartalmak vizsgálata és a turisztikai szereplőkkel folytatott beszélgetések során négy magatartási formát azonosítottam be, amely jellemezte a székelyföldi turisztikai szereplők kommunikációs tevékenységét. A vizsgálatot segítette egy előző évben folytatott kutatás, amely a turisztikai szolgáltatások digitalizációjának mértékét vizsgálta.

Bevezető

A válsághelyzetet úgy definiálhatjuk, mint egy olyan jelentős esemény, aminek előre nem látható és negatív hatása lehet a szervezet életére (érintheti az alkalmazottakat, a termékeket, a teljes ágazatot, a pénzügyi helyzetet, a hírnevet vagy akár egyszerre több területet is), egy olyan nem kívánt történés, ami súlyosan befolyásolja a szervezet működését (Fearn-Banks 1996). A válság ugyanakkor nem minden esetben jelent

föltétlenül negatív történést, mert olyan jelentős változást is előidézhethet, ami jó is lehet (Friedman 2002).

A turisztikai szektort különösen érzékenyen érintik a válságok, legyenek azok gazdasági, természeti, politikai, technológiai, terror- vagy egészségügyi jellegűek, mint a koronavírus-járvány (Mazilu et al. 2019). Éppen ezért a megfelelő és hatékony válságkommunikációnak a kérdése egyre fontosabbá válik. A válsághelyzetek kihívás elé állítják mind a teljes szektort, mind az egyes turisztikai szereplőket, és ugyan nem létezik egységes megoldás (Coombs 2010), a gyors és célirányos kommunikáció az egyik legfontosabb tényezője a sikeres válságkezelési stratégiáknak. Kiemelten fontos, hogy a turisztikai vállalkozások folyamatosan és átláthatóan kommunikáljanak a vendégekkel és a többi érdekgazdával, illetve segítsék a desztinációs szintű kommunikációt is (Martens et al. 2016).

A kommunikációs technológiák fejlődésével a kríziskommunikáció során alkalmazott eszközök is változtak az évek alatt, a közösségi média elterjedése ezen a területen is érzékelhető, hiszen egyre gyakrabban használják a válsághelyzetekben történő információközzétítésre, figyelemztetések küldésére, tájékoztatásra és kapcsolattartásra (Wendling et al. 2013). A közösségimédia-felületek előnye, hogy alkalmasak az azonnali, pontos információk közlésére, és közvetlen kapcsolatot teremthetnek a célcsoportokkal. A reakciók, megjegyzések, üzenetek segíthetik a turisztikai szolgáltatókat abban, hogy felismerjék, beazonosítsák a célközönség félelmeit, aggodalmait, illetve lehetőséget adnak arra, hogy azonnal válaszolni tudjanak, vagy bármikor párbeszédet tudjanak kezdeményezni célcsoportjaikkal (Coombs 2014).

Az alább bemutatásra kerülő kutatás azt vizsgálta, hogy néhány kiválasztott székelyföldi turisztikai vállalkozás alkalmazta-e az online felületeket – kiemelten a közösségi médiát – válságkommunikációra a koronavírus-járvány elterjedését követően. A kutatást megelőzte egy 2019 végén, a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Társadalomtudományi Tanszékének kutatócsoportja által indított projekt, amely a székelyföldi turisztikai szolgáltatók online tevékenységét vizsgálta. A közös turisztikai online platformok és az egyes szolgáltatók weboldalainak elemzése, valamint a közösségi oldalakon vizsgált jelenlét és aktivitás hozzásegített ahhoz, hogy általános helyzetképet kapjunk arról, hogy milyen online kommunikációs gyakorlat jellemzi a székelyföldi turisztikai vállalkozásokat. Ezeket a részeredményeket kiindulópontként használtam a jelen kutatás során. Elemzésemben támaszkodtam a Nagy

(2019) által végzett kutatás eredményeire is, amely azt vizsgálta, hogy a székelyföldi települések kontextusában van-e összefüggés a turizmus forgalmi adatai és az online jelenlét között.

Módszertan

A járványhelyzet okozta körülmények miatt a turisztikai szereplők kommunikációs lehetőségei is mérsékeltté váltak. Az online tér maradt az egyedüli olyan csatorna, amit a kialakult helyzetben is potenciálisan alkalmazni tudtak a közönségükkel való kommunikációhoz. A megfigyeléseink és az előzetes kutatásaink eredményei azt igazolták, hogy a székelyföldi turisztikai szereplők leginkább az egyik közösségi oldalt részesítik előnyben az aktív, online kommunikáció során, éppen ezért jelen vizsgálat arra összpontosított, hogy a járvány kialakulását követő 3-4 hónapban hogyan alakult a turisztikai vállalkozások Facebook közösségi oldalon folytatott kommunikációja.

A kiválasztott turisztikai szereplők bejegyzéseit, megosztott tartalmait a 2020. március 16–június 30. közötti időszakban vizsgáltam. Romániában március közepén vezették be a szükségállapotot, ami jelentős hatással volt a turisztikai szektorra is, hiszen ebben az időszakban a legtöbb vállalkozónak teljesen fel kellett függesztenie tevékenységét. A szükségállapotot május 15-én felváltotta a készenléti (veszély) helyzet, ami azt jelentette, hogy bizonyos korlátozások mellett újranyithatott a turisztikai szektor is. Összesen 46 székelyföldi vállalkozás Facebook-oldalát vizsgáltam meg, három fő szempont figyelembevételével. Megtekintettem, hogy milyen gyakori volt a vizsgált időszakban a kommunikációs tevékenység (milyen időközönként hány bejegyzés született), és hogy volt-e különbség a szükségállapot és készenléti állapot között e tekintetben (1). Megvizsgáltam a bejegyzések tartalmát, azt, hogy milyen jellegű információkat osztottak meg, illetve hogy alkalmaztak-e bármilyen ösztönző jellegű marketingkommunikációs eszközt (2). Tematika szerint négy csoportba soroltam a bejegyzéseket: a járványhelyzettel és korlátozásokkal kapcsolatos információk; az adott turisztikai szolgáltatás ismertetését, népszerűsítését célzó bejegyzések; a környéket, természeti környezetet, desztinációt bemutató tájékoztatók; illetve a mások által szerkesztett, megosztott tartalmak. A kommunikáció interaktivitását

is elemeztem (3), aszerint, hogy egy-egy bejegyzés mennyire váltott ki aktivitást a követők részéről, mennyire lett „sikeres”. Összevettem az oldal követőinek a számát a bejegyzésekre érkezett reakciók számával, a megosztások és válaszbejegyzések számával.

A helyzet feltárása érdekében készült néhány rövid interjú is a turisztikai szereplőkkel, amelyben arról kérdeztem őket, hogy miként reagáltak a kialakult helyzetre, és milyen potenciális megoldásokat látnak lehetségesnek a jövőben.

A vizsgált turisztikai szereplők kiválasztása egyszerű véletlenszerű mintavétellel történt (számítógépes véletlenszám-generálással). Azokat a turisztikai szereplőket vettem figyelembe, amelyek megjelennek a székelyföldi turisztikai oldalakon,¹ egyetlen szempont az volt, hogy rendelkezzenek Facebook-oldallal, így a tervezett 50 vállalkozás helyett 46 került elemzésre. Ezzel együtt a kutatás nem tekinthető reprezentatívnak a székelyföldi turisztikai szektorra, ez csupán feltáró jellegű, helyzetértékelő kutatás, amely egy lépés lehet egy átfogóbb kutatás irányába.

A kommunikációs aktivitás és a közzétett tartalmak alapján a megvizsgált turisztikai szereplők körében négy kommunikációs magatartási mintát azonosítottam be, ezeket fogom a továbbiakban ismertetni.

Eredmények

Összevetve a megvizsgált turisztikai vállalkozások online kommunikációs tevékenységét megállapítható, hogy nagyon változó az, hogy miként kezelték a kialakult válsághelyzetet, és az, hogy hogyan és mit kommunikáltak oldalaikon. A bejegyzések gyakorisága, tartalma, valamint azok interaktív jellege szerint négy magatartási mintát határoztam meg: a csendben maradók, a tétovázók, a figyelmen kívül hagyók és a cselekvők.

Csendben maradók

A vizsgált turisztikai szereplők közel egyharmadánál volt megfigyelhető ez a megnyilvánulási forma. Megfigyelve a bejegyzések időpontját,

1

www.visitharghita.ro, www.visitcovasna.ro, www.visitmures.ro

megállapítható, hogy a szükségállapot érvénybe lépése után azonnal megszűnt az online aktivitás, a legtöbb esetben nem jelent meg semmilyen kommunikációs reakció a járványhelyzetre vagy arra vonatkozóan, hogy az miként befolyásolja a szolgáltatás működését. Három hónapos szünetet követően néhány oldalon ismét némi aktivitás mutatkozott, néhány esetben volt megfigyelhető, hogy érintőlegesen utaltak az újranyitásra vagy az érvénybe lépő járványügyi korlátozásokra. Mivel ezen oldalak esetében nem volt lehetséges a tartalmi elemzés, nem vonhatók le következtetések a vállalkozások hozzáállására vonatkozóan. A néhány késői bejegyzés egyfajta „kivárára”, óvatosságra utal.

Tétovázók

Szintén jelentős azon vállalkozóknak a csoportja, akik a szükségállapot ideje alatt egyáltalán nem, vagy csak nagyon minimálisan (egy-egy bejegyzés erejéig) kommunikáltak. A korlátozások enyhítését követően (kb. május végén, június elején) viszont az online jelenlétük jelentősen fokozódott, a szolgáltatással kapcsolatos informatív, tájékoztató bejegyzések gyakorisága egyre növekedett. A kommunikációs tartalmak tekintetében azonban jellemző, hogy kerülik a koronavírus-témát, és nem reagálnak közvetlenül a járványhelyzetre vagy akár a korlátozásokra. A közzétett üzenetek, bejegyzések a turisztikai helyek ismertetésére, a szolgáltatások bemutatására és a vendégek vonzására összpontosítanak. Ezen vállalkozások esetében a „régibb” helyzet mielőbbi visszaállítására való törekvés figyelhető meg.

Figyelmen kívül hagyók

A legkevésbé ez a magatartás jellemzi a vizsgált turisztikai szereplőket, de néhány esetben elég erőteljesen megjelent. A járványhelyzet és az ehhez kapcsolódó intézkedések teljes figyelmen kívül hagyása tükröződik a kommunikációs tevékenységben. A Facebook-oldalakon közzétett bejegyzések gyakoriságát többnyire a folyamatosság jellemzi, nem észlelhető jelentős változás az egyes időszakokban. Ami a bejegyzések tartalmát illeti, megfigyelhető, hogy főleg a szolgáltatások ismertetésére és a turisztikai környezet bemutatására összpontosítanak. Hangulatképek, leírások, a helyhez köthető érdekességek jelennek meg ezekben, illetve gyakran jelenik meg emlékek megosztása és más felhasználók bejegyzé-

seinek továbbosztása is. Az üzenetek általában passzívak, kijelentések, leírások formájában vannak megfogalmazva, így a kommunikáció is egyirányú marad, nagyon ritkán figyelhető meg a követők aktivitása megjegyzések, megosztások vagy éppen reakciók által. Annak ellenére, hogy a vizsgált időszak alatt szinte folyamatosan kommunikálnak, a bejegyzésekben nem foglalkoznak a járvánnyal, csak nagyon ritkán utalnak rá, akkor is közvetve („nagyon hiányoztok”, „most mi is pihenünk”, „maradjunk otthon” stb.). Arra a következtetésre juthatunk, hogy ezek az oldalak az online jelenlétet kívánták fenntartani (még ha egyirányú kommunikációval is), de az óvatosság, bizonytalanság miatt nem érintik a korlátozásokkal kapcsolatos témákat.

Cselekvők

Több vállalkozás esetében az azonnali reakció volt megfigyelhető. Ezeken az oldalakon, a korlátozások bevezetését követően, részletes és aktuális információk jelentek meg arra vonatkozóan, hogy a szabályozások miként befolyásolják üzemeltetésüket. A szükségállapot ideje alatt is folyamatos kommunikáció zajlott. Tartalmilag nagyon változatosak a bejegyzések, amellett, hogy megjelent néhány bejegyzés a szolgáltatás, a környék ismertetésére vonatkozóan, többnyire bevonó, aktivizáló kommunikációra törekedtek. Pl. játékokat, versenyeket, szavazásokat kezdeményeztek, kérdéseket tettek fel a követőknek, pályázatokat hirdettek, és emellett arról is tájékoztattak, hogy milyen hatással van tevékenységükre a teljes lezárás, illetve hogy ebben az időszakban mivel foglalkoznak, pl. az átalakítások, felújítások és a biztonságosabb környezet kialakítása a prioritás. A szükségállapot feloldása után a nyitással kapcsolatos intenzív tájékoztatás volt jellemző, a kommunikáció középpontjába a megújult szolgáltatások ismertetése és a biztonsági intézkedések kerültek, továbbá promóciókkal és nyereményjátékokkal igyekeztek ösztönözni és vonzani a vendégeket. Ez a magatartási forma arra utal, hogy a vállalkozók aktívan is szerepet vállaltak a helyzet kezelésében, megoldásában, tudatosították, felmérték a kialakult körülményeket, és igyekeztek ahhoz adaptálni tevékenységeiket és kommunikációjukat.

A vállalkozókkal készült rövid interjúk is igazolták azokat a feltételezéseket, amelyek az online tartalmak elemzése során fogalmazódtak meg. Az interjúalanyok a kommunikáció hiányát, az online jelenlét csökkenését a bizonytalansággal magyarázták: „(...) most minden még

bizonytalan, kár bármit is csinálni, amíg nem tudjuk hogy lesz, mindennap változnak a dolgok. Majd ha megengedik, hogy újra nyissunk, akkor reméljük, visszatérünk a régi kerékvágásba...” Ugyanakkor többen is arról tettek említést, hogy főként azért szünetel a kommunikáció, mert nem tudják, hogy miről és hogyan kellene kommunikáljanak: „Még az elején reméltük, hogy ez az egész helyzet két-három hétig tart, akkor még próbáltunk ezt-azt kitenni, régi fényképeket újraposztoltuk, de utána kifogytunk az ötletekből... most nem is nagyon van miről posztolni, semmi nem történik...”

Az egyik interjúalany azt emelte ki, hogy pénzügyi okai is vannak a hiányos kommunikációnak, mert már nem tudják fizetni azt a személyt, aki a kommunikációért felelt. A megkérdezettek között egyetlen olyan személy volt, akinek a szemlélete eltérő volt a „várakozó” magatartáshoz képest. Ő arról számolt be, hogy habár pénzügyileg őket is rosszul érintette a bezárás, ezt az időszakot arra használták ki, hogy újragondolják a vállalkozás működését, többek között a kommunikációs stratégiát is, így fogalmazott: „általában egész évben, még ünnepekkor is vendégeink vannak, s a hétköznapiakban nem nagyon jut idő arra, hogy megálljunk, s kicsit mérlegeljük, hogy mit kellene másként csinálni. Mi a Covid alatt felújítottuk a szobákat, a kertet, újraterveztettük a honlapunkat és Instagram-fiókot is indítottunk...”

Mint ahogyan sokakat, a turisztikai szektor szereplőit is váratlanul érte a külső válságként beazonosítható világjárvány, legtöbbjük nincs felkészülve ilyen és ehhez hasonló helyzetekre. A válsághelyzet-kezelés és válságkommunikáció amúgy is egy olyan terület, amivel a székelyföldi vállalkozások kevésbé foglalkoznak (több vállalkozói gyakorlatot vizsgáló kutatás is ezt igazolja: Biró–Magyar 2017; Biró et al. 2022), még nincs kialakulva ennek a gyakorlata, nem része a vállalatirányítási feladatoknak. A turisztikai szereplők körében folytatott korábbi vizsgálatok alapján megállapítható, hogy a többségük mikro- vagy családi vállalkozásként működik, az agroturizmusra koncentrálva. Kevésbé jellemző a szakmai felkészültség, a vállalkozások alapításában a külföldi (magyarországi, osztrák) mintakövetés volt meghatározó, főként azért, mert korábban nem volt turisztikai magánszektor, csak államilag szervezett és ellenőrzött vendéglátás. Az is megfigyelhető, hogy ritkán alakul ki bármilyen együttműködési forma a turisztikai szereplők között, minden vállalkozás egyéni módon igyekszik érvényesülni. Fontos sajátosságként említhető a digitális és online lehetőségek minimális kihasználtsága. Mindezeket

a szempontokat figyelembe véve nem meglepő, hogy sok esetben elmaradt a kommunikációs reakció az egyes turisztikai szereplők részéről, és a megoldást leginkább külső forrásból várták, remélték.

Helyi kommunikációs kampányok

A Kovászna és Hargita megyei turisztikai vállalkozásokat hivatottak segíteni azok a kommunikációs kampányok, amelyek a turizmus helyreállítását tűzték ki célul. A szükségállapot megszűnését követően a két megye önkormányzata különböző programokat indított annak érdekében, hogy megnyerjék a vendégek bizalmát és fellendítsék a helyi turizmust. A *Visit Covasna Safe Place* népszerűsítési kampány Háromszéket mint minőséget, élményt és biztonságot nyújtó turisztikai desztinációt mutatja be. A kampány, elsőként az országban, mindazokat a turisztikai vállalkozókat érinti, akik a megfelelő óvintézkedések bevezetésével megszerezték a *Safe Place* tanúsítványt. Az intenzív kommunikációs kampány országos szinten zajlott és jelentős érdeklődést generált a média részéről. Az online térben szintén aktív volt a jelenlét: bevonva a turisztikai szereplőket, interjúkat, ismertető videókat készítettek és osztottak meg, amelyeknek kedvező volt a fogadtatása. Hargita megyében hasonlóan közösségi média kampányt indítottak #TravelatHome címmel, mely a belföldi turizmus promoválását célozta meg, Hargita megyei vendéglátóhelyeket és különböző turisztikai programokat népszerűsített.

Összefoglaló

A kutatás székelyföldi turisztikai szolgáltatók online kommunikációját vizsgálta a koronavírus-járvány kezdeti időszakában, arra keresve a választ, hogy az egyes turisztikai szereplők miként reagáltak a bevezetett óvintézkedésekre, ezt hogyan kommunikálták a Facebook-oldalaikon keresztül, és hogy alkalmaztak-e egyáltalán valamilyen jellegű válságkommunikációt.

Az elemzési eredmények alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a megvizsgált vállalkozások közel egyharmada passzív maradt eb-

ben az időszakban, ami legtöbb esetben a kommunikáció teljes hiányát jelentette. A többi oldalon egy viszonylag állandó és aktív jelenlét volt jellemző, igyekeztek a kommunikációs csatornát fenntartani, de néhány eset kivételével nem beszélhetünk tényleges válságkommunikációról, mert a kommunikációs tartalmak kerültek a járványhelyzettel és az óvintézkedésekkel kapcsolatos tájékoztatást. A bejegyzések tartalma lényegében nem különbözött a járvány előttiékhöz képest. A vizsgált 46 turisztikai vállalkozás közül 7 esetében volt beazonosítható proaktív kommunikáció, több oldalon is egyrészt kielégítő, részletes és folyamatos tájékoztatás zajlott, másrészt arra is figyeltek, hogy interaktív jellegű tartalmakat osszanak meg, bevonva a követőket.

Az oldalak elemzéséből viszont nem derül ki, hogy mennyire voltak ezek a gyakorlatok tudatosak, tervezettek vagy inkább ösztönösek, ennek a feltárásához szükség lenne egy további, kiterjesztett interjú vizsgálatra.

Az elemzés során tett megfigyelések egybecsengenek a korábbi térségi vizsgálatok eredményeivel (Erős 2013; Nagy 2019), miszerint a turisztikai szolgáltatók Facebook-oldalai jellemzően még fejletlenek, inkább statikusak, ingerszegények és az interaktivitást nagymértékben mellőzik, főként tájékoztató jelleggel működtetik ezeket, és nem használják ki a közösségi média által nyújtott előnyöket.

Az ma már bizonyos, hogy a világjárványnak hosszú távú következményei lesznek minden területen, és a turizmus szektorban is számos változás várható. A turisztikai szereplőknek tudatosítaniuk kell, hogy a versenyképesség fenntartása érdekében fel kell készülni ezekre a változásokra. A székelyföldi turisztikai szereplők akár nyertesei is lehetnek a helyzetnek, ha megfelelően és időben reagálnak. Ugyanis egyre inkább azt prognosztizálják, hogy a jövőben a tömegturizmus csökkenése várható, és felélénkül az érdeklődés az eddig kevésbé frekvenciált desztinációk iránt. Ugyanakkor növekszik az egyéni szolgáltatások iránti kereslet, a biztonság, a bizalom meghatározó tényezőkké válnak a desztinációk és a turisztikai szolgáltatások választása során (Raffay 2020). Az egészség a post-Covid-turizmus számára központi elem lesz, és ez azt jelenti, hogy az újrakezdés egyszerűbb lesz olyan szolgáltatók számára, akik a tapasztalatok alapján tiszták, hatékonyak és nem mutatnak eshetőséget a fertőzésre, valamint olyan struktúrák számára is, amelyek készen állnak reagálni vészhelyzetekre vagy a vírus újabb kitörésére is (D'Onofrio 2020).

Emellett valószínűsíthető a digitális megoldások további terjedése is, a digitális eszközök és az innováció is egyre inkább döntő szerepet

játszanak majd a jövő turizmusában. Az utazók jelentős része eddig is gyűjtött információt a meglátogató desztinációról, de a tájékozottság új értelmet nyer a válság idején. Felértékelődik a naprakész informáltság, amihez az írott és a digitális sajtó, valamint a közösségi oldalak fokozott használata lesz jellemző. Mindezek a várható változások még inkább felerősítik a megfelelő és hatékony kommunikáció iránti igényt. A kommunikációnak, és kiemelten az online kommunikációnak a jövőben még jelentősebb szerepe lesz a bizalom építésében és a turisztikai versenyképesség fenntartásában.

Irodalomjegyzék

- BIRÓ A. Zoltán–MAGYAR Ferenc (szerk.)
2017 *Agrárvállalkozók innovatív szerepe a székelyföldi térségben*. Csíkszereda, Státus Könyvkiadó.
- BIRÓ A. Zoltán–SÁROSI-BLÁGA Ágnes–SZÉKELY Kinga Katalin–SZÁSZ Mária-Magdolna–NAGY-MENYHÁRT Szidónia–KOVÁCS Ottília-Enikő
2022 Új vállalkozási modellek vidéki környezetben az új vidékfejlesztési paradigma kontextusában. *Észak-magyarországi Stratégiai Füzetek* 19. 2. 30–40.
- COOMBS, Timothy
2010 Parameters for Crisis Communication. In: Coombs, Timothy W.–Holladay, Sherry J. (eds.): *The Handbook of Crisis Communication*. London, Blackwell Publishing Ltd., 17–53.
- COOMBS, Timothy W.
2014 *Ongoing Crisis Communication: Planning, Managing, and Responding*. Los Angeles, CA, Sage.
- D'ONOFRIO, Alessandro
2020 A turisztikai ágazat újraindításának lehetőségei a járványt követően. In: Dobrowiecki Péter (szerk.): *A Covid-19 járvány globális hatásai – az Antall József tudásközpont kutatócsapatának válogatott elemzései*. Budapest, Antall József Tudásközpont, 3–10.
- ERŐS Lóránt
2013 Székelyföld vendéglátó egységeinek online marketingkommunikációs szokásai. *Erdélyi Múzeum* 75. 3. 128–141.

FEARN-BANKS, Kathleen

1996 *Crisis Communication: A Casebook Approach*. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates.

FRIEDMAN, Mark

2002 *Everyday Crisis Management: How to Think Like an Emergency Physician*. Naperville, IL: First Decision Press.

MARTENS, Hanno M.–FELDESZ, Kim–MERTEN, Patrick

2016 Crisis Management in Tourism. A Literature Based Approach on the Proactive Prediction of a Crisis and the Implementation of Prevention Measures. *Athens Journal of Tourism* 3. 2. 89–102.

MAZILU, Mirela et al.

2019 Crisis Management in Tourism. *Quaestus Multidisciplinary Research Journal* 14. 2. 289–294.

NAGY Benedek

2019 A turizmusmarketing online felületei Székelyföldön – összefüggések a valós forgalommal. *Turisztikai és Vidékfejlesztési Tanulmányok* 4. 3. 52–68.

RAFFAY Zoltán

2020 A COVID-19 járvány hatása a turisták fogyasztói magatartásának változására. In: Ercsey Ida (szerk.): *Marketing a digitalizáció korában: Az Egyesület a Marketing Oktatásért és Kutatásért XXVI. Országos konferenciájának előadásai*. Győr, Széchenyi István Egyetem, 347–356.

WENDLING, Cécile–RADISCH, Jack–JACOBZONE Stephane

2013 *The Use of Social Media in Risk and Crisis Communication*. OECD Working Papers on Public Governance, No. 24, <https://doi.org/10.1787/5k3v01fskp9s-en>.

GERGELY ORSOLYA

TUDÓS NŐK. ERDÉLYI MAGYAR KUTATÓI PÁLYÁK ÉS AZ ESÉLYEGYENLŐ(TLEN)SÉG

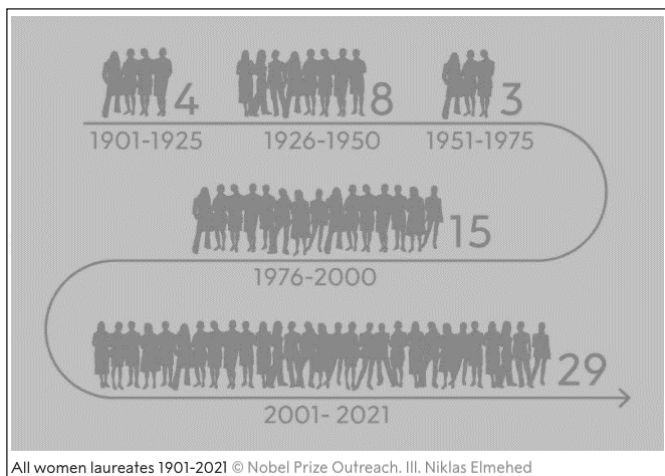
„Az egyetemi élet tehát vad hazardjáték.”
(Max Weber)

Összefoglaló. Az elmúlt évtizedekben fokozatosan emelkedő tendenciát mutat a női hallgatók aránya a felsőoktatásban, és egyre több nő indul el a tudományos pályán is. Mindezek ellenére a kutatások arra mutatnak rá, hogy a nők számára az akadémiai szféra továbbra is inkább „férfiarcú”, számos manifeszt és látens akadályt rejtve a nők számára. Mennyire érzékelik ezeket a nyílt vagy rejtett akadályokat az akadémiai szférában sikeresen teljesítő nők, illetve karriernarratíváiknak mennyire része az erre való reflektálás? Jelen elemzés erre keresi a választ a *Nőileg* erdélyi női magazin 2021-es Tudós nők sorozatában megjelent beszélgetések másodelemzése során. Kérdések, hogy a tizenkét erdélyi származású és Erdélyben vagy külföldön sikeres akadémiai pályát magáénak mondó interjúalany hogyan látja az akadémiai boldogulás lehetőségeit, buktatóit. A tanulmány ezáltal arra is reflektál, hogy akadályozta-e az interjúalanyok pályáját, hogy nők, illetve a családalapítás és gyermekvállalás okozott-e kihívást számukra.

Női oktatási expanzió – férfiarcú akadémiai szféra

A társadalmi nemi szakadék (*gender gap*) az akadémiai szférát sem kerüli el (Falkner et al. 2013), és annak ellenére, hogy növekvő odafigyelés övezi az akadémiai szférában tevékenykedő nőket, egyre nagyobb erőfeszítés mutatkozik a női kutatók és egyetemi oktatók toborzására és megtartására, továbbra is éles a nemek közötti egyenlőtlenség (Moss-Racusin et al. 2012). A változás lassú, és az egyenlőtlenségek továbbra is fennállnak (Mason et al. 2013), a látszólag objektív mércével mért, meritokráciára építő tudományos pálya sem egyforma lehetőségeket nyújt nőknek és

férfiaknak, a nők inkább érzik barátságtalannak az akadémiai közeget, mint a férfiak (De Angelis–Grüning 2020), a férfiak és a nők teljesítményében a nemek közötti különbségek minden elemzett szinten nyilvánvalóak, a legjobban teljesítő tudósok 10%-a között sokkal magasabb a férfiak aránya (Abramo et al. 2021). Az egyenlőtlenség fő forrása a nemi aszimmetria, amely jelentős negatív hatással van a tudományban a nők karrierjére, a munka és magánélet egyensúlyára, illetve mentális egészségére.

1. ábra. Női Nobel-díjasok

Forrás: nobelprize.org

Noha a közoktatásban a pedagógusi pályán határozott női fölény van, mi több, a felsőoktatásban is több lány diák tanul, mint fiú, mégis a tudományos ranglétrán felfele haladva, a magasabb lépcsőfokokon már egyre csökken a nők aránya, és a legmagasabb szinteken, az akadémikusok körében már alig akad nő. Természetesen az adott szakterületet jelentősen rányomja bélyegét a tudományos kutatói pályára, a tudóssá válást a társadalmi honorálás is jelentősen befolyásolja, a szakmai elismerések, ösztöndíjak, támogatási rendszerek, kitüntetések hozzájárulnak egy adott szakterület presztízséhez, illetve a tudományos munka motiválásához (Gergely 2021). Kérdésként merül fel viszont, hogy ezek az ösztöndíjak, társadalmi elismerések, kitüntetések mindkét nem számára egyformán elérhetőek-e? Ha szemügyre vesszük a Nobel-díjat, a világ legmagasabb

presztízsű tudományos elismerését, akkor nemi szempontból elég nagy szakadékot tapasztalunk. Az elmúlt 120 év során ugyanis 609 személy részesült Nobel-díjban, ebből 59 alkalommal kapott nő, azaz 58 nőnek ítéltek már Nobel-díjat, mivel Marie Curie kétszer kapta meg a svéd királyi akadémia díját. Ugyanakkor az elmúlt 120 év során a női díjazottak fele az elmúlt két évtizedben kapta meg a díjat, tehát a felzárkózási ütem is csupán az elmúlt két évtizedben gyorsult fel (1. ábra). A számok alapján azt látjuk, hogy a világ legismertebb és legárhíttabb szakmai fórumán a nőknek tízszer kisebb esélyük van elismerést szerezni tudományos munkájukért, mint a férfiaknak. Magyarországi származású 13 Nobel-díjas közt nincs nő, a Romániához köthető négy Nobel-díjas közül egy nő, Herta Müller (Gergely 2021).

Magányos kutatói pályák férfias jegyekkel, visszafogott nőiességgel

Noha nemzetközi szinten folyamatosan egyre több teret és figyelmet kapnak a női kutatók, akademikusok, a felsőoktatási intézmények, kutatóintézetek továbbra is rosszul vizsgáznak nemi egyenlőségből (Balázs 2018). Ha csak a romániai helyzetet nézzük, akkor azt mondjuk, hogy teljesen rendben van: 40–48 százalék között változott az elmúlt években a tudományos életben a nők aránya, és ezt nem is tekinthetjük rossz aránynak. Viszont a női kutatói populációból sokkal kevesebben tudnak nemzetközi presztízsre szert tenni, mint a férfiak. Talán ez azért lenne, mert sokkal kevesebb nő választja a tudományos pályát? Bár az igaz, hogy míg például a felsőoktatás alapszakaszában magasabb a lányok aránya a fiúkénál, ez a doktori képzés során már korántsem igaz, aztán minél feljebb lépünk, annál kevésbé az. UNESCO-adatok szerint világszinten átlagosan az egyetemi alapképzésen és magszteri diplomát szerzők 53 százaléka nő, viszont a doktori fokozatukat megszerzők esetében ez az arány már 10 százalékkal alacsonyabb (43%), aztán a kutatóként dolgozók körében már közel felére csökken (28%) (idézi Gergely 2021). Természetesen a helyzetnek regionális árnyalatait tapasztalhatjuk, például Délkelet-Európában jóval magasabb a nők aránya az akadémiában, viszont az elv világszinten érvényes, nem kivételek a nyugati egyetemek

sem. Nagy-Britanniában végzett vizsgálat szerint a kémia szakon végzett női hallgatók esetében négyből három kutatói pályát tervezett (72%), viszont csupán minden harmadik doktori fokozatot szerző nő (37%) tartott ki ezen karriercél mellett. A tudományos kutatói pályaelhagyást számos tényező meghatározza: a „csöpögő csap” metafora vizuális ábrázolása is ezt szemlélteti, miszerint bár sokan indulnak el a pályán, csak kevesen jutnak el a végcélhoz, a vezeték meghibásodása miatt „kihullnak” a pályáról (Wolfinger et al. 2009). Magas presztízsű egyetemekre, kutatóintézetekbe pedig már jóval kevesebb nő jut be, mint férfi.

Ha a romániai helyzetet nézzük, akkor paradox módon Románia jobban áll statisztikailag, mint sok nyugati ország: a nők képviselete a román akadémiai térben egyértelműen magasabb a Romániánál sokkal fejlettebb európai országokban regisztrált helyzethez képest (Mocanu–Rusu 2016). Ennek ellenére a 10 százalékot sem éri el a nők aránya a Román Tudományos Akadémia tagjai közt. És míg az EU országaiban átlagosan 21 százalék körül van a női rektorok száma, addig Romániában az állami felsőoktatási intézmények mintegy 5 százalékát vezette női rektor 2019-ben, és minden ötödik felsőoktatási intézményben volt jelen női rektorhelyettes (Gergely 2021).

A tudományos életben egyre komplexebb mérési rendszerben kell helytállni a kutatóknak, oktatóknak, ahol számba veszik a szerzői publikációk és szabadalmak számát, a tudományos cikkek hivatkozási arányát, de a megszerzett kutatási projektek, grantok (ösztöndíj) finanszírozási összegét is, ezek alapján pedig az egyenlőtlenségek folyamatosan újratermelődnek. Ehhez jön a szakmai presztízs, vagyis hogy milyen bizottságoknak, szakértői csoportoknak, szakmai közösségeknek tagja az egyén. A nemzetközileg elismert, magasan indexált folyóiratokban való publikálás ér a legtöbb pontszámot, a tanítás pedig a legalacsonyabbat. Kutatások pedig azt mutatják, hogy a női oktatók általában több időt fordítanak a tanítási feladatokra, mint férfi társaik, kutatási eredményeik elmaradnak a férfiakétól (De Angelis–Grüning 2020), így kevesebb idő jut a kutatásra, még kevesebb a szakmai, magas impaktfaktorral rendelkező publikációkra. Ugyanakkor a fiatal kutatók pályájuk elején rengeteg időt kell beruházzanak mind a doktori munkájukba, mind pedig egyéni kutatási programjaikba, ami a kisgyermekes nőket szinte teljes mértékben kizárja a pályáról (Gergely 2021).

Noha az elmúlt évtizedekben fokozatosan emelkedik a női hallgatók aránya a felsőoktatásban (Fényes 2010), sőt 2013 után nagyon sok országban már meg is haladta a felsőoktatásban tanuló férfiak számát

(Marginson 2013), a tudományterületi, szakterületi szegregáció nem szűnt meg, illetve a tudományos pályára lépés sokkal kevésbé jelentkezik valós alternatívaként a lányok számára, mint férfi társaik esetében (Lannert–Nagy 2019). Illetve az is látszik az elemzések nyomán, hogy a tudományos fokozatok megszerzése és az akadémiai ranglétrán való feljebb jutás tekintetében eltérően alakul a férfiak és a nők karrierpályája (Mueller et al. 2017): a nők pályája gyakran belassul (Pető 2018; Gergely 2021), kevesebben és hosszabb idő alatt tudnak előrelépni, kevesebb nő szerez akadémiai tagságot és nemzetközi elismerést. Így még azok a tudományterületek is „férfiarcúak” lesznek, ahol az egyetemi hallgatók körében egyértelműen többségben vannak a nők (Lannert–Nagy 2019). Azt gondolhatjuk, hogy az oktatási rendszer feminizálódása a nők helyzetének kedvez, ennek ellenére kutatások bizonyítják azt, hogy a nők számára a tudományos pálya továbbra is számos manifeszt és látens akadályt rejt (Lannert–Nagy 2019). Ezek a nyílt vagy rejtett akadályok az életút során „rendszerszerűen veszik körbe a társadalom női tagjait” (Lannert–Nagy 2019. 77.), rendszer, mely deklaráltan teljesítmény-alapúan működik, gyökereiben viszont továbbra is hagyományos és diszkriminatív elváráshalmazt termel (Lannert–Nagy 2019).

A kutatások arra mutatnak, hogy a nemi alapú diszkrimináció, amely a nőket éri (*gender bias*) a mindennapi munkahelyi interakciókban, öt fő elfoglaltsági mintázat mentén érhető tetten: jellemző 1. az állandó bizonyítási kényszer, 2. a kötéltánc, 3. az anyai üvegfal, 4. a szolidaritáshiány, illetve 5. az izoláció (Williams et al. 2016). Bővebben ez annyit jelent, hogy 1. a tudományos életben dolgozó nők kétharmada (etnikumtól függetlenül) arról számolt be, hogy úgy érzi, folyamatosan bizonyítani kell: elért eredményeiket nem veszik figyelembe, szakértelmüket megkérdőjelezzik. 2. Az akadémiai szférában dolgozó nők nagy aránya úgy érzi, hogy sokféle elvárás van irányukba: férfias módon kell viselkedniük ahhoz, hogy hozzáértőnek tekintsék őket, ugyanakkor a nőktől elvárják, hogy nőiesek legyenek. A nők tehát azon kapják magukat, hogy folyamatosan egyensúlyozniuk kell aközött, hogy túl nőiesnek se tartsák őket ahhoz, hogy még kompetensnek tekintsék, és túl férfiasnak se ahhoz, hogy még szimpatikusak legyenek. Nem kevesen érzékelik 3. az anyaság okozta üvegfallhatást: amikor a kutató nők gyermeket vállalnak, gyakran falba ütköznek, elkötelezettségük és hozzáértésük megkérdőjeleződik, a lehetőségek pedig kiapadnak. A gyermekes tudósok csaknem kétharmada arról számolt be, hogy minden fajra és etnikai csoportra kiterjedően

beleütközik az elfogultság ilyen formájába. A nők úgy érezték, hogy versenyeznek azokkal a férfiakkal, akiknek nincs gyermekük, vagy azt kizárólag feleségük neveli, gondolzza, illetve a kollégák gyakran azt feltételezik, hogy gyermekvállalásuk után elveszítik a kutatói vágyat, motivációt. 4. A kutatónők a női mentorok, női bajtársiasság hiányát is érzékelik: a tanulmányok azt mutatják, hogy azok a nők, akik karrierjük elején diszkriminációval találkoztak, gyakran elhatárolódnak más nőktől, a megkérdezett akadémiai szférában dolgozó nők körülbelül egyötöde számolt be arról, hogy női kollégák közt állandó a verseny, mivel kevés hely van, és még kevesebben lesznek elismerve (Williams et al. 2016). 5. Ugyanakkor a nők igyekeznek a magánéletüket távol tartani a munkától, illetve a kollégáikkal való társas kapcsolatokat minimalizálni, mivel úgy érzékelik, hogy ez negatívan befolyásolhatja a kompetenciáik megítélését (Williams 2015).

Más elemzések is hangsúlyozzák, hogy a sikert nézve és véve alapul, a nők számára nem létezik gyermekvállalásra alkalmas idő az akadémiai szférában (Wolfinger 2013): a 30-as, 40-es évek a meghatározóak a szakmai sikerben – ez idő lenne a legalkalmasabb a gyermekvállalásra is. És míg a férfiak számára a gyermekvállalás karrierelőnyt jelent, addig a nők számára a gyermekvállalás karriergyilkos lehet (Mason et al. 2013), és a bababírságot (*baby penalty*) minden nőnek meg kell fizetni, noha a karrier különböző szakaszában másként és másfajta mértékben számít „hátránynak” a gyermek. A bababírság nem a pandémia eredménye, de az tovább erősítette ennek hatását (Ferrara 2020). És míg az anyaság egy univerzális, társadalmi rétegek, csoportok feletti univerzalitás, napjainkra viszont jelentős változások tapasztalhatóak iskolai végzettségtől és lakhelytől függően. A jól szituált, magasan iskolázott nők számára a gyermekvállalás egyre későbbi időpontban következik be (Nitsche–Brückner 2021)

A gyermekvállalás mellett, illetve után még egy fontos elméleti toposzra érdemes kitérni: az anyaság ideológiájának változására, mely a 2000-es évektől gyermeket nevelőkre hangsúlyosan igaz. Az elmúlt két évtizedben a nyugati társadalmakban jelentős elmozdulás történt az anyaság ideológiájának társadalmi értelmezését tekintve, az intenzív anyaság egy nagyon erős szabályozó új normává vált (Hays 1993). Ez az abszolút gyermekközpontú nevelési ideológia az anya maximális, önzetlen és feltétel nélküli rendelkezésre állását írja elő a nők számára (Hays 1993; Geambaşu et al. 2022). Ehhez a posztfeminista vagy neoliberális

„jóanyaság” (Güney-Frahm 2020; Palomeque Recio 2020) normához az a széles körben elterjedt elv is társul, hogy a gyermek minden szintű boldogulása nagymértékben – ha nem kizáró jelleggel – az anya szerepén, a nevelésen, az odafigyelésen, a kellően tudatos anyai jelenléten múlik. Az anyaság, vagy nőként a gyermekvállalás ezt a szerepet is jelenti, hogy ennek a hatalmas felelősségnek minden kockázatát érti és érzi a nő, és minden más, nem gyermekneveléssel kapcsolatos döntést is ez alá kell rendelni (Hays 1993). Ez a nevelési elv és társadalmilag ideologizált „jóanyaság” jelentős terhet tesz az anyákra, szakmától függetlenül, de a szakmai sikerességnek lehet egy nagyon erőteljesen korlátja is. És noha Hays az intenzív szülőségről beszél, alapvetően ez az anyákat érinti, kevésbé az apákat. Tény tehát, hogy bárhol és bárhogyan mérjük, létezik egyfajta nemi esélyegyenlőtlenség a nők kárára az akadémiai szférában. Hogyan észlelődik ez az esélyegyenlőtlenség aktív, akadémiai szférában dolgozó nők esetében? A választ keresve tizenkét interjú másodelemzésére vállalkozunk. Olyan interjúkról van szó, amelyek egy női magazin sorozataként jelentek meg. Tizenkét interjú készült újságírói kezdeményezésre sikeres tudományos teljesítményt felmutató, eredményes kutatónők körében. Kérdésként merül fel, hogy kik azok, akiknek nőként sikerül akadémiai karriert építeni? Kik azok a nők, akikre a tudományos világon kívüli, „laikus” világ is felfigyel, akiknek szakmai pályája kívülről is sikeresnek tűnik? És akiknek nőként sikerül felépíteni egy sikeres szakmai pályát, azok hogyan látják: az, hogy nők, számukra jelentett-e akadályt a tudományos pályán? Milyen narratívát vélünk felfedezni erdélyi magyar felsőoktatási rendszerben szocializált, majd valamely tudományterületen sikeres kutatói pályát megvalósított nők sikertörténeteiben?

Mérni a mérhetetlent

Az erdélyi női magazin, a *Nőileg* hasábjain 2021. január–december közt havi rendszerességgel megjelenő félig strukturált interjúk másodelemzését végeztük el, a tartomelemzés során pedig a fő kérdés: „Hátráltatta-e a pályáját az, hogy nő?” Jelen elemzést limitálja az, hogy egyrészt nem ismerjük az interjúalanyok kiválasztásának szempontjait, és nagyon esetlegesnek tűnik a szelekció, másrészt pedig hiányosak és esetlegesek a demográfiai

adatok is (hány éves, van-e családja, gyermekei, mennyi idők a gyermekei), továbbá több esetben a tudománymetriai információk sem jelennek meg (milyen akadémiai pozíciót tölt be jelenleg az interjúalany, mennyi idő telt el a PhD-fokozat megszerzése és az egyetemi/kutatóintézeti állás elérése közt, mennyi idő telt el a pozícióbeli előrelépések közt stb.).

Ugyanakkor csupán a sikeresek kerülnek be egy ilyen interjúsorozatba, tehát akik a csöpögő vezeték, az üvegfal és üvegplafon által támasztott akadályokat is sikeresen vették, és így semmit nem tudunk azokról, akik leginkább érintettek lennének, akiket az akadályok kiszorítottak a tudományos pályáról. Mégis ezek az interjúk, a kutatási korlátok ellenére egy első elemzési kísérletnek biztosítanak empirikus anyagot, és adnak képet arról, hogy a romániai magyar felsőoktatásban szocializálódott nők tudományos karrierdiskurzusában megjelenik-e egyáltalán a nemi alapú hátrány, az esélyegyenlőtlenség, és ha igen, akkor hogyan viszonyulnak ehhez.

„A kutatásban kevésbé számít az, hogy ki mondja”¹

Erdélyi tudós nők

Az interjúalanyok mindannyian Erdélyből származnak, többnyire a Babeş–Bolyai Tudományegyetem diákjai voltak, és háromnegyedük ma is Erdélyben él és valamely felsőoktatási intézményben dolgozik. Hárman életvitelszerűen külföldön élnek, ketten Magyarországon, egy interjúalany pedig Dániában (2. ábra).

Az interjúalanyok közül négyen a Babeş–Bolyai Tudományegyetem (BBTE) oktatói bázisához tartoznak, hárman pedig a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetemen (Sapientia EMTE) tanítanak, egyetlen személy pedig a Partiumi Keresztény Egyetemet (PKE) képviseli. A külföldön oktatók közül az egyik a Közép-európai Egyetem (CEU), másik az Eötvös Lőránd Tudományegyetemen (ELTE), a harmadikuk pedig egy dániai egyetemen oktató-kutató. Négyen adjunktusok (közgazdász, matematikus, filológus, pasztorálteológus), hatan docensi fokozattal

1 Az idézet az egyik interjúalanytól származik (Bartók 2021).

rendelkeznek (pszichológus, klasszika-filológus, klímakutató, fizikus, oktatáskutató, mérnök-informatikus), ketten pedig professzorok (kulturális antropológus, filmesztéta).

2. ábra. Az interjúalanyok jelenlegi lakhelye Európa térképére vetítve

Forrás: a szerző szerkesztése

 <p>Tudós nők: Bartók Blanka</p> <p>Klímakutató – ez a fogalom annyira izgalmas manapság, ugyanis mindegyre az az érzésünk, hogy nem olyan a tél, nem olyan...</p>	 <p>Tudós nők – Bodó Julianna: Mindenki élete érdekes és fontos</p> <p>Társadalomtudós, kulturális antropológus – rendkívül sokoldalú személyiség, tudjuk róla, hogy nagy természetjáró, népszerű, nem csak a diákjai körében, amit mond,...</p>	 <p>Tudós nők: Biedermann Zsuzsanna</p> <p>Nincs rendjén, hogy egyik ember éhezik, míg a másiknak akkora vagyona van, hogy képtelen produktívan befektetni, mondja. A minisztériumokban is...</p>
---	---	--

3. ábra. Interjúalanyok, január–június – (1.)

Forrás: www.noileg.ro

**Tudós nő: Bitay Enikő
akadémikus**

A tudomány embere, aki szeret tanítani, a közösséget tenni. Mérnök-informatikus, kutató, egyetemi docens, akadémikus, akivel az időről megfélekezve lehet hosszan...

Tudós nő: Forrai Réka

Latin és ógörög szövegek beszélnek, szólnak hozzá, első kézből tárul fel előtte a történelem. Klasszika-filológusnak tanult, egyszerre történész és nyelvész....

**Tudós nő: Dr. Kovács
Ágnes Melinda**

Babakutató számos publikációval, kutatásait közölte már a Science, az Amerikai Tudományos Akadémia (PNAS), a brit Királyi Természettudományos Társaság szaklapja, de...

3. ábra. Interjúalanyok, január-június – (2.)

Forrás: www.noileg.ro

**Tudós nő: Dr. Császár
Klára – A félelem a
szeretet legnagyobb
ellensége**

Egyértelműen fogalmaz, kritikus és szerethető: ezt olvasom ki a számomra ismeretlen Császár Klárával készült interjúkból. Ő a BBTE Római Katolikus...

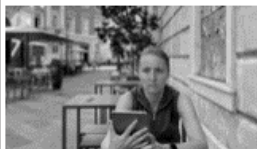
**Tudós nő: Dr. Pethő
Ágnes**

Kicsit mindig irigy voltam, hogy olyasmire van rálátása, ami számomra maga a világmindenség kvintesszenciája: film és filmtudomány. Pethő Ágnest közel...

**Tudós nő: Dr. Barabási
Tünde**

Nevelés, oktatás, pedagógia és módszertan – szép és összetett világ, melynek megvannak a maga nehézségei, folyamatos felülvizsgálásra, kutatásra szoruló részterületei....

Tudós nő: Keszeg Anna

Többször kérdeztük őt lapunk hasábjain, mert fontos, amit mond: rólunk, médiabálókról, generációs és kulturális meghatározottságainkról. Minden mondata elgondolkodtató, és külön...

**Tudós nő – Dr. Ercsey-
Ravasz Mária**

A nő, ha fizikus, ha kutató, ha anya – hogyan léteznek egymás mellett ezek a szerepek, mik a nehézségek, hát...

Tudós nő: Debrenti Edith

„Nem szabad semmi olyat elmulasztani, aminek valami esélye van arra, hogy a diákokhoz közelebb hozza a matematikát.” (Pólya, 1977)
~...

4. ábra. Interjúalanyok, július–december

Forrás: www.noileg.ro

A legfiatalabb interjúalany 38 éves, a legidősebb pedig 67. A többségük nagyvárosban vagy nagyvárosi agglomerációban élők (Budapest, Kolozsvár, Nagyvárad), tizenkettő közül tíznek van gyermeke, közülük pedig a legtöbben (hét személy a tízből) kisgyermeket nevel.

„Nemzetközi szinten a legjobbaknál nem számít,
hogyan férfi vagy nő”²

Az interjúalanyok egy részének narratívájában az körvonalazódik, hogy a tudomány gendersemleges, azaz a társadalomnak ez a világ egy olyan szegmense, ahol nem az számít, hogy valaki nő vagy férfi, hanem hogy mennyire ért a szakmájához, mennyire rátermett, mennyire kitartó és ambiciózus. Ami érdekes, hogy mindannyian romániai egyetem oktatói (BBTE, Sapientia), kutatói, illetve mindenikük már vagy docens, vagy professzori státussal rendelkezik. Mondanánk azt, hogy a természettudományok területén tevékenykedik, de ez csak részben lenne igaz.

Mivel magyarázzák, indokolják azt, hogy nem érezték hátrányát a női létnek az akadémiai szférában? Többféle magyarázat rajzolódik ki az interjúkból. Vannak, akik úgy vélik, hogy a közvetlen környezetük, ahol szocializálódtak (kibocsátó család, szülők, neveltetés) nagyon pozitív hatást gyakorolt, olyan meghatározó közeg volt számukra, amely a tudásuk iránti vágyat fokozta, táplálta és feltétel nélkül támogatta. Ez a folyamatos biztatás, ösztönzés pedig olyannyira meghatározó volt, hogy a narratívában fel sem merül a nemi faktor mint akadály vagy hátrány.

„Mindig olyan környezetben éltem, ahol fontosnak tartották a tanulást, az előrehaladást. Ebben az összefüggésben pedig mindegy volt, hogy valaki nő-e vagy férfi.” (BD, professzor)

A család támogatása és elismerése többször felbukkan mint pozitív faktor mind a munka–magánélet egyensúly megteremtésében, mint a női „hátrányok ledolgozásában” játszott szerep tekintetében:

„Hátrányos megkülönböztetésben – női mivoltom miatt – sosem volt részem (...) igaz, hogy a családom nagyon sokat támogatott, sőt, ha kellett,

2 Az idézet az egyik interjúalanytól kölcsönzött (Pethő 2021).

»helyettesített«. A férjem, szüleim, testvérem segítsége mind kellett ahhoz, hogy oda eljuthassak szakmailag, ahol most tartok, gyerekek és család mellett.” (BT, docens)

Előfordul az is, hogy a tudományterület sajátossága jelenti a pozitív tényezőt, azaz a túlnyomóan női közegben másodlagossá válik a női mivolt, tehát ezért az elnőiesedett szakmákban kevésbé érzékelhető a női-férfi különbség:

„(...) nem gondolom, hogy az, hogy nő vagyok, hátráltatta a pályámat. Viszont itt fontos kiemelni, hogy a pszichológia, és ezen belül a fejlődés-lélektan olyan szakterületek, amiket nagy többségében nők választanak, és talán emiatt nem is igazán összehasonlítható egy más szakterületen dolgozó kutató helyzetével.” (KÁM, adjunktus)

És egy utalással találkozunk, ami összecseng a tudósokkal, kutatókkal, szakértőkkel kapcsolatos társadalmi elvárásokkal (Williams 2015): aki férfiasabban tud reagálni, viselkedni, aki kellően levetkőzi a női gondolkodásmódot, azt kevesebb akadály éri.

„(...) a főnököm azt mondta egy alkalommal, hogy én egy olyan nő vagyok, akinek férfiagya van – ez tőle maximális bóknak számított.” (BE, docens)

„Aki nemet mond, az nem hajlandó szembenézni a problémákkal.”³

Ha mérleget vonunk, akkor a kisgyermeket nevelők, a még adjunktusi pozícióban levők inkább érzékelik azt, hogy pályájuk lassabban halad, mint amennyi munkát befektettek, vagy amire képesnek érzik magukat. Itt is több pont vázolható fel: a középmezőnyben leginkább érzékelhető a nemi szakadék. Emellett pedig a témaválasztást tekintve is jellemző az, hogy a nők által preferált témák – amelyek nem ritkán periferikusabbak is – kisebb sikert hoznak. És természetesen az anyaság itt is megjelenik, tehát nem a női mivolt alapvetően, hanem az anyává válás az egyik olyan pont, amikor a tudományos karrier lelassul, leáll vagy hátrányt okoz.

3 Az idézet az egyik interjúalanytól kölcsönzött (Keszeg 2021).

A tudományművelés és a tudományos életben elért sikerek, megvalósítások, eredmények függvényében, a ranglétra különböző szintjein a hátrány, a nemi szakadék másképp érzékelhető. Az egyik interjúalany nagyon szemléletesen rávilágít arra, hogy valóban a kiválóság csúcán, a legeslegsikeresebbek körében már nem meghatározó a nemi sztereotípiá, a nemi szakadék, viszont a középmezőnyben annál inkább:

„Én úgy látom, nemzetközi szinten a legjobbaknál nem számít, hogy az illető férfi vagy nő, a csúcsteljesítményt egyformán elismerik. Lokálisabb szinten és a középmezőnyben azonban nem mindegy, ott sokkal inkább érvényesül a sztereotípiá, hogy a tudóst (egyébként a tanárt is) eleve férfinak képzelik, és ezért komolyabban veszik, amit egy férfi mond.” (PÁ, professzor)

Az egyik interjúalany arra mutat rá, hogy a nők valószínűleg kevésbé tudatos módon, de gyakrabban fordulnak periferikusabb, főleg nők által dominált és kutatott területek, a tudomány fő sodrásától távolabb eső témák felé. És ez tovább fokozza a hátrányokat:

„A versenyszférában helytálló nőkre jellemző az önszabotálás: mi magunk nem hisszük el magunkról, hogy alkalmasak vagyunk adott szerepekre. Én például érzem a pályám alakulásán azt az ösztönös mozgást, hogy mindig a peremproblémák kutatása felé irányultam (...) Mindig van egy témalegitimációs játszma, amit meg kell nyerni.” (KA, adjunktus)

Az anyaság artikulálódott a leginkább meghatározó faktorként a hátrányok tekintetében. Egyrészt úgy, hogy az akadémiai pályán vagy le kell mondani a gyermekvállalásról, vagy nagyon későre lehet vállalni gyermeket, mire minden rendeződik, szépen kialakul, stabilizálódik:

„Doktori hallgatóként egy idegen országban, meg később fiatal kutatóként valahogy annyi bizonytalansági tényező volt, sikerül-e befejezni a doktori kutatásokat, lesz-e állandó állásunk, hogy ha nem is teljesen tudatosan, de egyre csak halogattuk a gyerekvállalás kérdését. Utána meg azzal szembesültem, hogy az élet nem mindig akkor és azt adja, amit szeretnél. Végül 40 éves voltam már, amikor megszületett a kisfiam, aki most már 3 éves, és természetesen ő életünk legnagyobb ajándéka. De nem mondom, hogy az ezt megelőző időszak könnyű volt. Nem szabadott volna elfelejtenem, hogy az idő ilyen értelemben a nők

ellen dolgozik, és hogy nem mindegy, hogy valaki a 30-as éveie elején vagy a végén kezd a gyerekvállalásról gondolkodni.” (KÁM, adjunktus)

Másrészt pedig úgy, hogy a kisgyermek gondozásának, nevelésének idején nagyon-nagyon kevés idő és energia marad a tudományos pályára, így sokkal kevésbé lehet teljesíteni, mint a (kis)gyermeket nem nevelő (férfi) kollégák:

„A pályám szempontjából sokszor gondoltam azt, hogy ez férfiaknak való pálya, ők vannak többen konferenciákon, szakmai rendezvényeken, megtehetik azt, hogy elmélyülten foglalkozzanak valamivel. (...) tudtam, hogy ha megszületik a gyermekem, onnantól kezdve ő kerül első helyre, és ez így is lett. (...) Lassan megtanultam, hogy a kevesebb az több, hogy néha elengedjek dolgokat, tudomásul vegyem, hogy én nem tudok annyit dolgozni, fejlődni, annyira elmélyülni valamiben, amennyit szeretnék, mert egyszerűen lehetetlen. Meg hát se a cikkek, se a kutatások nem ölelnek vissza, csak a gyermekeink.” (DE, adjunktus)

Harmadrészt pedig úgy, hogy a munka–magánélet egyensúlyt nőként nehezebb elérni, a hagyományos nemi szerepek hatására, illetve a belső késztetések miatt is:

„Hogy mennyire könnyű egy nőnek jelentős eredményeket elérni, olyasmint letenni az asztalra, aminek súlya van és ami maradandó, az már más kérdés. Egy nőnél mindig felmerül a dilemma, hogyan tudja összeegyeztetni a kutatói munkát, elmélyültséget a hagyományos női szerepvállalással, családdal, gyereke neveléssel. Nyilván kell hozzá egy olyan társ, aki mindenben partner tud lenni, aki támogatja az efféle ambíciókat, de ez csak az alap. Testileg-lelkileg és az időbeosztás kisakkozása miatt a család és a tudományos munka egyensúlyban tartása komoly megterhelést jelent – ha a nő nem mond le az egyikről vagy a másiktól.” (PÁ, professzor)

Negyedrészt meg úgy, hogy az intenzív anyaság mennyire jelentkezik mint a jóanyaság ideológiája. Létezik egy generációs különбözöség, mely a felnőtt gyermekekkel rendelkezők esetében kevésbé érzékelhető, a jelenleg kisgyermekeket nevelők körében viszont hangsúlyosabb. Az egyik interjúalany egy félmondat erejéig reflektál is erre, rátapintva arra, hogy a 80-as, 90-es évek gyermeknevelését ez még nem hatotta át.

„Az anyaszerepet nem mitizáltuk, nem szőttünk köréje rózsaszín habos mesét, sem szenvedéstörténetet – de mélyen átéltük ezt az egész életre szóló kötődést. (...) Mindezt meg csak úgy lehet, ha szülőként – anyaként és apaként – magunk sem mondunk le a szakmai teljesítmény kihívásairól.”
(BJ, professzor)

A két évtizeddel később gyermeket nevelő női kutatók már más-
képp tekintenek a gyermekvállalásra, érzékelhető az intenzív anyaság
ideológiájának megjelenése.

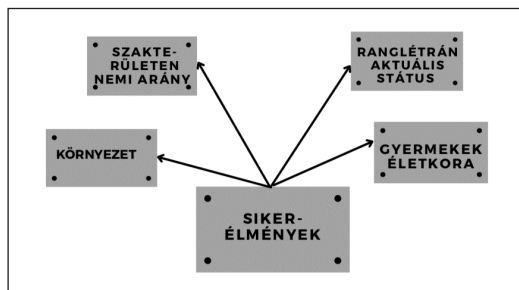
„(...) tudtam, hogy ha megszületik a gyermekem, onnantól kezdve ő
kerül első helyre, és ez így is lett. Ez olyan mély, ösztönös és egyértelmű
döntés volt, hogy mikor jött egy jobb álláslehetőség, én azt választottam,
hogy inkább kistestvér érkezzen a családba, a család volt a fontosabb. (...)
Nem adnám semmiért ezeket az éveket, mindennél jobb volt. Szakmai
szempontból viszont azt vontam maga után, hogy elszakadtam a doktori is-
kolám környezetéből, a szakmai kapcsolataimat nem tudtam fenntartani.”
(DE, adjunktus)

Hátráltatta a pályáján az, hogy nő?		
igen	(igen)	nem
<p><i>"későn váltam anyává" (január)</i></p> <p><i>"Az anyaság viszont nehezíti a dolgokat, még egy olyan országban is, mint az esélyegyenlőségnek nagy fontosságot tulajdonító Dánia" (február)</i></p> <p><i>"ez férfiaknak való pálya, ők (...) megtehetik azt, hogy elmélyülten foglalkozzanak valamivel" (július)</i></p> <p><i>"Aki nemet mond, az nem hajlandó szembenézni a problémákkal. Nekem is évekre tellett, amíg beláttam, milyen összetett</i></p>	<p><i>"szerintem ennek az anyaság az oka" (április)</i></p> <p><i>"nemzetközi szinten a legjobbaknál nem számít, hogy az illető férfi vagy nő, a csúcsteljesítményt egyformán elismerik. Lokálisabb szinten és a középmezőnyben azonban nem mindegy, ott sokkal inkább érvényesül a sztereotípiák, hogy a tudóst (egyébként a tanárt is) eleve férfinak képzelik, és ezért komolyabban veszik, amit egy férfi mond." (november)</i></p>	<p><i>szakma sajátossága, női többség a pályán</i></p> <p><i>"Az a tapasztalatom, hogy a kutatásban kevésbé számít, hogy ki és hogyan mondja, a lényeg, hogy mit mond." (június)</i></p> <p><i>"a szüleim, nagyszüleim mindig biztattak, férjem, fiam megfelelő körülményeket biztosított a munkához (március)"</i></p> <p><i>"mindig olyan környezetben éltem, ahol fontosnak tartották a tanulást, az előrehaladást. Ebben az összefüggésben pedig mindegy volt, hogy valaki nő-e vagy férfi" (május)</i></p>

5. ábra. Hátráltatta-e a pályáján az, hogy nő? Vélemények összegzése

Forrás: a szerző elemzése

Az interjúk alapján az látszik kibontakozni, hogy több tényező is befolyásolja azt, hogy valaki hogyan érzékeli, akadályozza vagy akadályozta-e a szakmai pályáját az, hogy nem férfinak született. A környezet, főleg a gyermekkori és fiatalkori, nem szükségszerűen tudományos, hanem családi, szocializációs közeg nemi esélyegyenlőségi törekvése jelentősen befolyásolja azt, hogy a női hátrány kevésbé váljon érzékelhetővé, illetve a tudomány világa a gendersemlegesség megjelenítése legyen. Ugyanakkor úgy tűnik, hogy az egyes szakterületeken tapasztalható jelentősebb női nemi arány is pozitív ösztönző: ahol magasabb a nők részvétele, szerepe az adott tudományterületen, ott kevésbé érzékelődik a nemi hátrány, ahol kevés a nő, ott igenis érzékletesebbé, jelentősebb hátránnyá válhat. Az is megállapítható az interjúk nyomán, hogy a szakmai ranglétrán aktuálisan betöltött hely is fordítottan arányos a nemi hátrány érzékelésének mértékével: a docensi és professzori státussal rendelkező kutatónők kevésbé számoltak be arról, hogy nőként, anyaként hátrányokat tapasztaltak volna, mint az adjunktusi fokozaton levők. Emellett az is határozottan érzékelhető, hogy a kisgyermeket nevelő akadémiai szférában dolgozó nők is inkább érzékelték pályájuk során hátrányokat, mint a már felnőtt gyermekkel rendelkező vagy gyermektelen kolléganők. Ami meglátásunk szerint egyrészt kibővíti, másrészt modulusba helyezi a nemi hátrányt, az a siker, illetve sikerélmény. Akinek jelentősebb sikerei, szakmai megvalósításai vannak, azok hajlamosak ezekre a sikerekre koncentrálni, és kevésbé foglalkoznak, tartják fontosnak azokat a hátrányokat, amelyek esetlegesen nőiségükből, nemi szerepeikből fakadóan érték.

6. ábra. A nők számára a tudományban a hátrányokat enyhítő/súlyosbító faktorok

Forrás: a szerző szerkesztése

„Akkor is hátrányba kerülsz,
ha egyébként támogat a rendszer”⁴

Láthattuk, hogy a családalapítás és gyermekvállalás jelentős kihívást okoz a legtöbb meginterjúvált nő számára, amely gyakran a doktori tanulmányok alatt vagy közvetlen utána valósul meg. Ennek nyomán a nők többsége egy időre kilép arról a tudományos pályáról, amire jöszereivel még be sem lépett. A tudományos karrier iránt viszont az az elvárás, hogy folyamatosan jelen kell lenni, projektekben részt venni, előadásokat tartani, kutatni, és természetesen jobbnál jobb helyeken publikálni. Illetve a kisgyermeket nevelő nők pályája sokkal inkább lelassul a kisgyermeket nevelő vagy nem nevelő férfiakkal szemben a gondoskodási és fizetetlen munka miatt (Gergely 2021). Mindezen tényezők, illetve ezek kombinációja jelentősen csökkenti a nők arányát a tudományos karrier minden szakaszában. Ennek nyomán a nők kevésbé vagy nehezebben férnek hozzá a kutatás finanszírozásához, ami megint újratermeli a helyzeti hátrányukat.

Milyen tanulságokkal szolgál számunkra ez a mikroelemzés? Mindenekelőtt azt hangosítja fel, hogy a tudományos pályára lépő és ott jelentős megvalósításokat tervező nők számára a munka–magánélet összhang elérése a napjainkban is komoly kihívás. Ez természetesen szakterülettől, a szakmai pályán az egyén helyzetétől, illetve a kutató közvetlen környezetétől nagyban függ, viszont tagadhatatlan, hogy létezik. Ugyanakkor rávilágít arra, hogy a külföldön élő nők narratívájában sokkal markánsabban megjelenik a nemi alapú, főleg az anyaságon nyugvó hátrány, mint az erdélyi kutatónők esetében, ami arra is utal, hogy az erdélyi (magyar) tudományos diskurzusnak nem képezi részét ez a fajta megközelítés, azaz nem divat vagy nem túl professzionális nálunk erről beszélni.

Viszont a fiatalabb, a ranglétrán lennebb elhelyezkedők egyre inkább érzékelik és egyre bátrabban fogalmazzák meg az esélyegyenlőtlenségeket, tehát a tudományos közösségnek is nyitnia kell ez irányba. Illetve több területen, több pályázaton, kutatói ösztöndíjnál be lehetne vezetni a nemsemleges értékelést (*gender blind evaluation*), azaz a pályamunka,

4 Az idézet az egyik interjúalanytól kölcsönzött (Forrai 2021).

szakmai teljesítmény alapján döntsön a bizottság, anélkül, hogy tudná, hogy a pályázó nő vagy férfi. A vizsgálati eredmények szerint ez nagyban segíti a kiegyenlített nemi arányok elérését. Ugyanakkor vannak már olyan kutatói ösztöndíjak, amelyek nem nők vagy férfiak számára vannak meghirdetve, hanem kisgyermeküket egyedül nevelő kutatók számára.

És végül, de talán cselekvés szempontjából a leginkább fontos felismerés az, hogy szükség lenne erdélyi magyar akadémiai léptékben egy átfogó kutatásra, mely mérni tudná, hogy a nők és férfiak tudományos szakmai pályáján milyen akadályok, nehézségek, illetve ösztönzők vannak, milyen területen hangsúlyosabbak a nemi hátrányok, és mennyire ellenőrizhetők a nemzetközi szakirodalmi tézisek az erdélyi magyar valóságban. Ez lehetőséget teremtené a pályázati rendszerek újragondolására, speciális támogatások, ösztönzők útján, illetve a pályázati életkori határok felemelésével, az aktív évek számbavétele a gyermeknevelési szabadság levonásával. Ez minden bizonnyal segítené mind a gyermekvállalás vagy karrierdilemma részleges felszámolását, mind pedig a döntés elodázását, és későbbi lelkiismeret-furdalásokat is megszüntetne. Ugyanakkor női tudományos érdekvédelmi szervezetek létrehozása és működtetése számtalan célzott, inspiratív programnak adhatna keretet. Nem utolsósorban, az ilyen megközelítésből létrehozott tudományos díjak odaítélése, közösségi odafigyelések, a kutatói munkák honorálása minden bizonnyal segítené ellensúlyozni a pályán tapasztalt hátrányokat, manifeszt vagy látens akadályokat.

Irodalomjegyzék

BALÁZS Zsuzsanna

2018 A tudományos élet csúcsán nyoma sincs a férfiak és nők közötti esélyegyenlőségnek *Qubit*. febr. 6., <https://qubit.hu/2018/02/06/a-tudomanyos-elet-csucsan-nyoma-sincs-a-ferfiak-es-nok-kozotti-eselyegyenlosegnek>

De ANGELIS, Gianluca–GRÜNING, Barbara

2020 Gender inequality in precarious academic work: Female Adjunct Professors in Italy. *Frontiers in Sociology*, <https://doi.org/10.3389/fsoc.2019.00087>

FÉNYES Hajnalka

2010 *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban: A nők hátrányainak felszámolása?* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.

GEAMBAȘU Réka–GERGELY Orsolya–NAGY Beáta–SOMOGYI Nikolett
2022 Alapvető anyaság. Az anyai szerep felértékelődése középosztálybeli magyar nők körében az első Covid19-lezárások idején. *Socio.hu Társadalomtudományi Szemle* 12. 4. 4–29., <https://doi.org/10.18030/socio.hu.2022.4.4>

GERGELY Orsolya

2021 Nők a tudományban. *Nőileg*. febr. 21., <https://noileg.ro/nok-a-tudomanyban/>

HAYS, Sharon

1993 *The Cultural Contradiction of Contemporary Motherhood: The Social Construction of Intensive Child-Rearing*. University of California, San Diego.

LANNERT Judit–NAGY Beáta

2019 A nők helyzete a magyar tudományos életben. *Szociológiai Szemle* 29. 4. 63–82.

MARGINSON, Simon

2016 The Worldwide Trend to High Participation Higher Education: Dynamics of Social Stratification in Inclusive Systems. *Higher Education* 72. 413–434.

MOSS-RACUSIN, Corinne A.–DOVIDIO, John F.–BRESOLL, Victoria L.–GRAHAM, Mark J.–HANDELSMAN, Jo

2012 Science Faculty's Subtle Gender Biases Favor Male Students. *PNAS* 41. 109., <https://www.pnas.org/content/pnas/109/41/16474.full.pdf>

MASON, Mary Ann–WOLFINGER, Nicholas H.–GOULDEN, Marc

2013 *Do Babies Matter?: Gender and Family in the Ivory Tower*. New Brunswick, Rutgers University Press.

MOCANU, Mihaela–RUSU, Carmen Emanuela

2016 Reprezentarea femeilor în spațiul academic ieșean, în perioada 1860-1945. *Revista Română de Sociologie*. 27. 3–4. 301–316.

MUELLER, Claudia–WRIGHT, Robert–GIROD, Sabine

2017 The Publication Gender Gap in US Academic Surgery. *BMC Surg* 17. 16.

NITSCHÉ, Natalie–BRÜCKNER, Hanna

2021 Late, But Not Too Late? Postponement of First Birth Among Highly Educated US Women. *Eur J Population* 37. 371–403.

PETŐ Andrea

2018 Nők a tudományban. *Magyar Tudomány* 179. 4. 550–565.

WILLIAMS, Joan C.

2015 The 5 Biases Pushing Women Out of STEM. *Harvard Business Review* 24 March, <https://hbr.org/2015/03/the-5-biases-pushing-women-out-of-stem>

WILLIAMS, Joan C.–PHILLIPS, Katherine W.–HALL, Erika V.

2016 Tools for Change: Boosting the Retention of Women in the STEM Pipeline. *Journal of Research in Gender Studies* 11., https://repository.uchastings.edu/faculty_scholarship/1434

WEBER, Max

2020 *A tudomány és politika mint hivatás*. Budapest, Kossuth Kiadó.

WOLFINGER, Nicholas H.

2013 For Female Scientists, There's No Good Time to Have Children. *The Atlantic* 29 July, (<https://www.theatlantic.com/sexes/archive/2013/07/for-female-scientists-theres-no-good-time-to-have-children/278165/>)

WOLFINGER, Nicholas H.–MASON, Mary Ann–GOULDEN, Marc

2009 Stay in the Game: Gender, Family Formation and Alternative Trajectories in the Academic Life Course. *Social Forces* 87. 1591–1621.

Interjúk

Dr. KOVÁCS Ágnes Melinda, *Nőileg* 2021/1., <https://noileg.ro/tudos-nok-dr-kovacs-agnes-melinda/>

FORRAI Réka, *Nőileg* 2021/2., <https://noileg.ro/tudos-nok-forrai-reka/>

BITAY Enikő akadémikus, *Nőileg* 2021/3., <https://noileg.ro/tudos-nok-bitay-eniko-akademikus/>

BIEDERMANN Zsuzsanna, *Nőileg* 2021/4., <https://noileg.ro/tudos-nok-biedermann-zsuzsanna/>

BODÓ Julianna, *Nőileg* 2021/5., <https://noileg.ro/tudos-nok-bodo-julianna/>

- BARTÓK Blanka, *Nőileg* 2021/6., <https://noileg.ro/tudos-nok-bartok-blanka-klimakutato/>
- DEBRENTI Edith, *Nőileg* 2021/7., <https://noileg.ro/tudos-nok-debrenti-edith/>
- Dr. ERCSEY RAVASZ Mária, *Nőileg* 2021/8., <https://noileg.ro/tudos-nok-ercsey-ravasz-maria/>
- KESZEG Anna, *Nőileg* 2021/9., <https://noileg.ro/tudos-nok-keszeg-anna/>
- Dr. BARABÁSI Tünde, *Nőileg* 2021/10., <https://noileg.ro/tudos-nok-keszeg-anna/>
- Dr. PETHŐ Ágnes, *Nőileg* 2021/11., <https://noileg.ro/film-muveszet-media-tudos-nok-dr-petho-agnes/>
- Dr. CSISZÁR Klára, *Nőileg* 2021/12., <https://noileg.ro/teologia-elfogadas-felelem-tudos-nok-dr-csiszar-klara/>

BALIGA BÉLA

A DOLGOZÓ MÉM. KLASSZIKUS ÉS DIGITÁLIS MÉMEK KÖZÖSSÉGFORMÁLÓ HATÁSÁNAK ELEMZÉSE *DAWKINSI*, *STAR TREK*- ÉS *TROLLFOCI-MÉMEKEN* KERESZTÜL

Összefoglaló. A mém fogalmát 1986-ban vezette be a köztudatba Richard Dawkins. Talán ő maga sem gondolta, hogy ez a fogalom milyen sok fejtörést és vitát generál majd, illetve hogy mára már külön kutatási területet hoz létre. Napjainkban, a technika fejlődésének köszönhetően igencsak felgyorsult a világ: gyorsabban utazunk, gyorsabban kommunikálunk – hiszen üzeneteink szinte azonnal eljutnak a címzetthez – és emiatt talán gyorsabban is gondolkodik minden újabb generáció, mint az előző. Ez a fejlődés hatványozottan igaz a mémekre. A szakirodalomra támaszkodva, tanulmányomban elkülöníttem a *klasszikus* és a *digitális* mémeket, és áttekintésszerűen megvizsgálom azok jelenlétét és hatásait a társadalomban. A két kategória áttekintése után kategóriánként több példával is megvilágítom a kérdést. A *dawkinsi* elmélethez igazodva olyan, kultúrában gyökerező jelenségeket értelmezek, amelyek definíció szerint mémek: pl. a kézfogás, a ruhadivat és a reklámok. A *digitális mém* esetében *Star Trek*- és *Trollfoci-mémek* elemzése nyomán válik lehetségessé az értelmezés.

Bevezető

A mém fogalma

A mém, vagy angolul „*meme*” fogalom megalkotása 1976-ra datálható és Richard Dawkins nevéhez köthető, aki *Az önző gén* (eng: *The Selfish Gene*) című könyvében alkotja meg a fogalmat. Dawkins könyve

– leginkább – a génekkel foglalkozik, ahogyan azt a címe is mutatja, valamint azokkal a jelenségekkel, amelyek a génekhez köthetők. Egy ilyen, a génekre jellemző tulajdonság a replikálódás. Dawkins szerint a gén „önzősége” éppen e miatt a replikálódási tendencia miatt igaz. Adott ponton Dawkins a mémek és a gének között párhuzamot von, éppen úgy, ahogyan az élőlények és a kultúra között. Dawkins szerint a mém ugyanazt a replikálódó, örökítőanyagot jelenti a kultúrának, amit a gén az élőlényeknek. A fogalommal kapcsolatban így ír Dawkins:

„Az új replikátornak nevet kell adnunk, olyan nevet, amely a kulturális átadás egységének vagy az utánczás, az imitáció egységének gondolatát hordozza. A »miméma« szónak tetszetős görög származása van, de olyan egy szótagú nevet szeretnék találni, amely egy kicsit úgy hangzik, mint a »gén«. Remélem, klasszikus műveltségű barátaim megbocsátanak nekem, ha a mimémát *mém*re rövidítem.” (Dawkins 1976. 240.)

A magyarázat szerint a *mém* akár a francia *même* szóval is rokonítható, ami memóriát jelent. A fogalom eredetére tehát kellő magyarázattal szolgál Dawkins, de mit is takar ez a fogalom konkrétan? Az nyilvánvaló, hogy a génhez hasonlóan replikálódó kulturális jelenség.

Érdekes kicsit bővebben foglalkozni a *mém* dawkinsi értelmezésével. Az idézett részben lehetőség van kulcsszavak azonosítására. Ezek a következők: *replikátor*, *a kulturális átadás egysége*, *az utánczás*, *az imitáció egysége*.

Sorra veszem az azonosított kulcsszavakat.

A szómagyarító a következőképpen írja le a *replikátor* fogalmát:

„A replikátor fogalma: a világ olyan dolgai, amelyek a következő három föltételnek tesznek eleget: – hosszú életűek, azaz képesek viszonylag nagyon sokáig változatlan formában fennmaradni – szaporák, azaz gyorsan és hatékonyan létre tudnak jönni újabb és újabb példányaik – pontosan másolódnak, de nem túl pontosan, azaz az új példányok nagy, de azért nem 100%-os biztonsággal azonosak az eredetivel.”⁵

Az én értelmezésemben a replikátor tehát egyfajta másolat, amely képes önmagát tovább másolni igen nagy pontossággal, gyorsan és meg-

5 <https://www.szomagyarito.hu/szocikk.php?id=3794> (2019. 11. 18.)

lehetősen hatékonyan (a hatékonyság mértékét az élettartamtól teszem függővé ez esetben).

A *kulturális átadás egysége* a dawkinsi értelmezés másik kulcsszava. Ráépül a *replikátor* kulcsszóra, és így értelmezve már azzal a jelentéssel bír, amely a másolódás okát jelöli. Tehát a másolódás nem öncélú és nem is céltalan. A megfogalmazás szerint ezen replikátorok célja és feladata az, hogy a kultúrák bizonyos elemeit továbbörökítsék. Fontos hangsúlyozni, hogy Dawkins elmélete szerint a mém teljesen úgy viselkedik a kultúrában, mint ahogyan a gén a szervezetben: információval telítődik, tárol és (másolódás útján) továbbad (örökít).

Az *utánzás, az imitáció egysége* a harmadik kulcsszó, és szintén a génre jellemző tulajdonságokkal bír, valamint az előző két fogalomra épülve tágabb, végleges értelmezést tesz lehetővé. Ebben a rendszerben ez a kulcsszó a másolódás, replikálódás mikéntjét világítja meg. Vagyis azt a módszert, amely segítségével a mém képes tovább „élni”. Ez a módszer az imitáció.

A végső értelmezés pedig valahogy így írható fel: a mém lemásol és eltárol bizonyos kulturális információkat, majd (többé-kevésbé pontosan) továbbítja, örökíti, vagyis átadja azokat (az én értelmezésemben elsősorban a következő másolatnak), teszi mindezt az utánzás módszerével.

Így már lehet egyfajta fogalmat alkotni arról is, hogy mit lehet mémnek nevezni, anélkül is, hogy bármilyen további magyarázatra lenne szükség. Amennyiben helyesen sikerült levezetni, értelmezni Dawkins gondolatait, úgy már semmilyen meglepetést nem okoz az a megfogalmazás, mely szerint:

„A mém lehet egy dallam, egy gondolat, egy jelszó, ruhadivat, edények készítésének vagy boltívek építésének a módja. Éppúgy, ahogy a gének azáltal terjednek el a génkészletben, hogy spermiumok vagy peték révén testből testbe költöznek, a mémek úgy terjednek a memkészletben, hogy agyból agyba költöznek egy olyan folyamat révén, melyet tág értelemben utánzásnak nevezhetünk.” (Dawkins 1976. 241.)

Ilyen értelemben bármilyen aspektus lehet mém, amely a kritériumoknak megfelel. A legfontosabb követelmény az, hogy képes legyen a replikálódásra, annak mindhárom elméleti feltételét teljesítve a gyakorlatban, tehát: a) legyen viszonylag hosszú életű, b) gyorsan másolódjon és c) meglehetősen pontos másolatok jöjjenek létre. Ebben az értelemben

véve tehát önző mémnek kell lennie. Amennyiben valamilyen okból egy elem nem replikálódik – nincs rá fogadókészség, nem releváns, érdektelen, vagy bármi más okból –, nem lesz képes „túlélni”, és így a mém is elvész.

A mém fogalmának történelmi (ki)alakulása

Az egyén a társadalmi struktúrák, illetve az azokat alkotó csoportok alapját képezi. A mindenki által ismert megfogalmazás, mely szerint az ember társas lény, már-már közhelyszerű, de igazságtartalma vitán felül áll. A társadalmi elrendeződések, struktúrák többféleképpen is leírhatók, ábrázolhatók, de végső soron nem hagyható ki egyetlen felépítésből sem az egyén mint a struktúra alapja. A történelem folyamán mindig szélsőségek jellemezték az egyénre gyakorolt hatásokat. Egyfelől – az állami rendszerek ideológiáit tekintve – az egyén uniformizálása jelentkezett tendenciaként. Ez bármilyen rendszerre igaz, hiszen az egyénnel szemben alapvető elvárás a törvények és az erős, törvényjellegű szokások (pl. szokásjog) betartása. A mindenkori rendszerek ki is termelték azokat a szerveket, amelyek a törvények betartatását hivatottak garantálni. Másfelől, leginkább társadalmi törekvésekként, az egyén szabadságát, önállóságát és egyediségét hirdető mozgalmak mentek szembe a mindenkori államigazgatással. Ezen törekvések éppen ellentétes irányú erővel igyekeztek hatni az egyénre, mint az állam apparátusa. Meglátásom szerint az egyének nagy többsége mindezen hatásokra nem maradt érzéketlen, de – akarva-akaratlanul – a végletek között helyezkedett el. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy az egyénekre ható erők valahogyan kiegyensúlyozták egymást. Természetesen, amint az egyén nagyobb struktúrákba épül be, az esetleges „szélsőséges” hatások már hatványozottabban érvényesültek (példaként bármely rendszer iránt elkötelezett katonai apparátus és a szemben álló, „lázádozó” csoportok közötti konfliktus felhozható). A hatások lehetnek politikai, társadalmi és ideológiai stb. szintről fakadók. A lényeg, hogy az egyén nem tud – és az esetek többségében nem is akar – tökéletesen izolálódni az őt érő hatásoktól.

A rengeteg hatás elkerülhetetlenül nyomot hagyott az emberi társadalmakon. Az internettel átítatott jelen pedig még kevésbé ad lehetőséget az elszigetelődésre. A kapcsolattartás, a szocializáció és a vélemény-

nyilvánítás terén ma már szinte elkerülhetetlen az internet használata. Előnyei és hátrányai vitathatók – így hát folyamatosan vitatják is azt mindenféle fórumokon –, de tény, hogy nagyon sok jelenség születésére vagy továbbfejlődésére az internet teremtette meg a megfelelő közeget. Napjainkban egyre szélesebb körben terjednek – az internetnek köszönhetően – sok más, vizsgálatra érdemes jelenség mellett, a *mémek*.

A *mém* azonban nem ennek a közegnek köszönheti létét. Az tagadhatatlan, hogy sokban módosított az internet a mém fogalmán, de a megnevezés 1976-os bevezetése idején (Dawkins) az internet még nem volt elérhető.

Tévedés azonban azt hinni, hogy a *mém* a megnevezéssel együtt született meg. Richard Dawkins (Dawkins 1976) a fogalom bevezetése során egyúttal értelmezi is a jelenséget, illetve példákat is ad arra, hogy az elmélet gyakorlati alkalmazása hogyan lehetséges, illetve arra is, hogy – az elmélet alapján – mi minősülhet mémnek.

Az idők során a mémmel kapcsolatos kutatások egyre komolyabban és mélyebben foglalkoztak a jelenséggel, és napjainkban már külön kutatási területként is jelen van. Ennek oka elsősorban az, hogy napjainkban egyre több olyan felület – tehát lehetőség – jelenik meg, amelyek kedveznek a mémek születésének és terjedésének. Az egyik ilyen felület az internet megaplatformja. Azért használom a megaplatform megnevezést, mert az internetet ebben az esetben olyan gyűjtőfogalomként értelmezem, amely számos elkülönülő, de mégis az internet virtuális világán belül fellelhető, kisebb platformból áll össze.

Az újabb kutatások már az interneten terjedő mémeket veszik górcső alá, míg Dawkins idején teljesen más közegekben kellett vizsgálni a fogalmat. Ebből ered az az elgondolás, miszerint a mémeket érdemes két nagy csoportra elkülöníteni. Az egyik ilyen csoport a *klasszikus mém*, a másik pedig a *digitális (vagy modern) mém*.

A megnevezések alapját az elméletek jelentik. Az elméletekben fellelhető különbségek alapját pedig – értelmezésem szerint – elsősorban azon platformok, amelyekben a mémeket vizsgálat alá vetik. Ennek a következtetésnek a gyökerét éppen az elméletek különbözősége szolgáltatja. Egyazon fogalom többféle módon történő tárgyalása több okból is lehetséges ugyan (pl. másféle látásmód, értelmezés), de ebben a munkában alapvető eltérési forrásként azt jelölöm meg, hogy a fogalom bevezetése óta változtak a platformok. Ennek okán pedig (még az eltérő látásmódok esetében is) kötelezően fejlődniük kellett a kutatóknak és

kutatásoknak is, hiszen egy dinamikusan fejlődő kutatási terület esetében a módszereknek is óhatatlanul fejlődniük kell annak érdekében, hogy lépést tarthassanak – új módszerek születnek, új megközelítések, új elméletek látnak napvilágot.

Az elméletek szemlélése és értelmezése jó alapot szolgáltat a jelen-ség által gyakorolt hatások elemzésére. Természetesen a kifejtett hatások mindenikét lehetetlen egyetlen munkán belül vizsgálni, hiszen számos területen lehetnek vizsgálható, értelmezhető hatások. Éppen ezért az egyénre és közösségre tett hatások vizsgálatára törekszem. Ezt több okból is kézenfekvőnek találom. Talán a legfontosabb ok, hogy ebben az esetben részt vevő megfigyelőként tudom azonosítani magam. Számos internetes platformon vagyok tagja egy-egy csoportnak, így belülről látok rá bizonyos vetületekre, azonban csak olyan csoportokról beszélhetek, amelyek esetében teljesen biztosan emlékszem arra, hogy a csatlakozás egy mém hatására történt.

A csoportokat egyének alkotják ugyan, de ezen egyének többsége nem a véletlen folytán lesz tagja egy-egy közösségnek. Fontos tényező *a közös érdeklődési kör*, azaz *elköteleződés* és az *egyező látásmód*. Természetesen vannak más tényezők is, de az én meglátásom szerint a felsorolt három a legmeghatározóbb. A felsorolás sorrendje csökkenő, ami azt jelenti, hogy elsődleges a *közös érdeklődési kör* (ami nem érdeklí, abban nem vesz részt az egyén, legalábbis szabad akaratából nem), másodlagos az *elköteleződés* (ha nem elkötelezett a téma iránt, akkor az egyén hanyagolja az aktivitást, vagy ki is válik a közösségből), harmadlagos pedig az *egyező látásmód* tényezője (egy-egy csoporton belül több, egymással szemben álló vélemény is lehet – akár egyének, akár mikro- vagy nanoközösségek szintjén –, de ha az előző két feltétel teljesül, akkor az egyén megmarad a csoport tagjának).

Az internet virtuális megaplatformján belül éppen olyan struktúrák alakulnak ki, mint a valós világban. Az analógia talán nem túl adekvát, de meglátásom szerint viszonylag pontos. Míg a valós világ *bolygó – kontinens – orientáció – ország – csoportok* főbb struktúrájának organigrammájaként írható fel és bontható apróbb elemekre, amelyek fölötté vagy alatta állnak egy másik elemnek, addig a virtuális világban *internet – orientáció – platformok – makroközösségek – mikroközösségek – nanoközösségek* rendszereként definiálom.

A struktúrák elemeinek ilyenén felírását és a bevezetett fogalmak további magyarázatát szükségesnek látom, mert a mémek egyénekre és

– végső soron – csoportokra gyakorolt hatását így sokkal szemléletesebben és rendszerezettebben vagyok képes bemutatni mind a *klasszikus*, mind a *digitális mémek* esetében.

Az internet jelenti azt a *megaplatformot*, ami az összes internet-használó egyénnek helyet biztosít. Az *orientáció* – vagyis az egyének irányultsága – nyomán jönnek létre azok a *platformok*, ahol az egyén egy nagyobb csoport, közösségi háló (pl. facebook, twitter, instagram...) részévé válik. Ennek már – értelemszerűen – azok az egyének a tagjai, akik használják ezeket az alkalmazásokat (tehát ebbe az irányba orientálódnak), míg a többi egyén nem számít tagnak. A *makroközösségek* azon egyéneket jelentik, akik egy platformon belül mozognak, de egy kisebb – irányultság kérdésében szolidabb – *makroközösséget* hoznak létre (futballrajongók, filmrajongók, civil szervezetek, események stb.). Azonban ezen egyének véleménye sem egyezik minden kérdésben, így létrejönnek még kisebb szegmensek – például egyetértők és bírálók – *mikroközösségei*. A *mikroközösségek* esetében jellemző az, hogy ugyanazt a főszódot követik a tagok. A *nanoközösségek* a legkisebb szegmenst jelentik. Abban az esetben vizsgálható, amikor bizonyos, de igen csekély számú egyén véleménye teljes mértékben egyezik. Ez nem minden esetben van jelen. Természetesen nem csak a mémek vezethetnek valakit egy-egy közösséghez, de nem is kizárt. Részt vevő megfigyelőként több olyan csoportnak is tagja vagyok, amelyekhez mémek hatására csatlakoztam. A mémek felkeltik a figyelmet – akár negatív, akár pozitív értelemben –, és ha konkrét csoporthoz köthetőek, akkor jó eséllyel bevonzzák az egyént. Ha a mémek relevánsak és adekvátak, akkor huzamosabb ideig is ott tartják az egyént a csoportban, reagálásra és a diskurzusokban való részvételre készítetik.

A klasszikus mém

Dawkins elmélete alapján azonosítható és besorolható mémek azok, amelyeket én *klasszikus mémeknek* nevezek. Mint az az elméletből látható, nagyon sok kategória és hatványozottan több mém van kategóriánként, tehát ezek mindenikének elemzése lehetetlen feladat. Azonban érdemes egy-egy ismertebb jelenséget tüzetesebben is megvizsgálni, hiszen így olyan mémeket lehet azonosítani, amelyekről nem is mémként gondolkodtunk eddig.

A kézfogás

Az előbbi állítás alátámasztására kiváló példa a kézfogás. A gesztus eredete nagyon régi, idejét se tudni pontosan, hogy mikor alakult ki. A jelentése viszont ismert. A kézfogás mindig is egyfajta üdvözlő gesztus volt, és egyben a tisztességes szándékú, békés közeledés jele is.⁶ A mindenkori katonák ezzel a gesztussal jelezték, hogy fegyvert tartó kezük (jellemzően a jobb kéz) üres, tehát nem támadó szándékkal közelednek. Ezen túlmenően a kézfogás azt is jelentette, hogy bár a kezük üres, nem is szándékoznak fegyverért nyúlni továbbra sem, ezért a kéz lefoglalható, ha a másik fél is ugyanezzel a szándékkal közeledik. A régebbi időkben a kézfogás nem a mai formájában volt kivitelezve, hanem a két fél az egész alkart lefoglalta, a tenyerek a partner alkarjának közepét fogták át. Mennyiben felel meg a kézfogás a dawkinsi elméletnek támasztotta követelményeknek? Egyértelműen nevezhető *replikátornak*, hiszen nagyon hosszú ideje létezik. Gyorsan másolódik és ma is egyre terjed, hiszen már olyan kultúrák is átvették, ahol ez egyáltalán nem szokás:

1. ábra. Két kultúra, egy kézfogás

Viszonylag pontos másolatok jöttek létre (az eltérés az eredeti és a mostani forma között csak annyi, hogy most nem az alkar közepét

6 <https://mek.oszk.hu/00000/00057/html/01.htm>

szorítják a partnerek). Vitathatatlan, hogy a kulturális átadás egysége, hiszen ez sokáig csak a nyugati kultúra katonáira volt jellemző. Az a tény, hogy ma már az eredet ismerete nélkül, különböző kultúrák is átvették, valamint az, hogy ma már polgári személyek is használják, bizonyítja, hogy a replikálódás imitáció révén valósul meg, ahol az eredet ismerete már szükségtelen is.

Ilyen előzmények ismeretében szintén mém a katonai tisztelgés, amelynek eredete a lovagi korokra tekint vissza. Ha egy páncélos lovag tiszteletet akart mutatni egy másik ember iránt, akkor úgy köszöntötte azt, hogy felemelte sisakja rostélyát, megmutatva az arcát. A rostély felemelésének mozdulata fejlődött a mai szalutálássá. Ez a katonák között szabályos köszöntésnek és tiszteletadásnak számít ma is számos kultúrában, de a polgárok között megfigyelhető egy szélesebb, szalutálásszerű köszöntő mozdulat. Sok helyen ezt a mozdulatot a kalaplevétel mozdulatából eredeztetik és annak imitálásaként írják le. Akárhogyan is, dawkinsi értelemben véve, ezek is mémek.

A további, gesztusokra vonatkozó példák esetében az analízis lefolytatása szükségtelen, mert azt már mindenki elvégezheti saját maga is, alávetve a választott gesztust a kritériumoknak.

De mi a helyzet azokkal a jelenségekkel, amelyek nem a gesztusok kategóriájába tartoznak, de Dawkins mémként utal rájuk? A lényeg és a recept mindig ugyanaz. A kiválasztott elemet, amiről el kell dönten, hogy mém-e, vagy csak egy ahhoz hasonló jelenség, az elmélet segítségével elemezni kell a gyakorlatban.

Dawkins (1976. 241.) szerint „A mém lehet egy dallam, egy gondolat, egy jelszó, ruhadivat, edények készítésének vagy boltívek építésének a módja”.

A digitális mémek

A digitális mémek alatt olyan mémeket értek, amelyek fő születési, replikálódási és terjedési felülete az internet. Ez tulajdonképpen azt jelenti, hogy Dawkins – alapvetően a szociológia területén érvényes – elmélete újraértelmezésre került. Ez az újraértelmezés azt eredményezte, hogy a mémekkel kapcsolatos kutatások már egyéb területekre is koncentrálnak (Glózer 2016; Shifman 2014).

Ez azt mutatja, hogy a mémek most már több téren is fontos lenyomatként vannak jelen. A digitális mémek hatását illetően Heidi E.

Huntington számos szerzőre hivatkozik, akik szerint a demokratikus államokban a mémek szerepe sokkal inkább hangsúlyos – „az egyéni fejlődésben, a társadalmi diskurzusok kialakulásában és az internetes médián terjedő hozzászólási lehetőségek terén” (Huntington 2013. 1.) –, mint a nem demokratikus államokban.

Huntington értelmezése szerint a mémek most már nem csak a kultúra átadását célzó örökítőanyagok, hanem az egyén – és ezáltal a csoportok – világlátásának és véleményének kifejezésére szolgáló eszközök, és ahol az eszközök hatása többtényezős, komplex rendszer, vagyis „az előállító (producer) a szöveg (text) és hallgatóság (audience) közötti kapcsolat az elfogadás és az elutasítás komplex keveréke” (Williams 2012. 21., idézi Huntington 2013. 1.).

Huntington tanulmányában a *digitális mémek* szubverzív hatásait vizsgálja, azonban nem mulasztja el pontosítani azt sem, hogy a szubverzív mémek az internetes mémek közé tartoznak (Huntington 2013. 1.). Mi több, azt állítja, hogy a mémek intertextuális jelleggel bírnak, valamint általánosságban nem vitatja (de konkrétan nem is említi) Dawkins azon felfogását, miszerint a mémek a kulturális örökítés anyagai, hiszen azt állítja, hogy a *digitális mémek* létrehozói (képre helyezett szövegek esetében) a saját kultúrájukból veszik az ismereteket (Huntington 2013. 2.). Meglátásom szerint a „kultúra” szó itt jelenthet bármilyen közeget, amelyben a létrehozó otthonosan mozog és amelyet magáénak érez, amellyel azonosulni tud.

A tanulmányban Huntington két fő megközelítést ismertet a mémekkel kapcsolatban: a *szemiotikai* és a *diskurzív* megközelítést. A szemiotikai megközelítés alapját az a teória szolgáltatja, mely szerint a kultúra (ismét egy rejtett utalás Dawkinsra) bármely eleme – legyen az vizuális, auditív vagy kognitív – jelentést hordoz (Huntington 2013. 2.). A szerző ugyan nem pontosítja ezt, de fontos tudni azt, hogy ez a jelentés egyszerre implicit (aki nem ismeri az adott kultúrát, annak talán nem is jelent semmit) és explicit (a létrehozó kultúráinak ismerői számára nyilvánvaló jelentéssel bír). A diskurzív megközelítés Hall (1997) azon megállapítását tükrözi, mely szerint a diskurzus „tudástermelés a nyelven keresztül”, konkrétan pedig az, „ha egy bizonyos témáról egy bizonyos történelmi pillanatban beszélünk” (Hall 1997. 44.).

A szemiotikai és a diskurzív megközelítés együtt való használatát a mémekre vonatkoztatva a szerző *vizuális retorikaként* definiálja (Huntington 2013. 3.). Ennek lényege, hogy a két módszer kombinálá-

sával úgynevezett *meggyőző* (*persuasive*) mémek jönnek létre, melyek fő feladata egy bizonyos szemszög elfogadtatása azokkal is – és főleg azokkal –, akik ezzel a látásmóddal nem értenek egyet.

A fenti ismeretek alapján kézenfekvőnek és pontosnak tűnik az a következtetés, hogy a mémek nem létezhetnek mindentől függetlenül. A mém minden esetben valamely diskurzus részeként jön létre. A mémet létrehozó egyén kulturális nézetei, világlátása, politikai, vallási, szociális helyzete mind-mind reflektálódik a létrehozott mémben. A mémek tehát – adott diskurzuson belül – variációk egyazon témára, és nem tesznek mást, mint megannyi módon reflektálnak az adott valóságra, miközben hatnak a környezetükre. Néhány ismert példával talán könnyebben meg lehet világítani azt, hogy miképpen hatnak az egyénre – és ezáltal a csoportra – a *digitális mémek*.

A példa kedvéért egy olyan jelenség, amelyet napjaink Európájában kevés polgár nem ismer – ez a migráció jelensége. Íme egy ehhez kapcsolódó mém:

2. ábra. Mém a migrációban. Migráció a mémben

Ebben a témában mind a politikum, mind a társadalom igen megosztott. Jellemző a jelenséget pártoló és az azt ellenzők csoportjainak dualitása minden téren. Nagyon kevés ember marad semleges egy hasonló ügyben. A példának hozott mém igen jól mutatja ezt a fel fogást. A képi felület a *Star Trek* egyik ikonikus szereplőjét mutatja egy kiragadott és kimerevített pózban. Az arcjáték, a kézmozdulat és egyáltalán, az egész testhelyzet egyfajta lekicsinylést sugall. A hozzá kapcsolódó szöveg többféleképpen is értelmezhető. Egyrészt jelentheti a humorérzék hiányának megállapítását, másrészt – és ez esetben ez a súlyosabb jelentés – attitűdöt is a migráció szociokulturális jelensé-

gével kapcsolatban. Mi sem természetesebb, mint az, hogy ez a mém *szubverzív*nek minősülő *digitális mém*, főként a jelenséget pártolók szemében. A migrációt ellenzők vagy a bizonytalan polgárok szemében ez egyben perszuázív vagy *meggyőző mém*, hiszen elsődleges feladata, hogy állásfoglalásra sarkalljon. A semleges szemlélőnek ez a mém azonban se nem felforgató, se nem meggyőző, hanem egy kategorizálásra váró lenyomat, amely kategorizálást befolyásolja a humorérzék, a háttérben rejlő kultúra és/vagy szubkultúra ismerete, a politikai és kulturális orientáció stb.

3. ábra. Társadalmi karikatúra

A képi ábrázolás ugyanaz, mint az előző mém esetében, viszont az alaphelyzet egészen más. Ezt már mindenki könnyebben értelmezi és ért egyet vele. Ebben az esetben a politikai korrektség elve nem köti a szemlélőt. A társadalom azon rétege, aki dolgozik, nagyrészt magáénak érzi a mém mondanivalóját. Szubverzív mém, az tény, de ez a felforgatás inkább abban nyilvánul meg, hogy a szemlélő egyének keserűes mosollyal veszik tudomásul azt a helyzetet, mely szerint a becsületes, kemény munkáért nevetséges fizetés jár. Ennek a mémnek egyik alappillére az, hogy nem sok olyan ember van, aki elégedett a fizetésével, általában az emberek mindig többet szeretnének.

4. ábra. Szubkulturális mém

Egyáltalán nem véletlen az, hogy olyan mémet kerestem, ahol a háttérben található képi ábrázolás ugyanaz. Ebben az esetben a „szubkultúra” szót annak „kultúrán belüli kultúra” értelmében használom. Ez azt feltételezi, hogy – bár magyarok vagyunk – csak akkor ismerjük ennek a mémnek a háttérét, ha szintén tagjai vagyunk egy, a nemzetiség alá rendelt, kisebb csoportnak. Bár nekem sem voltak ismereteim ezzel kapcsolatban, utánakeresve kiderült, hogy ezt a felszólítást Gáspár Győző nevéhez kötik (a Google-találatok száma is alátámasztja ezt), aki egy magyarországi celeb, és a roma kultúrából magával hozott szót magyar nyelvvel vegyítve előszeretettel használta. Ez a fajta mém általában és elsősorban nem szubverzív és nem meggyőző mém, egyszerűen azt fejezi ki, ha valaki nem ért egyet egy másik egyénnel. Azonban bizonyos helyeken – érzékenyebb környezetben vagy érzékenyebb egyének jelenlétében – használva besorolható lehet bármely kategóriába (pl. egy romákat tömörítő platformon vagy bizonyos politikai környezetben).

Nem, egyáltalán nem... Az „oltás” a szlengben a letolást, a „szurkálódást” jelenti. A mém kérdése olyan helyzetre utal, amikor valakit sokan piszkálnak, de ennek ellenére az illető mégis kitartóan jelen van.

Érdemes ismét kiemelni, hogy ugyanaz a képi háttér az eltérő szöveg hatására eltérő értelmezéseket nyer. Azonban mindenképpen fontos elem az, amit a képi háttér sugall: lekicsinylés, a felsőbbrendűség (bármilyen értelemben véve) sugárzása. Minden esetben egyfajta „most komolyan gondolod?”-attitűdöt fejez ki. Ez pedig nem a képen szereplő egyén attitűdje, hanem mémet kreáló és/vagy használó egyén attitűdje.

5. ábra. Egészségügyi kérdések...?

A magyar futballszurkolók egyik kedvenc találkahelye mostanában a *Trollfoci* internetes platformja. Ezen a felületen szép számmal akadnak olyan mémek, amelyek a magyar futballal foglalkoznak – mind a

6. ábra. Eközben-mém

7. ábra. Andorrai válogatott-játékosok

válogatott, mind pedig a Nemzeti Bajnokság szintjén. A legtöbb ilyen mém nem éppen hízelgő, mint ahogy nem is nagyon van ok rá, hiszen az utóbbi évtizedek bővelkedtek kudarcokban. Egy tipikus ilyen példa a 2017. június 9-én lezajlott Magyarország–Andorra mérkőzés, ahol a magyar válogatott kikapott 0–1-re. Az eset háttere komplex. Egyrészt Andorra jóval alacsonyabb helyen van a világranglistán, másrészt több mint 80 mérkőzés óta nyeretlen, harmadrészt pedig a csapat nem profi labdarúgókból állt (tehát nem voltak olyan tagjai a csapatnak, akik főállású footballisták lettek volna). Ennek ellenére legyőzték a csupa profi labdarúgóval felálló magyar válogatottat. Születtek erre GIF-ek, videók, képek, szöveggel ellátott képek. Többek között a 6–8. ábrán láthatók.

8. ábra. Kínos...

Összegzés

Az eddigi ismereteket összegezve – mind a klasszikus, mind pedig a digitális mémek esetében – elmondható, hogy hatnak az egyénekre és ezáltal a közösségekre. Egyéneket vonzanak be csoportokba, kultúrákba.

Ismereteket, kulturális lenyomatokat továbbítanak, világlátást és eseményeket tükröznek, diskurzusokra reagálnak és diskurzusokat indítanak el. Egy meglévő mém kiválasztásával és behelyezésével az egyén könnyedén ki tudja fejezni a hozzáállását egy bizonyos diskurzushoz úgy is, hogy nem ír és nem beszél, nem gesztikulál, csak egy mémet használ. De a mém használata – amennyiben az egyén adekvát módon választotta ki és használja – egyszerre fejezi ki mindazon attitűdöket, amelyek jellemzőek rá az adott diskurzuson belül.

Az egyénre kifejtett hatás sokszorosan jelenik meg egy csoporton belül. A tanulmány elején bevezetett *internet – orientáció – platformok – makroközösségek – mikroközösségek – nanoközösségek* struktúra itt válik szinte kézzelfogható valósággá.

A perszuazív és szubverzív mémek elkülönítése és vizsgálata a kutatás és a kutató szempontjából feltétlenül szükséges. A kutatónak etikai kötelessége a társadalmi jelenségeket torzítás nélkül, objektíven vizsgálni. Ez igen nehéz feladat, mégpedig azért, mert a kutató is ember, a kutató is egyén, és mint ilyen, hajlamos azonosulni bizonyos üzenetekkel. Ezt a lehető leginkább el kell kerülni, mindazonáltal éppen ez adja a legjobb visszaigazolását annak, hogy a vizsgálat lefolytatása szükségszerű és releváns.

Irodalomjegyzék

DAWKINS, Richard

1986 *Az önző gén*. Budapest, Gondolat.

GLÓZER, Rita

2016 A mémelmélet helye az újmédia kutatásában. *Apertúra*, ősz.
<http://uj.apertura.hu/2016/osz/glozer-a-memelmélet-helye-az-ujmedia-kutatasaban/>

HALL, Stuart

1997 *The Work of Representation*. London, Sage.

HUNTINGTON, Heidi E.

2013 Subversive Memes: Internet Memes as a Form of Visual Rhetoric. *Selected Papers of Internet Research 14.0*. Denver.

SHIFMAN, Limor

2014 The Cultural Logic of Photo-Based Meme Genres. *Journal of Visual Culture* 13. 3. 340–358.

Webes források

1. ábra: <https://infostart.hu/kulfold/2018/06/12/tortenelmi-kezfogas-trump-es-kim-is-derulato> (2019. 11. 18.)
2. ábra: <https://hu.pinterest.com/alittairavo/beszol%C3%A1sok/> (2019. 11. 18.)
3. ábra: <https://hu.pinterest.com/pin/496521927663181572/?lp=true> (2019. 11. 16.)
4. ábra: <https://memegenerator.net/instance/57683616/star-trek-wtf-eriggy-m-more> (2019. 11. 19.)
5. ábra: https://kepkomment.blog.hu/2014/02/02/oltasert_jarsz_ide (2019. 11. 19.)
- 6–8. ábra: Trollfoci (facebook, blog) (2019. 11. 18–21.)

REZUMATE

Dénes Tamás

SATELE ECOLOGICE: SOLUȚIE ORI SIMPTOME ALE CRIZEI?

Ideea crizei a devenit parte a discursului modernității încă de la mijlocul secolului al XIX-lea. Această idee a crizei s-a transmis, sub diferite forme, pe tot parcursul secolului XX. Apariția satelor ecologice este în mod obișnuit legată de percepția crizei ecologice, și într-adevăr, satele ecologice pot fi percepute ca experiment ce răspunde la efectele negative ale globalizării. Prezenta lucrare prospectează soluțiile propuse de satele ecologice la nivel global. Întrebarea este cum să privim aceste formațiuni: ca soluții ori ca simptome ale crizei?

László Attila Hubbes

DISCURSURILE TRADIȚIEI ȘI INOVAȚIEI

ÎNTR-UN SAT ECOLOGIC VIRTUAL PE FACEBOOK

Discursurile grupului Facebook „Eco-satul Secuiesc” sunt dominate de două teme principale: putem vedea temele tradiției și inovației care se desfășoară în căutarea soluțiilor la crizele prezentului. Studiind comunicarea publică a grupului, se poate afirma că se pune accent pe păstrarea, redescoperirea și reînvierea tradiției. Cu toate acestea, problema inovației este de asemenea semnificativă. Acest studiu examinează modul în care textele celor două orientări apar în comunicarea de grup.

Andrea Sólyom

CARNIVORE MARI ÎN MASS-MEDIA.

ANALIZA CONȚINUTURILOR DE PRESĂ

Scopul analizei este de a oferi o imagine despre conflictele dintre om și carnivore mari, respectiv despre percepția socială a acestora. Analiza cantitativă și calitativă de conținut a articolelor din perioada iunie – noiembrie 2019 ale unui ziar regional de limbă maghiară și ale unui cotidian național de limbă română a fost completată de studierea postărilor de pe două pagini/grupuri de rețele sociale (Facebook) – un grup al proprietarilor de pensiuni ale unei localități frecventate des de urși, respectiv profilul personal al unui expert de protecția mediului. Analizele arată că în majoritatea cazurilor, conflictele apar unilateral

prezentate, perspectiva dominantă fiind atitudinea contra-urs, sursa primordială de conflict fiind suprapopularea stocului de carnivore mari. Atragerea atenției asupra temei populare în sine se realizează prin titluri și imagini senzaționale (*graphic content*). În acest context, prezentarea punctelor de vedere reprezentate de experți de protecția mediului, de cei din sfera academică, respectiv de jurnaliști apare ca o necesitate în acest context. De asemenea, este necesară prezența mai activă a acestora în mass-media și rețelele de socializare pentru deconstrucția miturilor, a dezinformărilor, pentru o informare echilibrată.

Laura Nistor, Gyöngyvér Bálint, Blanka Bálint

**COMPORTAMENTE DE CONSUM PE PIAȚA PRODUSELOR
SECOND-HAND. DATE PRELIMINARE DIN SECUIME
(ROMÂNIA)**

Zona supranumită Secuime – în principal județele Harghita Covasna, respectiv o parte a județului Mureș – constituie una dintre cele mai sărace regiuni din țară, iar magazinele second-hand reprezintă un loc comun al orașelor. Popularitatea magazinelor de haine la mâna a doua se leagă, evident, de veniturile reduse ale populației, dar alte motivații, de ex., protecția mediului, consumul etic, aspecte ce țin de constrângeri structurale (prezența redusă a altor oferte, de ex. malluri) intervin de asemenea în explicarea preferinței pentru astfel de magazine. Scopul sondajului de opinie online a fost să investigheze principalele motivații pentru consumul de haine second-hand și modul în care aceste practici se structurează în rândul respondenților de naționalitate maghiară. Datele arată că austeritatea este un factor explicativ important: respondenții nu cheltuie mult în asemenea magazine, însă sunt motivați de un bun raport calitate-preț. Într-adevăr, prețul relativ redus al produselor second-hand face posibilă cumpărarea de mai multe produse, înlesnește accesul la societatea de consum, însă putem găsi și alte aspecte interesante, în acord cu discursurile curente referitoare la magazinele second-hand: importanța motivațiilor ce țin de stimulare, vânarea de comori, localizarea de produse unice sau preferința pentru un consum frugal, prietenos cu mediul.

Rozália Klára Bakó

COMUNITĂȚI DE BRICOLAJ ÎN ERA DIGITALĂ

Raportul de față leagă două arii tematice încă distincte în mentalul colectiv și în strategiile multor factori de decizie: conștiința ecologică și folosirea dispozitivelor digitale. Am rezumat rezultatele a trei proiecte de cercetare, punând accentul pe reglementările regionale la nivelul Uniunii Europene, apoi am explorat modalitățile de implementare a economiei circulare atât la nivel organizațional, cât și cel individual. Durata de funcționare a dispozitivelor digitale poate fi prelungită numai dacă utilizatorii pot beneficia de dreptul lor la reparații. Oare au ei acest drept? Teoretic da, practic nu. Dacă principiile unui design ecologic vor fi implementate din 2022, digitalizarea și conștiința ecologică vor merge mână în mână în Europa.

Kinga Katalin Székely

PROVOCĂRI ÎN COMUNICAREA TURISTICĂ.

COMUNICAREA DIN CADRUL SERVICIILOR TURISTICE DIN ȚINUTUL SECUIESC ÎN TIMPUL PANDEMIEI

Turismul este unul dintre sectoarele economice cele mai afectate de pandemie. Acest lucru a fost simțit foarte devreme și de afacerile turistice din România, deoarece starea de urgență introdusă în România, în martie 2020 a luat pe nepregătite majoritatea întreprinderilor din sectorul turistic. S-a creat o situație de criză în care afacerile au fost nevoite să-și elaboreze diferite strategii de supraviețuire. În cadrul acestei cercetări am examinat activitatea de comunicare online a unor afaceri turistice din Ținutul Secuiesc în timpul stării de urgență, și apoi am urmărit cum a evoluat aceasta, după relaxarea restricțiilor în cadrul stării de alertă. Prin analiza conținutului online și cu ajutorul informațiilor colectate prin interviuri am reușit să identific patru modele comportamentale care au caracterizat strategiile de comunicare ale afacerilor analizate. Ca punct de plecare pentru această cercetare am folosit rezultatele unei analize realizate în anul precedent, care s-a axat pe investigarea gradului de digitalizare a serviciilor turistice.

Orsolya Gergely

FEMEILE DE ȘTIINȚĂ. CARIERA CERCETĂTOARELOR MAGHIARE DIN TRANSILVANIA ȘI (IN)EGALITATEA

Pe parcursul ultimelor decenii se observă o tendință de creștere în ceea ce privește ponderea studentelor în învățământul superior, de asemenea, sunt tot mai multe femei care intră în sfera academică. Cu toate acestea, cercetările arată că, pentru femei, lumea științifică rămâne încă „masculină”, ascunzând multe bariere manifeste și latente. În ce măsură percep aceste bariere deschise sau ascunse acele femei care au succes în sfera academică? În ce măsură se reflectă narativele lor de carieră pe această problemă? Prezentul studiu urmărește să răspundă la această întrebare printr-o analiză a interviurilor publicate în seria 2021 de Femei cercetătoare a revistei *Nőileg*, revista femeilor maghiare din Transilvania. Cum văd cele douăsprezece intervievate – care s-au născut în Transilvania și au o carieră academică de succes în țară sau în străinătate – oportunitățile și capcanele succesului academic? A fi femeie și a avea copii reprezintă piedici în cariera academică? – acestea sunt temele principale abordate în studiu.

Béla Baliga

MEMA ÎN LUCRU. ANALIZA EFECTELOR DE FORMARE A COMUNITĂȚII MEMELOR CLASICE ȘI DIGITALE PRIN MEME-URI DAWKINS, STAR TREK ȘI „TROLLFOCI”

Conceptul de memă a fost introdus în conștiința publică în 1986 de Richard Dawkins. Poate că nici el însuși nu s-a gândit cât de multă durere de cap și controversă va genera acest concept sau că va crea acum un domeniu separat de cercetare. În zilele noastre, datorită progreselor tehnologice, lumea s-a accelerat considerabil: călătorim mai repede, comunicăm mai repede – deoarece mesajele noastre ajung aproape imediat la destinatar – și din această cauză, poate că fiecare nouă generație gândește mai repede decât cea anterioară. Această dezvoltare este exponențial adevărată pentru meme. Bazându-mă pe literatura de specialitate, în studiul meu fac distincția între *memele clasice* și *cele digitale* și examinez prezența și efectele acestora în societate în ansamblu. După trecerea în revistă a celor două categorii, voi ilustra problema cu câteva exemple pentru fiecare categorie. În conformitate cu teoria *Dawkins*, interpretez fenomene înrădăcinate cultural care sunt, prin definiție, meme: de ex. strângere de mână, moda și reclamele. În cazul *memei digitale*, interpretarea este realizată prin intermediul analizei memelor Star Trek și Trollfoci.

ABSTRACTS

Dénes Tamás

ECOVILLAGES: ARE THEY SOLUTIONS OR SYMPTOMS OF CRISIS?

The idea of crisis has already become part of the discourse regarding modernity since the second half of the 19th Century. This idea of crisis passes through the entire 20th century, taking on various forms. The appearance of ecovillages is usually related to the perception of climate crisis, and indeed, ecovillages can also be seen as a response experiment to the negative effects of globalization. The present study overviews the solutions proposed to this crisis by ecovillages. The question is how we should look at these: as solutions or as symptoms of the crisis?

László Attila Hubbes

DISCOURSES OF TRADITION AND INNOVATION IN A VIRTUAL ECOVILLAGE FACEBOOK GROUP

The discourses of the “Szekler Ecovillage” Facebook group are dominated by two main topics: we can see the themes of tradition and innovation unfolding in the search for solutions to the present global crises. Investigating the public communication of the group, it can be stated that the emphasis is on preserving, rediscovering, reviving and relaunching tradition. However, the issue of innovation is also significant. This study examines how the texts of the two orientations appear in group communication.

Andrea Sólyom

LARGE CARNIVORES IN MASS MEDIA. CONTENT ANALYSIS

The aim of the analysis is to outline the conflicts between people and large carnivores, respectively about the latter's social perception. The author realized a quantitative and qualitative content analysis of articles about bears, published in a regional Hungarian and a national Romanian newspaper in the period of June–November 2019. In addition, she completed the work with the study of posts published on two social media (Facebook) platforms – in a group of property owners in a settlement frequented by bears and on a personal profile of a conservationist. The

analysis shows that the conflicts are unilaterally approached, from an anti-bear viewpoint in the majority of the cases, the perceived primary source of conflict being the overpopulation of the bears. The topic is very popular on its own, however it is also overstimulated by tabloid-style photos and titles. There is a high demand of the collaboration of experts, ecologists, scientists and journalists with a more active presence of the former ones in media and social media in order to deconstruct the myths, disinformation and for a more balanced information.

Laura Nistor, Gyöngyvér Bálint, Blanka Bálint
**CONSUMER BEHAVIOUR ON THE MARKET OF
SECOND-HAND PRODUCTS. PRELIMINARY DATA
FROM THE SZEKLERLAND REGION (ROMANIA)**

The Szeklerland region of Romania – Covasna, Harghita, and to some extent Mureş counties – is one of the poorest in the country. There are towns that are referred to in the common slang as “thrift towns”. The flourishing of second-hand retail can be linked, obviously, to the lower income of the citizens, however other motivations, e.g., sustainability, consumer ethics, and issues of availability (e.g. other types of shops) can also be suspected to impact second-hand shopping. The purpose of the present online survey was to investigate which are the major motivations of shopping for second-hand clothes and how such practice is structured among the respondents. An online survey strategy was employed among Hungarian ethnicities from the above-mentioned counties, and the data suggest that austerity is an important explanation of second-hand shopping: respondents usually spend little money in second-hand shops and are motivated by a good price/quality ratio. The lower price of the second-hand products allows them to acquire a lot of products, so second-hand shopping helps accumulate a lot of products. On the other hand, there are some rising motivations in accordance with the actual discourse of second-hand shopping: the possibility of recycling and hedonistic motivations like treasure hunting, and searching for unique items are also involved in structuring this consumption practice.

Rozália Klára Bakó

REPAIR COMMUNITIES IN THE DIGITAL AGE

Our research brief is aimed at connecting two areas that are still separated both in our minds, and in many decision-maker approaches: environmental awareness and digital device usage. We summarized three research projects focusing on regional, European Union regulations, and mapping ways of implementing the circular economy of ICTs on both on organizational and individual level. It is difficult to reduce the amount of electrical and electronic waste unless strict regulations are implemented. The lifespan of digital devices can be prolonged only if users benefit from their right to repair. Do they even have such a right? Theoretically they do, practically they do not. When ecodesign principles will be implemented from 2022, digitalization and green thinking may go hand in hand in Europe.

Kinga Katalin Székely

CHALLENGES IN TOURISM COMMUNICATION. COMMUNICATION OF TOURISM SERVICES IN SZEKLERLAND DURING THE PANDEMIC

Tourism is one of the economic sectors most affected by the pandemic. This is true also for the Romanian, Transylvanian tourism sector, most of its actors being unprepared for the lockdowns beginning in March 2020. The ensuing crisis required tourism businesses to adopt strategies for survival. This research focuses on the ways in which online communication practices of Transylvanian tourism businesses have been changed during the state of emergency and then after the easing of lockdown. During the analysis of online content and through interviews conducted with different actors from the tourism industry, I identified four behavioral models that characterized the communication and PR activities of the analysed subjects. The research was greatly aided by another similar research conducted one year before, which focused on the degree of digitalization of tourism services.

Orsolya Gergely

FEMALE SCIENTISTS. CAREERS OF FEMALE HUNGARIAN RESEARCHERS FROM TRANSYLVANIA AND (IN)EQUALITY

During the last decades, there can be observed a growing trend regarding the proportion of female students in higher education and also more and more female academics are entering the scientific fields. Nonetheless, research shows that for women, the academic sphere remains quite “masculine”, hiding many manifest and latent barriers for women. To what extent do perceive these overt or covert barriers those female academics, who are successful in the academic sphere? To what extent their career narratives do reflect on this issue? The present analysis seeks to answer this questions based on a secondary analysis of the interviews published in the 2021 series of Women in Sciene of the *Nőileg* Transylvanian Women’s Magazine. How do the twelve Transylvanian-born interviewees see the opportunities and pitfalls of academic success and has being a women and having children hindered their careers? These are the questions which are analysed.

Béla Baliga

THE WORKING MEME. ANALYSIS OF THE COMMUNITY-FORMING EFFECT OF CLASSICAL AND DIGITAL MEMES THROUGH DAWKINS, STAR TREK AND “TROLLFOCI” MEMES

The concept of meme was introduced to the public consciousness in 1986 by Richard Dawkins. Perhaps he himself did not think how much brainstorming and controversy this concept would generate, or that it would now create a separate field of research. Nowadays, thanks to advances in technology, the world has accelerated considerably: we travel faster, we communicate faster — as our messages reach the recipient almost immediately — and because of this, perhaps every new generation thinks faster than the previous one. This development is exponentially true for memes. Relying on the literature, in my study I distinguish between *classical and digital memes* and examine their presence and effects in the society in an overview-like way. After reviewing the two categories, I will illustrate the issue with several examples for each category. In line with Dawkins’s theory, I interpret culturally rooted

phenomena that are, by definition, memes: e.g. handshake, clothing fashion and commercials. In the case of digital meme, analysis of *Star Trek* and “*Trollfoci*” memes makes interpretation possible.

A SZERZŐKRŐL

Bakó Rozália Klára

Egyetemi docens, kommunikációkutató, szociológus, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék

E-mail: bakorozalia@uni.sapientia.ro

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-2102-4509>

Baliga Béla

Független kutató. A kötet tanulmányainak alapját képező kutatási program ösztöndíjas hallgatója.

E-mail: baligabela@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0006-0714-667X>

Bálint Blanka

Egyetemi adjunktus, szociológus, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék

E-mail: balintblanka@uni.sapientia.ro

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0009-4773-7169>

Bálint Gyöngyvér

Egyetemi adjunktus, szociológus, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék

E-mail: balintgyongyver@uni.sapientia.ro

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-8286-7608>

Gergely Orsolya

Egyetemi adjunktus, szociológus, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék

E-mail: gergelyorsolya@uni.sapientia.ro

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4481-436X>

Hubbes László Attila

Egyetemi docens, kommunikációkutató, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék

E-mail: hubbeslaszlo@uni.sapientia.ro

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-7503-1819>

Nistor Laura

Egyetemi docens, szociológus, kommunikációkutató, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék

E-mail: nistorlaura@uni.sapientia.ro

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4952-0598>

Sólyom Andrea

Egyetemi adjunktus, szociológus, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék

E-mail: solyomandrea@uni.sapientia.ro

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5403-341X>

Székely Kinga Katalin

Egyetemi adjunktus, kommunikációkutató, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék

E-mail: szekelykinga@uni.sapientia.ro

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-5359-0898>

Tamás Dénes

Egyetemi adjunktus, kommunikációkutató, Sapientia EMTE, Csíkszeredai Kar, Társadalomtudományi Tanszék

E-mail: tamasdenes@uni.sapientia.ro

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-1293-2396>

Editura Scientia Kiadó
400112 Kolozsvár (Cluj-Napoca)
Mátyás király (Matei Corvin) u. 4. sz.
Tel./fax: +40-364-401454
E-mail: scientia@kpi.sapientia.ro
www.scientiakiado.ro

Korrektúra:
Szenkovics Enikő

Tördelés:
Metaforma Kft.

Tipográfia:
Könczey Elemér

Készült az F&F INTERNATIONAL nyomdában
Igazgató: Ambrus Enikő

A kötettel a Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem Csíkszeredai Karának Társadalomtudományi Tanszékéhez kötődő oktatók és kutatók arra vállalkoztak, hogy betekintést nyújtsanak a különböző lokális közösségeket érintő változásokba a 21. század első felében. A tanulmányok mindegyike valamilyen módon – esszék, illetve empirikus munkák formájában – arra reflektál, hogy hogyan egyeztethetők össze a lokális közösségekben tapasztalható helyzetek és problémák a tágabb társadalmi térben megnyilvánuló átalakulásokkal, illetve hogy a globális kort alapvetően meghatározó trendek és hálózatok milyen mértékben nyomják rá bélyegüket a lokális közösségek működésére, mindennapi életére Erdélyben.

ISBN 978-606-975-081-0

9 786069 750810